

T.C

**MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DİNDARLARIN DİNİ TEKNOLOJİK ALETLERLE
ETKİLEŞİMİ: TEKNO-DİNDAR PRATİKLER**

Büşra DOĞAN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üy. Sıtkı KARADENİZ

MARDİN 2018

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİNDARLARIN DİNİ TEKNOLOJİK ALETLERLE
ETKİLEŞİMİ: TEKNO-DİNDAR PRATİKLER

Büşra DOĞAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üy. Sıtkı KARADENİZ

MARDİN 2018

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Sosyoloji Anabilim Dalı 15761019 numaralı öğrencisi Büşra DOĞAN'ın hazırladığı "DİNDARLARIN DİNİ TEKNOLOJİK ALETLERLE ETKİLEŞİMİ: "TEKNO-DİNDARLIK PRATİKLERİ"" başlıklı Tezli Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23/11/2018 Cuma günü saat 14:00'da yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı KARADENİZ

Üye

Doç. Dr. Tahir PEKASİL

Üye

Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../20.. tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../20..

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
RESİMLERİN LİSTESİ	vi
KISALTMALARIN LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ	11
1.1. Araştırmanın Tasarımı	14
1.2. Araştırmanın Konusu	14
1.3. Araştırmanın Önemi	15
1.4. Araştırmanın Amacı	16
1.5. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	17
1.6. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	18
1.7. Araştırmanın Yöntemi	18
1.8. Verilerin Toplanması ve Analizi	19
2. DİNDARLARIN DİNİ TEKNOLOJİK ALETLERLE ETKİLEŞİMİ: TEKNO- DİNDAR PRATİKLER	21
2.1. Din Sosyolojisi Alanındaki Çağdaş Gelişmeler	21
2.2. Dindarlık Tanımları	22
2.3. Dini Tecrübe, Tutum ve Davranış Olarak Dindarlık	23
2.4. Sosyal Konum Olarak Dindarlık	27
2.5. Tekno Kültür Bağlamında Tekno-Dindarlık Kavramının Analizi	29
2.6. Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler	30
2.7. Tekno-Dindar Pratiklerin Tecrübe Boyutu Olarak İbadet Teknolojisi	35
2.7.1. Namaz kıldırın Kıblegâh Seccade	38
2.7.2. Zikir matik	39
2.7.3. Kur'an Okuyan Kalem	42

2.7.4. Konuşan Tespih	43
2.7.5. Besmele Çeken Bardak.....	45
2.7.6. Dini Mobil Uygulamalar.....	46
3. BÖLÜM ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ ..	56
3.1. Görüşmecilerin Dindarlık Tanımlamaları.....	57
3.2. Görüşmecilerin Dini Yaşantı ve Alışkanlıkları.....	59
3.3. Görüşmecilerin Dini Danışma Kaynakları	64
3.4. Teknoloji ve Dindarlığın Tecrübe Boyutu: Gösterişçi Dindarlık	65
3.5. Dindarlığın Teknolojik Dini Duygu Boyutu.....	66
3.6. Tekno-Dindarların İbadet Teknolojisi Hakkındaki Yorumları	70
3.7. Görüşmecilerin Kullandığı Dini Teknolojik Aletler	73
3.8. Tekno- Dindarlığın Bilgi ve Tecrübe Boyutu.....	76
3.9. Görüşmecilerin Dini Teknolojik Aletlerde Aradıkları Özellikler	79
3.10. Tekno-Dindarların İlk Dini Bilgi Kaynakları	80
SONUÇ.....	83
EKLER.....	87
EK.1. Derinlemesine Görüşme Soruları	87
KAYNAKÇA.....	88
ÖZGEÇMİŞ	97
İNTİHAL RAPORU	98

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, dindarlığın dinsel ritüeller üzerinden teknoloji ile beraber toplumsal alanda nasıl bir dönüşüm geçirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, sosyal bilimlerde, ilgili alan taranarak dindarlık ile ilgili teorik çerçeve sunulduktan sonra tekno-dindar pratiklere ilişkin kavramsal çerçeve aktarılmıştır. Ardından tekno-dindarlığın kullanım değerlerini ortaya çıkaran ibadet teknolojisi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu doğrultuda ilerleyen çalışmada, Mardin ve İstanbul'da ikamet eden ve dini amaçla üretilen teknolojik aletleri, dini yaşantılarında aktif olarak kullanan dindarlar ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Böylece dindarların dini amaçla hangi teknolojik aletleri nasıl kullandıkları ve onları dini teknolojik aletleri kullanmaya iten faktörleri anlamlandırmaya çalışan uygulamalı bir alan araştırması sunulmuştur. Böylece dindar kişilerin, ibadet teknolojisiyle nasıl bir etkileşim halinde olduğunu açıkladıktan sonra, bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan gelişmeleri aktararak var olan alana katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Yüksek lisanstaki en büyük kazanımlarımdan biri olan, birikim ve önerilerini hiçbir zaman esirgemeyen ve sosyolojik tahayyül üzerine yaptığımız konuşmalarla ufkumu açan Doç. Dr. Zülküf Kara' ya ve diğer bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Sosyoloji alanında teknoloji ve dindarlığı bir arada ele alan çalışmaların kıtlığından dolayı yaşadığım zorlukların üstesinden gelmemi sağlayan, çalışmamın bitmesi için beni her zaman cesaretlendiren ve çalışmanın her aşamasında yapıcı eleştirileri sayesinde araştırmama yön veren değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Sıtkı Karadeniz'e içtenlikle teşekkür ediyorum.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen değerli annem, babam ve kardeşlerim tezin oluşum sürecinde de var güçleriyle yanımda olup beni her daim yüreklendirdiler. Yapmış olduğum akademik çalışmayı; hayatımın her anında yanımda olan, yüreklendiren, kahrımı çeken, destek olan değerli aileme adıyorum.

Büşra DOĞAN

Mardin, 2018

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler

Büşra DOĞAN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

2018: 98 Sayfa

Bu çalışmada, teknolojik gelişmenin hız kazanması ve günlük yaşamı çevrelemesiyle, yeni teknolojik gelişmeler ışığında toplumumuzda ortaya çıkan dindarlık ve teknoloji ilişkisi analiz edilmiştir. Bu ilişki bağlamında, tekno-bilimin dini alana yönelik üretmiş olduğu araçların kendini dindar olarak tanımlayan insanlarla nasıl bir temas halinde olduğu ve bu temasla ortaya çıkan ibadet teknolojisi ele alınacaktır. Burada yeni bir kavramsal öneri olarak tekno dindarlık kavramı ele alınıp dindarların dini teknolojik aletlerle etkileşimi tartışılmıştır.

Dinsel alanı anlamak için dini alanın temsilcisi olarak sayılabilecek dindarlığı, içinde bulunduğu etkileşim boyutlarıyla ele almak gerekir. Bu açıdan dindarlık olgusunun Türkiye'de sosyal bilimler düzlemindeki kavramsallaştırmaları, tekno-dindarlık kavramının dindarlık kavramsallaştırmaları içindeki farkı ve boyutları üzerinde durulmuş bu doğrultuda derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu yüzden tekno-dindar pratikler ve ibadet teknolojisinin ortaya çıkışı, amaçları ve etkileşimleri ele alınmıştır.

Toplumsal alanın her kesiminde, bilimsel gelişmeler ışığında teknolojik imkânlarda artış yaşanmıştır. Teknolojinin dindar kişilerin ibadet hayatındaki yeri ise bu çalışmada, "Tekno-Dindar Pratiklerin Tecrübe Boyutu Olarak İbadet Teknolojisi" adı altında tartışmaya açılmıştır.

Tekno-dindarlık ile dinselliklerin ne şekilde yeni bir toplumsal boyut kazandığı incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırma boyunca dini alandaki ibadet iletişiminde ve şeklinde meydana gelen teknolojik etkileşim analiz edilmiştir. Böylece teknolojinin din ile ilişkisinde nasıl bir etkileşim içinde olduğu anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Yöntem olarak, tekno-dindar pratiklerle etkileşim halinde olan dindarlarla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Dindarlık, tekno-dindarlık, ibadet teknolojisi.

ABSTRACT

Master Thesis

Religion's Relation to Religious Technological Instruments: Techno- Religiosity Practis

Büşra DOĞAN

Mardin Artuklu University

Social Sciences Institute

Department of Anthropology in Sociology

2018: 98 pages

In this study, the relationship between religiosity and technology has been analyzed in the light of new technological developments in the light of technological development and daily life. In the context of this relationship, how the techno-science has produced in relation to the religious area, and how it is in contact with the people who define themselves as religious, and the worship technology that arises from this contact will be discussed. Here, the concept of techno-religiosity as a new conceptual suggestion and the interaction of religious people with religious technological instruments are discussed.

In order to understand the religious sphere, it is necessary to deal with the religiosity that can be considered as the representative of the religious sphere, the dimensions of the interaction. From this point of conceptualizing social sciences plane cases in Turkey of piety, piety techno-conceptualizing the concept of religiosity have focused on differences in size and depth interviews were made in this direction. Therefore, the emergence, aims and interactions of techno-religious practices and worship technology were discussed.

In all parts of the social field, technological opportunities increased in the light of scientific developments. In this study, the place of religious people in worship life of the religious people, "Techno-Religious Practices Worship Technology as the Experience Dimension" was opened to debate.

Techno-religiosity and the ways in which religiosity gained a new social dimension were examined. In this direction, technological interaction in the form of worship communication and in the form of religious communication was analyzed during the research. Thus, it will be tried to make sense of how technology interacts with religion. As a method, in-depth interviews were conducted with religious people who interacted with techno-religious practices.

KeyConcepts: Religiosity, techno-religiosity, worship technology.

FOTOĞRAFLARIN LİSTESİ

Fotoğraf 1.1:.....	39
Fotoğraf 1.2:.....	41
Fotoğraf 1.3:.....	43
Fotoğraf 1.4:.....	44
Fotoğraf 1.5:.....	45
Fotoğraf 1.6:.....	47
Fotoğraf 1.7:.....	47
Fotoğraf 1.8:.....	48
Fotoğraf 1.9:.....	48
Fotoğraf 1.10:.....	49
Fotoğraf 1.11:.....	49
Fotoğraf 1.12:.....	50
Fotoğraf 1.13:.....	50
Fotoğraf 1.14:.....	51
Fotoğraf 1.15:.....	51
Fotoğraf 1.16:.....	51

KISALTMALARIN LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Akt: Aktaran

AVM: Alış Veriş Merkezi

Çev: Çeviren

Doç: Doçent

Dr: Doktor

TV: Televizyon

Yrd: Yardımcı

Yay: Yayınları

Vb: Ve benzeri

1. GİRİŞ

Toplumun birçok kesiminde değişim ve dönüşüm hız kazanmakta, din olgusu da bundan nasibini almaktadır. Teknoloji toplumsal alanda birçok gruba çeşitli şekillerde hitap ederek bu grupları adeta bir kara delik gibi her geçen gün içine çekmeye devam etmektedir.

Teknoloji, kullanan kişinin amaçlarına göre değişik formlara girebilmektedir. Tanrısal sembollere (ibadetlere ve ibadetler için verilen dini eğitimlere) teknolojik etkiyle meşruiyet kazandıran dini uygulamalar ve aletler, dinsel yaşayışı çeşitli şekillerde değişime uğratabilmektedir. Araştırmada “Tekno-dindar” kavramı, yaşadığımız bu değişim ve dönüşüme dikkat çekmek üzere kullanılmıştır.

Dindar kişilerin, günlük yaşamları içinde yerine getirdikleri ibadetlerine yardımcı olarak kullandıkları ibadet teknolojisi aracılığıyla dini yaşantılarındaki teknolojik katılımlarının ve örüntülerinin açığa kavuşturulması, toplumumuzda dindarlık olgusunun tezahürlerinin ne yöne evirildiğini anlamaya çalışmak ve katkıda bulunmak bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden sosyolojik zeminde dindarlık kavramının geçirmiş olduğu kavramsal değişim sürecini, dindarlığın toplumsal iz düşümdeki tezahürleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Burada, “Tekno-dindarlığın” teknoloji ile uyumlu, teknoloji dolanımlı dindarlık anlamında kullanıldığı, yine “ibadet teknolojileri” ndeki, teknoloji/ tekno kavramının ibadet yapma tarzı, yöntemi anlamında kullanılmadığı, İslam’ın beş şartından olan namaz, oruç, hac, zekat gibi asli ibadetleri icra etme biçiminde bir değişiklik içermediği; dindarlığı ve asli ibadetleri tamamlayıcı, ibadeti kolaylaştırıcı, dindarlıkla ve ibadetle uyumlu teknolojik araçlar anlamında tahsis ve tercih edildiğini açıkça belirtmek gerekir.

Teknolojinin insanın dini yaşantısına nasıl yansıdığı önemlidir. Teknolojinin insanın dini yaşantısına yansımalarını sağlayansa; insanın elde ettiği tecrübeler üzerinden kullanımı pratik olan ve manevi pratikler açısından kolaylaştırıcı etkisi olan dini teknolojik uygulamalar veya aletleri kullanmasıdır. Dinselliklerin belli dönemlerde belli bireyler tarafından nasıl yorumlanıp pratiğe döküldüğü farklılık

arz edebilmektedir. “Tekno-dindar” ve “ibadet teknolojisi” kavramları da sosyal değişimlerle beraber teknolojinin hayatımıza girmesiyle sosyolojik bir kurum olan dinde meydana gelen değişimlerin dinsel davranış ve alışkanlıklar üzerindeki etkisini anlamaya yöneliktir.

Günümüzde teknolojinin dini hayatla kurduğu ilişki, girift bir hal almaya başlamıştır. Teknoloji, dinin gündelik hayat içindeki temasını arttırarak dindarlar için yeni imkânlar sunabilmektedir.

Din ve toplumsal alanın ilişkisi bakımından dinin temel ibadet mekânı olan camiinin teknik düzeni başlangıç için bu ilişkiye en güzel örnektir. Bugün, dini bir mekân olarak camii, teknolojiyle iç içedir. Örneğin, içinde ses sisteminin sağlıklı işleyebilmesi için mikrofon, hoparlör; ısı sistemi için klima, eğitim için projeksiyon aleti ve bilgisayar kullanılmaktadır. Tüm bu teknolojik aletlerin camideki varlığı ve kullanımı, dini açıdan kolaylık ve hızlilik sağlamaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Bakanlığı’nın Hac eğitiminde kullandığı sanal umre videoları, hac provası ve mekânsal tanışıklık sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece insanların, teknoloji aracılığıyla mekânsal olarak aşinalık kazanıp Kâbe’ye gittiklerinde ibadetlerini daha rahat yerine getirdikleri düşünülmektedir. Bu araştırma teknolojik kullanıma bağlı olarak dindar insanların dini pratiklerini yerine getirirken sosyolojik açıklama getirme gayretinden hareketle kaleme alınmıştır.

Teknolojik dini mobil uygulamalar ve aletler dindar kişilerin dinsel hayatları eksenini doğrultusunda bu araçlarla yerini hızla almaktadır. Bu yüzden dindar kişilerin teknoloji üzerinden dine katılım biçimleri ve teknolojinin dinsel hayatlarının şekillenmesinde oynadığı rol “ibadet teknolojisi” kavramı adı altında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Görüldüğü üzere teknolojinin, dinsel alana sirayet etmesiyle beraber dinsellikler, kendine ait alanları inşa etmeye devam ederken, teknolojinin getirmiş olduğu olanak ve gelişmelere de etkileşim kurmaktadır. “Dinin insan aktivitesinden kaynağını aldığına göstergesi onun bir toplumun tarihinde daima bağımlı bir değişken olması değildir, aksine din, objektif ve sübjektif gerçekliğini süre giden hayatlarında onu tekrar üreten insanlardan alır” (Berger, 2005: 93). Böylece bu üretim sonucunda ortaya çıkan din teknolojisinin gelişimiyle dinsel alanda

kullanılan dini teknolojik uygulamalar ve aletler açısından dindarlığın teknoloji aracılığıyla değişimine şahit olmaktayız. Bu dinsel teknolojik değişimden kasıt, insanların dini yaşayışlarının içine sanal ve dijital olanı daha fazla dâhil edip bu doğrultuda dinsel yaşayışlarını teknolojiyle beraber geliştirip değiştirmeleridir. Bu doğrultuda mevcut teknolojiye var olan dini tecrübelerle yönelik; Kur'an okuyan kalem, konuşan tespih, zikirmatik, namaz kıldırıcı kıblegah seccade, besmele çeken bardak ve dini mobil uygulamalar ibadet teknolojisi adı altında ele alınmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde sosyoloji literatüründe yer alan dindarlık kavramsallaştırmalarıyla ilgili bilgi verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde yer alan kısımda “Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler” konusunda, önce tekno-dindarlık başlığı altında dinin teknolojiyle nasıl etkileşim içinde olmaya başladığı açıklanmaya, ardından tekno dindar kavramının tanımlaması üzerinden bu kavramın sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Burada ibadet teknolojisi başlığı altında ibadet teknolojisi tanımlanmıştır. Akabinde, ibadet teknolojisi adı altında sınıflandırdığım teknolojik araçlarla ilgili bilgi verilmiştir. Araştırma kısmının üçüncü bölümünde yer alan derinlemesine mülakatlar ile ilgili olarak da, teknoloji ve dindarlık bağlamında; dindar kişilerin ibadetlerini yerine getirmek için teknolojik aletleri içselleştirip pratikte kullanmaya başladıkları ve bu aletleri maneviyatlarını arttırmak için veya dini konularda akıllarına takılan şeyleri danışmak ve öğrenmek için kullandıkları, teknolojinin ihlâsı bozmadığı aksine arttırdığı gibi çeşitli tespitler ve bulgular sunulmuştur.

1.1. Araştırmanın Konusu

Toplumsal değişim ve gelişim, en iyi, insan davranışının değişmesi üzerinden fark edilir. Toplumsal alanda meydana gelen teknolojik yeniliklerin birçok mecrasında (bilim, sanayi medya vs.) teknolojik ilerlemeler ve yayılmalar beraberinde dini içeriğe dair gelişmeleri ve değişimleri de getirmektedir. İnsan, toplumsal bağlamda yer aldığı için, sosyal alanda meydana gelen değişimleri gözlemlemek ve bunların insani ilişkilere nasıl etki ettiğini görmek önem arz etmektedir. Bu yüzden bu çalışmada, teolojik bir tartışmadaki bazı figürlerin sosyolojik temeline bakmak hedeflenmiştir. Bu hususta din ve birey arasındaki teknolojik örüntüler de çalışma açısından oldukça önem arz etmektedir.

Dini mobil uygulamalar ve aletlerin kolay kullanılabilir olması, dini uygulama olarak indirildiğinde telefon hafızasında çok fazla yer kaplamaması, kullanımının pratik olması ve erişiminin kolay olması dini mobil uygulamalara olan talebin artmasını sağlamıştır. Bu varsayımdan hareketle tekno-dindarlık kavramı çerçevesinde ibadet teknolojisi konusu sosyolojik bir zeminde sunulmuştur.

Dini yaşayıştaki teknolojik dönüşüm anlamlandırılmaya çalışılırken çalışma üç ana başlığa ayırdıktan sonra tüm bulgular derinlemesine mülakatlardan elde edilen alıntılara dayandırılmıştır. Bundan hareketle çeşitli çözümlemelerde bulunulmuştur.

1.2. Araştırmanın Önemi

Teknolojinin ilerlemesi sosyal, siyasal ve kültürel alanları etkilediği gibi din alanını da etkilemiştir. Tam da bu nedenle, çalışmamızın konusu olan dindarlık ve teknoloji (tekno-dindar pratikler) ilişkisinin etkileşim boyutlarını ele almak önem arz etmektedir.

Değişen toplumsal koşullar ve yaşam tarzı dinsel alanı ve dindarlığı da etkilemektedir. Burada dindarlığın toplumsal hayattaki sosyal hareketlerinin teknolojik değişime uğradığına ve işlevini bu bağlamda sürdürdüğüne dikkat çekmek gerekir.

Çalışmanın hareket noktası ise kişisel deneyimler, gözlemler ve yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilen bilgilerdir. Dikkat edilmesi gereken önemli

husus ise dindar kişilerin ibadetlerinde kullandıkları dini teknolojik uygulamalar ve aletlerin gündelik hayattaki konumudur. Burada din ve teknolojinin birbirine temasıyla beraber toplumsal alanda dinin teknoloji aracılığıyla deneyimlenmesiyle, öğrenme şekilleri değişebilmektedir. Böylece dindarlığın görünürlüğü ve dini sosyal yaşamına etkisi de değişime uğrayabilmektedir. Toplumsal hayattaki değişimler ve yenilikler sosyolojik bir kurum olan dini alanı da dönüştürdüğü için teknoloji eksenli bir dindarlık biçimiyle karşı karşıya kalmaktayız. Bu teknolojik biçimlenme hali dini veya dindarlığı karakterize veya kategorize etmekten ziyade anlamlandırmaya yöneliktir.

Dini teknolojik aletlere yönelik artan ilgi ve literatürde bu konu ile ilgili çok çalışma bulunmaması bu araştırmanın ortaya çıkmasında belirleyici bir husus olmuştur. Konuya duyduğum kişisel merak ise çalışma ve isteğimi arttırmıştır.

Meselenin sosyolojik bakımdan asıl önemi insanların inandıkları dine dair bilgi elde ederken, dinin buyruklarına uyup bu yönde yaşarken teknolojiye başvurmalarıdır. Dolayısıyla dindar kişilerin teknolojiye başvururken ortaya çıkan toplumsal ilişkilerin ne boyutta şekillendiği veya dönüşüp dönüşmediği, bu araştırmanın temel problematiğidir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Gündelik hayatta gün geçtikçe teknoloji dini yaşantıyla içli dışlı bir hal almaktadır. Böylece yeni bilgi ve iletişim teknolojileri toplumsal atmosferde değişimi de beraberinde getirmektedir. Toplumsal gelişim beraberinde toplumsal mecrada var olan sosyolojik kurumların gelişimini de getirebilmektedir. İşte bu hususta toplumsal bir kurum olan din ve teknolojinin birbirleriyle etkileşimi çalışma açısından önem arz etmektedir. Burada toplumsal yaşantılar üzerinden yapılan incelemeler en nihayetinde bizleri, derinlemesine görüşmeler yaparak çeşitli yorumlamalar üzerinden çıkarımlar yapmaya götürmüştür.

Çalışmada, tekno dindarlık kavramının ne ifade ettiği, dindarların teknolojiyi nasıl kullandığını ve kullanmaya iten faktörlerin ne olduğunu, kendini dindar olarak tanımlayan insanların kullanmış olduğu ibadet teknolojisinin ne ifade ettiğini anlamaya çalışmak amaçlanmaktadır. Ayrıca ibadet teknolojisiyle beraber gündeme

gelen dini yaşıyıştaki teknolojik dönüşüm anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Araştırmada ibadet teknolojilerinin hangi amaçlarla kullanıldığı bunun dindar kişinin dini pratik ve isteklerine nasıl yansıdığı gibi noktalara ulaşılması hedeflenmektedir. Böylece dini teknolojik aletlerin ve uygulamaların ne kadar sıklıkla kullanıldığı ve bu aletleri kullanan kişilerin dinsel hayatları üzerinde nasıl bir etki bıraktığı incelenmiştir. Çalışmada dindarlığın türlerinin ne olduğu üzerinde durulmuş ve dindarlığın ne olduğunun altı çizildikten sonra teknolojinin dindarlığa nasıl etki ettiği incelenmiştir. Araştırma boyunca yapılan okumalar ve yapılan derinlemesine mülakatlar kimin az, biraz veya aşırı dindar olduğunun derecelendirmesini yapmaktan ziyade dindarların teknolojiyle meydana gelen ilişkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda dini teknolojik yaşıyışın sosyolojik boyutları açıklanmaya çalışılacaktır.

1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Sosyoloji literatüründe din ve teknoloji ile ilgili yapılmış sınırlı sayıda araştırma bulunduğu tespit edilmiştir. Bulunan araştırmaların da mikro sosyolojik düzeye temastan yoksun olması, çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur.

Bir araştırmada kullanılmak üzere oluşturulmak istenen soruyu daha yakından incelediğinizde bir fikrin araştırılabilir bir probleme dönüştürülmesinin ne kadar karışık olduğu bilinir (Kumar, 2015: 48). Nitekim dindarlık ve teknoloji konusu araştırmaya koyulduğunda, konunun bir araştırma problemine dönüşmesi oldukça karmaşık ve zor bir süreçti. Kumar'ın da belirttiği üzere, araştırma probleminin oluşturulması, araştırma sürecinin ilk ve en önemli adımıdır (2015: 51). Bu nedenle, din ve teknoloji etkileşiminde toplumda var olmaya başlayan dindar grubun ibadetlerinde kullandığı ibadet teknolojisi etrafında araştırma problemleri belirlenmiştir.

Teknolojide meydana gelen hızlı değişimler göz önüne alındığında, elde edilen bilgilerin elde edildiği zaman dilimi ve kişi sayısının sınırlı olduğu araştırmanın sınırlılığı açısından önemli bir husustur. Ayrıca yapılan derinlemesine mülakatlarda; her görüşmecinin sosyo kültürel seviyesi ve dini teknolojik uygulama veya aletler üzerinden sorulan sorulara verdikleri cevaplar da kendilerini ifade kabiliyetlerinin farklılık gösterdiği de vurgulanması gereken diğer bir husustur.

Araştırma için elde edilen bilgilerin derinlemesine mülakatlarda alınan cevaplarla sınırlı olduğu göz önüne alındığında alınan cevaplardan hareketle bir genellemeye gidilmesinden kaçınılmıştır.

1.5. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Öncelikle çalışmada ele alınan din ve teknoloji konusu daraltılarak ibadet teknolojisi üzerine yoğunlaşmaya karar verildikten sonra, burada din fenomeninin teknolojiyle teması ve beraberinde ortaya çıkan teknolojik formu (ibadet teknolojisi) ele alınmıştır. Böylece araştırmada odak noktası olarak ele alınan tekno-dindar pratikler üzerinden değişmeye başlayan din ve teknoloji ilişkisi bağlamında oluşturulan çalışma evrenini de İstanbul'da (Fatih, Sötlüce, Bağcılar, Beylikdüzü, Kâğıthane) ve Mardin merkezde yaşayan insanlar oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemini ise bu iki şehirde yaşayan, dini teknolojik uygulama ve aletleri (ibadet teknolojisi) kullanan Sünni Müslümanlar arasından seçilen dindarlardır. Bu bağlamda öğrenci, hemşire, kadın kuaförü, mühendis, bekçi, serbest meslek, öğretmen, memur gibi kişilerden oluşan on dokuz kişi örnekleme dâhil edilmiştir. Görüşmecilerle tek tek görüşölmüş ve görüşmeciler birbirlerine benzer yanıtlar verip birbirlerinin cevaplarını doğrulayana kadar görüşmeler sürdürölmüştür.

1.6. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan derinlemesine mülakatlar ile beraber görüşmecilerin ibadet teknolojisi kullanım biçimleri fenomenolojik yöntem ile anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple açık uçlu sorular sorulmuş ve ayrıntılı yanıtlar vermelerine yönelik yönlendirmeler yapılmıştır. Bu yüzden çalışma ile ilgili yazılı ve teknolojik materyalleri kavramaya yönelik sorular sorulmuştur. Burada dini açıdan teknoloji kullanımını doğuran ve arttıran sebeplerin neler olduğunu ve dini teknolojik göstergelerin toplumsal olarak ne ifade ettiğini belirtmeye yönelik sorular ön plana çıkmaktadır. Görüşme sonucunda elde edilen yanıtların toplumsal olarak neye işaret ettiğini analiz edilmeye çalışılmıştır.

Görüşme, sosyal bilimlerde özellikle de Sosyoloji'de en sık kullanılan araştırma tekniklerinden biridir. Görüşme ilk bakışta kolay bir teknik gibi görölebilir ve sadece konuşma ve dinleme gibi herkes tarafından kullanılan temel bir beceriyi

gerektirdiği düşünülebilir. Fakat bireylerin zaman zaman birbirini anlamadığı, mesajların yanlış alındığı ve çok az derinliğin bulunduğu sıradan bir konuşmadan farklıdır.

Nitelikli bir görüşmede, günlük iletişim ve etkileşim sürecinde oluşan hatalar yapılmaz ve görüşmeye katılan bireylerden en az birinin belirli bir amacı olduğu ve bu amaca yönelik bilgi toplama çabası vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 119-120). Yaptığım görüşmeler doğrultusunda görüşmecilerin ilgili teknolojiyi nasıl kullandıkları ve değişimi anlama amacı derinlemesine görüşmelerdeki ana çizgiyi oluşturmuştur.

Nitel araştırma tekniklerinden biri olan görüşme veya derinlemesine mülakat, temel veri toplama araçlarındandır. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda, başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü tekniklerinden biridir. (Punch, 2005: 165-166). Yapılan derinlemesine mülakatlar tekno-dindarlık ve ibadet teknolojisi gibi kavramları tek yönlü olmaktan çıkarmıştır. Elde edilen bilgiler aracılığıyla, dindar kişilerin hayatındaki din ve teknoloji ilişkisi yorumlanmaya çalışılmıştır. Derinlemesine mülakatta kullanılan fenomenolojik yöntemin temel özelliği ampirizmin ve pozitivizmin aksine dinamik bir yöntem olmasıdır. Bilimlerden özellikle insan bilimleri dinamik bilimlerdir. İnsan bilimlerinde dinamiklik ancak fenomenolojik yöntemle yakalanabilir (Aydoğdu, 2018: 1342). Burada dindar insanların dini teknolojik aletlerle etkileşimi fenomenolojik bakış açısıyla anlamlandırılmaya ve aktarılmaya çalışılmıştır. Fenomenolojik yöntem fenomenleri, yani olay ve olguların özlerini kavrama çabasıdır. Fenomenolojide nesne, verilmiş olan ve derinliğine düşünülen, yani Ben'in karşısında duran her şeydir. İndirgemeci ve yadsıyıcı bir yöntem olmayıp zihne doğrudan verilmiş olanla ilgilenir (Aydoğdu,2018: 1341). Bu yöntem ile görüşme yapılan dindar kişilerin dini teknolojik aletlerle deneyimleri üzerinden ortaya koymuş oldukları gözlem ve yorumları temel alınmıştır. Çünkü dindarların dini teknolojik aletlerle karşılaşırken meydana gelen anlam dünyası ancak bu yöntemle kavranabilir. Sosyal fenomen ile temas kurmak ve sosyal olanın kendine has sahasını tasarlamak gerekmektedir” (Ponty, 1983: 43). Dindar insanların ibadetlerinde kullandıkları teknolojik aletlerin

anlam dünyasındaki tezahürleri de yapmış oldukları betimlemeler ile anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma açısından önem arz eden ilgili literatür tarandıktan sonra elde edilen ilgili kaynakların çalışma için taşıdığı anlam baz alınarak görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra toplumsal bağlam üzerinden tekno-dindarlığın ortaya çıkmış olduğu söylemler incelenmiştir. Burada araştırmanın amacını yansıtan çok kültürlü ve farklı sosyo ekonomik yapıda iki şehir olan ve farklı anlam dünyaları, yaşayışları barındıran Mardin ve İstanbul'da ikamet eden görüşmeciler ve kullanmış oldukları ibadet teknolojisi ile örneklem sınırlandırılmış, bunun üzerinden yapılan derinlemesine mülakatlar çalışmanın zeminini oluşturmuştur.

1.7. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada derinlemesine mülakat ve gözlem tekniğiyle bilgiler toplanmıştır. Bu doğrultuda çalışma amacına uygun yaklaşık otuz sorudan oluşan soru formu oluşturulup önceden soruların işlerliğini test etme adına belirli sayıda pilot görüşme yapılmıştır.

Derinlemesine mülakatlarda sorulan sorular araştırmada öngörülen bulgulara dönük yanıtlar elde edip bu bulguları teyit etmeye ve ilgili konuyla ilgili yeni bilgiler elde etmeye yöneliktir.

Görüşmecilerin uygun olma zamanı ve yerine göre ev, işyeri, kafe gibi alanlarda öğleden sonra ve sabah olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca toplamda on dokuz görüşmeciyle görüşülmüştür. Sorulara istenen yanıtı verme hali değiştiği için yaklaşık bir buçuk saat süren görüşmeler yapılmıştır. Burada din ve dindarlık gibi hassas bir konuda görüşme yapılması görüşmecilerde zaman zaman çekingenliğe neden olduysa da konuyla ilgili istenen bilgiler görüşmeciler aracılığıyla elde edilmiştir.

Derinlemesine mülakat tekniğiyle toplanmış olan verileri analiz ederken şu yol izlendi; mevcut teknolojide var olan dini tecrübelerle yönelik Kur'an okuyan kalem, konuşan tesbih, zikirmatik, namaz kıldırır kiblegâh seccade ve dini mobil uygulamaların günlük yaşamda nasıl bir etki ile ortaya çıktığı bunun ibadet teknolojilerinin toplumsal izdüşümünde ne ifade ettiğine yönelik sorular sorulmuştur. Elde edilen yanıtlar ise içerik çözümlemesinin ardından uygun görülen

yerlerde ifade edilen bulgular ile beraber görüşmeden elde edilen alıntılara dayandırılmıştır.

2. DİNDARLARIN DİNİ TEKNOLOJİK ALETLERLE ETKİLEŞİMİ: TEKNO- DİNDAR PRATİKLER

2.1. Din Sosyolojisi Alanındaki Çağdaş Gelişmeler

Bu kısımda günümüzde yapılan din sosyolojisi araştırmalarına kaynaklık eden isimlerin yaptıkları çeşitli çalışmalar değerlendirilip bunlar ile ilgili yorumlarda bulunulmuştur. Burada din sosyolojisinde süreç içinde şekillenip ortaya çıkan klasik ve çağdaş din sosyolojisi ile ilgili genel bir malumat verilmiştir. Böylece din sosyolojisinde yol gösteren kuramlar aktararak çalışma konusu olan “teknolojik dindar pratikler” ile ilgili teorik zemin oluşturulmuştur.

Din sosyolojisi “toplumun ortaklaşa dini hayatının, din ve toplum ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan etkileşimlerin ve dini grupların incelenmesi” ile ortaya çıkar (Günay,1998: 59). Dini inanışların, dini olana yönelen kişiler aracılığıyla toplumsal alanda oluşan izdüşümleri (din ve birey ilişkisi) bizlere din sosyolojisi açısından çalışma, araştırma, ve inceleme alanları sunmaktadır. "Bir toplum olayı ve kurumu olarak dini ele almak, din ve toplum ilişkilerini, etkileşimini, bu çerçevede ortaya çıkan olgu, süreç, teşkilat ve gruplaşmaları sosyolojik bir yaklaşım perspektifinde bilimsel olarak araştırıp incelemek üzere din sosyolojisi bilimi ancak modern dönemde ve onun şartlarında ortaya çıkmış ve giderek gelişme göstermiş bir disiplindir” (Günay, 2002: 9). Din sosyolojisi bu gelişmeler ışığında ortaya çıkan çalışmaları kapsamaktadır.

Din sosyolojisinde klasik dönem olarak adlandırılan dönemde Durkheim’in din olgusundan hareketle yaptığı çıkarımlar ve toplumdaki işlevi üzerine yaptığı açıklamaları kapsar. Diğer bir yaklaşım ise Weber’in din olgusunun “ne olduğu ve anlamının ne ifade ettiği” ile ilgili açıklamaları ve çalışmaları kapsar. (Coşkun, 2005: 108). Din sosyolojisi terimini ilk dile getiren düşünürlerden biri olan Durkheim, din olgusunu incelerken “kutsal” ve “kutsal dışı” gibi net bir ayırım yapar. İnançların toplumsal alanda bir araya gelme ve denetim sağlanmasındaki işlevsel faktörü üzerinde durup; dini inanışları toplumun ana unsurlarından biri olarak açıklar (Günay, 2002: 9). Bu yaklaşımda, kutsal ve kutsal dışı kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Diğer taraftan Weber ise sosyal zeminde ekonomi ve din açısından ilişki içinde tuttuğu “ideal tip” üzerinden açıklamalarda bulunup analizler yapar. Ayrıca kapitalizmin oluşumundaki payına vurgu yaptığı Protestan Ahlakı ve Kapitalizm çalışması da din sosyolojisi alanında temel eserler arasında yer almaktadır. Din sosyolojisinin güncel meseleler ile ilgili çalışmaları özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal ve siyasal yaşayışlarda meydana gelen büyük dönüşümler ve gelişmeler, sosyal yapı içerisindeki din kuruma dikkat çekip dini alan ile ilgili çalışmaların artmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda sosyal yapıda var olan din kurumunun modern toplum hayatındaki konumu dinin farklı sistem, kültür, siyaset, yaşayış, gibi değişen sosyal yapı içinde olan bireyin dinin değişim içindeki konumunda yeni dini oluşum ve değişimlerin incelenmesi önem arz eder hale gelmiştir. Sosyal yapıda meydana gelen değişimler dini yaşayış, bağlantıları ve ilişkileri din sosyologlarını, sekülerizm konusunda çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Dini olanın sosyal yapı içindeki diğer kurumlarla ilişkisi “S. S. Acquaviva, P. Berger, T. Luckmann, B. R. Wilson, D. Bell gibi "sekülerizasyon sosyolojisi" alanında uzmanlaşmış din sosyologları, seküler toplumda din konusuna eğilerek modern dönemde Batının sanayi toplumlarında müesseseleşmiş dinin konumu ve hatta kurumsallaşmamış kutsal, seküler dindarlıklar, yeni dini akım, cemaat ve gruplar, dini köktencilik gibi çok çeşitli konuları ve problemleri değişik sosyolojik yaklaşım perspektiflerinde bilimsel incelemeye alıyorlar” (Günay, 2002: 13). Burada toplumun siyasal sistemindeki değişimle beraber dini alana yönelik ortaya çıkan gelişmeler ön plana çıkmaktadır.

İkinci dünya savaşından sonra sosyoloji de olduğu gibi sosyolojinin alt dalı olan din sosyolojisinde de makro çalışmalardan mikro çalışmalara doğru bir değişim olmuştur. Gustave Le Bras’ın *iman, ibadet ve cemaat* terimleri etrafında yaptığı mikro sosyolojik çalışmalar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Post modern dönemde bilim ve teknikteki gelişmeler küreselleşme terimi gibi dinler arası etkileşimin ortaya çıkardığı sonuçların yanı sıra dini olanın; teknik ve bilim, iletişim ve medya gibi gelişmelerle ilişkisi, sorunları ve teması din sosyolojisinde yeni açılımlar ve çalışma konularının kapılarını aralamıştır. Geertz’in dini semboller üzerinden Kuzey Afrika ve Endonezya’da yaptığı antropolojik araştırmalar yapısal-fonksiyonalist çalışmalar açısından önem arz etmektedir (Geertz,

2011). Geertz yaptığı çalışmalarla din sosyolojisinde mikro sosyolojik temasları ön plana çıkarmaktadır.

Zaman ve mekân kavramları ağ toplumuyla ortadan kalkmış, evren artık ağlarla birbirine bağlı hale gelmiştir. (Castells, 1996: 55). Enformasyon ve dijitalleşmeyle harekete geçirilen ağlar etrafında oluşan ağ toplumu (Çalışkan, 2016: 38-45) ile beraber sosyal ve kültürel hayata etki eden yeni teknolojik ürünler, aletler ortaya çıkmıştır. Toplumsal ağda meydana gelen bu dönüşüm ağ toplumunda din ve teknolojinin birbiriyle teması dindarların ibadetlerinde teknolojiyi kullanmasını da beraberinde getirmektedir.

2.2. Dindarlık Tanımları

Din sosyolojisinin kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte din ve toplum bağlamında toplumsal bir kurum olan din ve dindarlık olgusu açısından irdelenecek alanlar ve çalışmalar çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bu yüzden dindar kişilerin toplumsal değişim içinde meydana gelen sosyal davranışlarının değişimlere kaynaklık etmesi, dinde meydana gelen teknolojik gelişmeleri anlamlandırmamız açısından önem arz etmektedir.

Bu bölümde dindarlık kavramının Türkiye sosyal bilimlerindeki teorik açıklamaları sunularak teorik bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

2.3. Dini Tecrübe, Tutum ve Davranış Olarak Dindarlık

Din, dindar, dindarlık kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılabilen iç içe geçmiş kavramlardır (Arslantürk, 2006: 239). Unutulmaması gereken diğer önemli bir husus da din ve dini yaşantının taleplerinin gündelik hayat içinde var olmasıdır. Günlük yaşayış içinde dini ritüellerin yeşererek var olması gündelik hayatın içinde dini ontolojik bir duruşu daima taze tutarken, epistemolojik değişim talepleriyle de bir hareketliliğe zemin hazırlama azminde olmaktadır (Mardin, 2007: 160). Bu epistemolojik değişim taleplerinden, dini hayattaki hareketlilik ve dinsel yaşayış içinde meydana gelen değişim anlaşılmaktadır.

Literatürde din kavramının tanımlanması çeşitlilik göstermektedir. Din kavramının tanımında ortaya çıkan çeşitlilik ve bundan kaynaklanan belirsizlik, dindarlık kavramı için de geçerli olmaktadır (Subaşı, 2002: 19). “Din deyince daha çok kutsal bir öğreti anlaşılırken; “dindarlık” deyince söz konusu kutsal öğretinin

insan hayatında canlanması akla gelmektedir (Kayıklık, 2006: 491). Din ve dindarlık kavramları, bu kavramları çalışan kişinin dinle temas boyutuna, sosyal ve kültürel dünyasına göre farklılık gösterebilmektedir. Bu doğrultuda var olan dindarlık kavramsallaştırmaları elden geldiğince bu farklılığı yansıtacak bir şekilde aktarılmıştır.

Dini yaşayışın dört boyutlu olduğunu savunan Glock'a göre dini hayat; tecrübi, ritüalist, ideolojik ve konvensiyonel olarak sıralamaktadır. Glock'un Stark ile birlikte gerçekleştirdiği araştırmada, bireysel dini tecrübenin nesnel hale gelen boyutları biraz daha farklı tasnif edilmiştir. Buna göre; herhangi bir dini yaşayışın gözlemlenebilir olması, inanç (belief), dini pratikler (practice), tecrübe (experience), bilgi (knowledge) ve etkiler (consequences) boyutu olmak üzere beşe ayrılır (Günay, 2000: 217). Burada inanç, dini pratikler, tecrübe ve bilgiye etki boyutu, dini yaşayış ile ilgili çalışmalar açısından önem arz etmektedir.

Kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibarıyla belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanmasını dindarlık olarak ele alan Günay (2006: 22) kutsal formun belli şartlar altında ortaya çıkan tezahürüne ve yaşayışına dikkat çeker.

Dindarlığı, "kabul edilen dinin benimsenmesi ve davranış haline getirilme derecesi" olarak ele alan Arslantürk'e (2004: 239) göre; dinin benimsenme ve davranışlara dökülme derecesi dindarlığın belirlemesinde önem arz etmektedir. Çünkü benimseme beraberinde bağlanmayı bağlanma derecesi de dindarlık derecesini belirlemektedir.

Bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini göstermenin öneminin dindarlık kavramının oluşmasında önemli olduğuna vurgu yapan Kirman'a (2004: 62) göre; Dindarın dine bağlanma derecesi dinin buyruk ve emirlerine uyma derecesi hakkında da bizlere ipucu verebilmektedir.

Hayattan zevk alma, mutluluk ile iç içe gerçekleşen inanç, duygu, algı ya da tutum ve davranışların bütünlüğünün dindarlık tanımında önemli olduğuna vurgu yapan Akgül' e (2004: 23) göre, dindarlık, dine bağlanma derecesinden ziyade hayattan zevk alma, mutluluk inanç duygu ve algıyı da ekleyerek daha geniş bir perspektiften bir kavramsallaştırma olarak ele almaktadır.

İnsanın iman, amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimi, yani inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/ duygu, ibadet, etki organizasyon gibi boyutlarının dindarlık tanımı üzerinde etkili olduğunu belirten Okumuş, (2002: 195) bireysel toplumsal tecrübeler üzerinden dindarlıkla ilgili tanımlamalar yapar. Dindarlık, insanın iman-amel temelinde sergilediği dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, bir anlamda dini yaşantıyı, dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden çok boyutlu bir olgu şeklinde de anlaşılabilmektedir (2015: 86- 87). Burada dindarlık tanımının toplumsal ve bireysel boyutlar üzerinden çok boyutlu olarak ele alındığı aşikârdır.

Hem dinin hem de dindarlığın, bireysel ve kültürel farklılıklardan etkilendiğini hatta mensup olunan dinin esaslarına göre bile farklı karakterler kazanabileceğini bunun çoğulcu yapıları tanımladığını belirten Atay, (2004: 30-35) dönem dönem değişen bireysel, toplumsal ve kültürel etkiler üzerinden daha çok antropolojik bir bakış açısıyla dindarlık kavramsallaştırması sunmaktadır.

Dinin insan hayatına nüfuz derecesinin dindarlık derecesini belirlediği üzerinde duran Tekin'e (2011: 134) göre, dindarlık dinin teorik (iman), ibadet ve yaşamla ilgili tüm veçhelerini kapsamaktadır. Burada Tekin dindarlığı; bilgi, iman ve tecrübe etme boyutlarıyla ele alır.

İnançlı ya da her hangi bir dine mensup kişilerin dini yaşantılarının genelinin dindarlık tanımlaması üzerinde etkili olduğunu belirten Uysal (2006: 74), dini yaşantıda meydana gelen dini tezahürlerin dindarlık tanımlamasında önemli yer tuttuğuna vurgu yapar.

"...İnsan ile Yüce Varlık arasındaki içsel/manevi bağlantıya “inanç”, bu bağlantı çerçevesinde oluşan ilişkiler bütünü “din”, bunların bireysel hayata yansımaları ise “dindarlık” olarak kavramlaştırmak mümkündür" (Yapıcı, 2007: 23). Uysal' ın tanımlamasında dini bireysel çabalar kişinin dindarlığı hakkında bilgi verirken Yapıcı'nın dindarlık tanımında da dinin bireysel hayat üzerindeki etkileri önemli yer tutar.

Dindarların, dini yaşama becerilerine göre farklılaştığına vurgu yapan Bilgin'e (2010: 16)göre, dini yaşama becerisinin dini yaşayışı içten yaşayıp davranışlara

dökmekle mümkündür. Köktaş ise dindarlığı, “Empirik bir konu olabilen, insanın mensup olduğu grubun uzlaşmasına uygun dini olarak nitelenebilen tutum, tecrübe, davranış tarzlarının bütünü” olarak ele almaktadır (1993: 62-63). Bilgin beceri boyutuyla dindarlığı ele alırken Köktaş tecrübe ve davranış tarzı üzerinden dindarlığı tanımlamaktadır.

Bu tanımlara ilaveten Subaşı dindarlığı “Bireyin dinsel yapısıyla kurduğu bağlılık düzeyinin öznel ifadesi” olarak ele alır (2002: 24). Yani bireyin dini olanla kurduğu bağlılık düzeyinin sübjektif bir ifadesidir (Subaşı, 2004: 107). Burada Subaşı kişisel dini tecrübeler üzerinden dindarlığı ele almaktadır.

Dindarlık daha kapsamlı bir ifadeyle, inanılan dinin emir, yasakları ve kuralları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki gibi boyutları olan bir olgu olarak anlaşılabilir (Dalmış, 2009: 13). Dalmış da kişisel dini tecrübeler üzerinden dindarlığı kavramsallaştırmaktadır.

Popüler kültürde ise dindarlık, samimi olarak İslam'ın emrettiği ve yerel kültür içinde şekillenen namaz, oruç, hac gibi ibadetleri yerine getirmek” olarak ifade edilir (Okumuş, 2001: 38). Popüler kültür içindeki dindarlık tanımlaması dinin şartlarını ve dini pratikleri yerine getirme ve günlük hayattaki dini davranış ve tutumlar üzerinden ele alınır.

Öztürk'e (2010: 74-75) göre, dindarlık, kişinin içinde bulunduğu koşullara göre değişiklik gösterebilir bu yüzden bir kişinin dindarlığı hakkında sırf inancı gereği yaptığı davranışlardan hareketle çıkarımlarda bulunulabilir. Burada dindarlık, kişinin günlük yaşamı içerisinde bir dine inanma ve bağlanma derecesine karşılık gelen bir kavramdır.

Abdülkerim Suruş, dindarlık tiplerini faydacı, gnostik ve tecrübî olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Faydacı dindarlıkta, bağlı olduğu dine uygun gerçekleştirilen eylemlerin sonucuna odaklanılır. Bu dindarlığa göre hayatın ve var olmanın nedeni dindir. Bu tip dindarlıkta Allah-kul ilişkisi oldukça önemlidir. Gnostik dindarlıkta ise öznelliğe vurgu yapılır.

Gnostik dindarlıkta bağlılığa ve teslimiyete yer yoktur. Kişi din ile ilgili yorumunda kendisinden başka kimsenin yorumunu dikkate almaz. Tecrübî dindarlıkta dini pratikler sevgiye bağlı olarak ön plana çıkar (Canatan, 2010: 7-9). Burada sevgi ve tecrübî dindarlık arasındaki bağa vurgu yapılır.

Toplamacıoğlu (1962: 141-151) ise dini pratiklere ve dine duyulan ilgi ve saygı çerçevesinde bir kavramsallaştırmada bulunur. Din ve dindarlık arasındaki ilişkinin sıklığı veya gevşekliği dini pratiklere katılım seviyesi üzerinden belirlenir. Toplamacıoğlu (1962: 141-151) dindarlığı yaşam içindeki azlık çokluk seviyesine göre beş kategoride ele alır;

1. Dindeki emir ve yasakları gündelik hayatın her anına sıkıca bağlayan dindarlar bu kategoride yer alır.
2. Dini emir ve yasakları bilip buna saygılı olan fakat ibadetlerinde düzensizlik hâkim olan dindarlar bu kategoride yer alır. Bunları "Alaca dindarlar" olarak kavramsallaştırır.
3. Dine saygılı olan ve dini pratiklere topluca katılımın olduğu "kolektif olduğu" zamanlarda dâhil olan ve ilgi gösteren dindarlar bu kategoride yer alır. Bunları "Kolektif Dindarlar" olarak kavramsallaştırır.
4. Dini pratiklere az saygılı olan ve gündelik hayat içinde dini pratiklere katılımının da çok az olduğu dindarlar bu kategoriye girer. Bunları "beynamaz dindarlar" veya "iş dindarları" olarak tanımlar.
5. Bu kategoride yer alanlar dini pratiklere ve dine daha az ilgili bir tutum içinde olan dindarlardır.

Burada dindarların; dini bilgi, dini katılım, dini saygı, dini emir ve yasaklara karşı tutumları ve temasları kategorilere ayırmada önemli yer tutmaktadır.

2.4. Sosyal Konum Olarak Dindarlık

Bir kişinin dindar olduğuna vurgu yapıldığında, bir şekilde onun kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçeklik durumu hakkında da bir bilgiye sahip olunmaktadır. Çünkü inancın ruhsal ve fiziksel işaretleri içinde birey, Tanrısal gerçekliğe kendi sosyal konumundan hareketle bağlamakta, gündelik hayatın bütün etkilerini üzerinde taşıyan bir gerçeklik teması içinde dini, kendi yaşamının fonksiyonel bir göstergesi kılmaktadır (Subaşı, 2002: 250). Subaşı Türk modernleşme deneyimi ile ortaya çıkan dindarlık tipolojileri üzerinden kavramsallaştırmalarda bulunur. Sembolik bütünleşmeyi din yoluyla sağlayan geleneksel dindarlar, modernliğin gündelik örüntülerini yeniden üreten ve değişim sorunlarının yarattığı değişim "Cumhuriyet Dindarlığına (Türkiye Dindarlığı)" yerini bırakan bir

kavramsallaştırmadır. Geleneksel hayatı kuşatan din ve dinselliklerden sıyrılma politikaları üzerinden sekülerliğin dindar kişiler üzerindeki değişimini ele alır. Subaşı'na göre bu durum ve gelişmeler dindarlığın çehresini değiştirmektedir.

Subaşı dindarlık tipolojisini ve kavramsallaştırmalarını teo-politik ekseninde, din temelli geleneksel yaşama, laikliğin ve Cumhuriyet politikalarının temasıyla gündelik hayattan dinin çıkarılması, uzaklaştırılması ile ortaya çıkan değişimler üzerinden ele alır. Bu değişimler bağlamında "Türkiye dindarlığı öncelikli olarak var olan farklı kültür ve buna bağlı aidiyetlerin altını çizen bir kavramsallaştırmaya işaret etmektedir. Türkiye söz konusu olduğunda monolitik düzeyde bir dindarlıktan veya dinselikten söz etmenin imkânsız olduğu açıktır. Yine de Türkiye dindarlığına hâkim tonları kazandıran temel özellik, dinseliliğin kültürel dağılımıyla ve buna dayalı aidiyet örüntüleriyle daha sık ilişkilenebilmektedir." (Subaşı, 2002: 18) Türkiye dindarlığında tek tek bireylerin ülkenin fiili gerçekliği içinde, etnik ve mezhebi ayrışmaların ötesinde ürettikleri ve daha çok, kendi kişisel dindarlık deneyimlerinin ortaya çıkardığı yeni bir tutum bileşkesine atıfta bulunmaktadır (Ocak, 1999: 22). Türkiye dindarlığı Cumhuriyet dönemi politikaları çerçevesinde ortaya çıkan bireysel deneyimler bağlamında kavramsallaştırılır.

Dindarlığı sosyal konum üzerinden ele alan Günay (1999: 265) dört unsurda sıralamaktadır:

1. Kalıplaşmış toplumsal unsurlardan oluşan dindar bu kategoride yer alır. Bu dindarları "geleneksel halk dindarı" olarak kavramsallaştırır.
2. Sünni ulema tarafında geleneksel değerleri, hurafe ve batıl inançları dini alanda temas ettirmeyi engelleyen dindarlar bu kategoride yer alır. Bunları "seçkinler dindarlığı" olarak kavramsallaştırır.
3. Dini toplumsal alanda değil Allah ve kul arasında yaşaması gereken dindarlar bu kategoride yer alır. Bu dindarları "laik dindarlık" olarak kavramsallaştırır.
4. Bu kategoride yer alan dindarlar, geleneksel ve laik dindarlık tipi arasında geçişken özellik gösteren "tranzisyonel dindarlık" adını vermektedir. Bu dindarlar din ve dünya işlerini birbirine temas ettirmezler. Toplamacıoğlu ve Günay'ın bilgi dindarlık kavramsallaştırmaları üzerinde dini inanç, İbadet, tecrübe ve duyguların etkili olduğu görülmektedir.

Dindarlığı toplumsal tabakalaşma ve din ilişkisi dolayımında ele alan Weber, (Arslan, 2002:163) yaptığı ayrımla "statü tabakalaşması" üzerinden "virtüöz dindarlığı" (virtüöz: uzmanlaşmış) ve kitle dindarlığı üzerinde durur (Weber, 2006: 365). Dindarlık tiplerinin analizi konusunda genellikle Weber sosyal sınıf ve mesleki tabakalaşma üzerinden sınıflandırma yapar. Buna göre Weber çiftçi, şovalye, askerler, feodal beyler, bürokrasi, burjuva, esnaf, zanaatkâr, işçi, köy, şehir, alt ve üst tabaka olarak dindarlık tipolojisi sunmuştur. Weber dindarlığı, ekonomik sistem ve sosyal sistem ile ilişkilendirmiştir. Weber, bir başka perspektiften de büyüsel ve ayinsel dindarlık, dünyevi zahitlik, uhrevi zahitlik gibi dindarlık tiplerini sunmaktadır (2006: 153- 164). Weber aynı zamanda bu dindarlık tiplerini ile dönemin sosyal ekonomik ve siyasi yapısı hakkında da çıkarımlarda bulunmamızı sağlar.

Burada verilen dindarlık tanımlamaları, dini yaşayış, tecrübe, dini olanla ilişki üzerinden ele alınmaktadır. Bu farklılıklar benim çalışmamı anlamlandırmak açısından dindarlığın nasıl algılandığı ve dindarlığın etkileşim boyutlarını anlamamız açısından önem arz etmektedir. Türkiye sosyal bilimleri içinde tezahür eden dindarlık tanımları Türkiye'deki dindar profilini anlamak veya dindarlığı anlamlandırmak açısından aktarılmıştır. Burada dindarlığın siyasal ve sosyal açılardan farklı tanımlamaları sunulmuştur. Fakat çalışma içinde aktarılan herhangi bir dindarlık tanımı veya kategorizasyonu esas alınmayacaktır. Verilen tanımlamalardan farklı olarak dindar kişinin dini ilişkisinde aracı olarak başvurduğu teknolojinin hayatındaki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. Çünkü "Görsel yazılı veya sanal iletişim ağları" dinsel sosyalleşmeler ve etkileşimler için çok yeni ve farklı alanlar açmaktadır.

Bu alanlarda yeni dindarlık biçimlerinin oluşması ve beslenmesi mümkün olmaktadır" (Aktay, 2015: 137). Yani bu çalışmanın öznesi olan tekno-dindarların toplumsal gelişmeler ışığında etkileşime girmesiyle ortaya çıkmakta olan yeni bir dinsel sosyalleşme ve gelişmenin teknolojiyle ilişkiye girmiş hali ele alınacaktır. İşte bu yüzden Türkiye sosyal bilimler literatüründen yansıtılan dindarlık tanımı veya kategorizasyonu değil mülakat tekniğiyle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular esas alınacaktır.

2.5. Tekno Kültür Bağlamında Tekno Dindarlık Kavramının Analizi

Tekno kültür kavramı, gelişen bilim ve teknoloji ışığında ortaya çıkmaya başlayan ve insan yaşantısında yer edinen, teknolojik sosyal dokuya ithafen ortaya çıkmaya başlayan bir kavramdır. Bu durum tekno bilim ve insan yaşantısının eklemlenmesini beraberinde getirmektedir. İnsan yaşamında meydana gelen teknolojik gelişmeler ışığında, teknoloji ile kültür artık birbirine yapışmış durumdadır (Adanır, 2000: 26). Cooper, tekno-kültürün tarihçesini Heidegger, Benjamin ve İtalyan Futurizmi'ne; Ross ise 1939 New York Dünya Fuarı'na ve General Motors'un yeniden yapılanan kenti otomobil endüstrisine göre tasarlama niyetlerine kadar götürebilmektedir (1995: 179- 180). Burada tekno-kültür kavramı teknolojinin sosyal yapıdaki önemini ortaya çıkarmaktadır.

Lefebvre, teknik nesnenin toplumsal pratiği bütünüyle istila etmekte olduğunu belirtmektedir. Ona göre teknik nesneye yönelen bakış, yapı ve işleyişe odaklanan ve arka planı olmayan edilgen bakıştır ve gösteriden büyülenen bu bakış toplumsal eylemin prototipi haline gelmiştir (2007: 61). Teknik nesnenin insan ilişkilerindeki teması ve gelişimi sosyal yapıyı da şekillendirmekte bu durumda toplumsal ilişkilerin teknolojik formasyonuyla karşı karşıya kalmaktayız.

Menser ve Aronowitz tekno-kültüre şu şekilde bir tanım getirmektedir: "Tekno-kültür terimi teknoloji ve kültür arasındaki derin bağa vurgu yapar ve bizi teknolojik olanın insandan ayıramayacağını anlamaya zorlar. O içimizde (tıbbi teknolojiler, işlenmiş yiyecekler), yanımızda (telefonlar) ve dışarıdadır (uydular). Bazen biz onun içine gireriz (klima kontrollü ofis alanları), bazen de o i imize girer (kalp pili). Bazen bir ek ya da protez işlevi görür (g zl k), bazen de biz ona bir ek işlevi görürüz (seri üretimde çalışan işçiler olarak). Teknolojiler sıklıkla bizle ilişkidedir, başka zamanlar ise biz onlarla ilişkideyizdir (Sardar, 1998: 102). Teknik ve bilimsel gelişmeler ve ilerlemeler sosyal yaşantılara şekil ve y n verebilmektedir. İşte tam da burada teknik gelişmelerin dini sosyal yaşantıya da sirayet ettiği ve teknolojinin dini alanda da kendini göstermeye başladığı görülebilmektedir. Burada Kur' an okuyan kalem, konuşan kiblegah seccade, zikirmatik, besmele çeken bardak gibi aletlerin kullanıcısı durumundaki tekno-dindarlar, tekno kültürün taşıyıcısı konumunda olabilmektedirler.

2.6. Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler

Bilgisayar ve telekomünikasyon ağlarının özellikle 1980'li yıllardan sonra hızlı bir şekilde bireylerin hayatına girmesi ile bireylerin teknolojiye ve dünyadaki gelişmelere karşı kayıtsız kalması imkânsız hale gelmektedir. Durmadan kendini yenileyen bu teknolojiye, bireyler sınırsız bilgi alma, sınırsız alışveriş yapma, sınırsız sosyalleşme gibi bireyin tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir mecra olarak karşılık bulmuştur (Yurdigül, Elitaş, 2017: 129). Toplumsal bir kurum olan din de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Dini olana ulaşırken teknolojik bir yöntem kullanılması ve dini alanda teknolojik izlerin var olmaya başlaması bizleri bu çalışmayı yapmaya itmektedir.

Din özü bakımından tanımlanırken başvurulacak en temel nokta kutsaldır; çünkü “din çeşitli alanlarda kutsalın tecrübe edilmesidir. Burada din, kutsal bir kalıp içerisinde kozmikleşmedir” (Berger, 2005: 64). Bu bakımdan teknolojik uyarlanılabilirlikle beraber teknolojinin az veya çok doğrudan veya dolaylı kutsal alandaki bu kozmik alanla hareketi gelişmeye başlamıştır.

1980'lerde İslam ülkelerinden Amerika ve İngiltere'ye, Batı Avrupa'ya giderek, daha çok mühendislik ve tabii bilimler lisans ve yüksek lisans derecesi yapmak isteyen öğrenciler, gittikleri ülkelerde İslami literatüre ulaşamazlar. Bu durumda, buldukları İslami literatürü dijital ortama yükleyip diğer arkadaşlarına ulaştırmaya çalışırlar. Kuran ve hadislerin teknoloji aracılığıyla sanal ortama taşınması ilk bu öğrenciler aracılığıyla olur. Bunun yanında İslam'ın ve Müslümanların olumsuz imajlarını kırmak için interneti aktif olarak kullanmaya başlarlar. Burada teknolojinin İslami alandaki dindar kişilerin hayatına temasının başladığı söylenebilir.

Bu aşamada Müslümanlar teknoloji aracılığıyla yeni kurumsallaşma aşaması başlatmış olurlar (Tınaz, 2012: 512-513). Önceleri insanın doğayla ilişkilerinde merkezi rol oynayan insanüstü ve doğaüstü varlıklar, tanrılar; bunlarla kurulan ilişkilerin niteliğine dönük yaşantılar, tapınakların mezarların duvarlarına çizilmiş, "bilgi daha sonra kullanılmak üzere zamanın sınırlayıcı engelleri kırılarak depolanmaya başlanmıştır (Törenli, 2005: 21-23). Günümüzde ise dindar kişiler teknoloji aracılığıyla bu durumu devam ettirmektedirler. Tekno-bilimin kendine ve

diğer alanlara yeten bilimsel gücüne duyulan güvenle beraber teknolojinin tanrısal alanla temasının arttığı gözlemlenmiştir.

Manevi yani dini olan deneyimlerde ve meydana gelen teknolojik ilerlemeler sosyolojik olarak bizlere yeni bir çalışma konusunu keşfedip sunulmasını sağlamıştır. Böylece dindarlığın teknolojik kimliği merak konusu olmuştur.

Kurmuş olduğum çalışmanın zemininde dindarlık, dini buyrukları yerine getirmeye çalışan ve bunu hayat gayesi haline getiren kişi veya kişiler olarak ele alınacaktır. “Tekno”, kelime anlamı olarak "meslek, usul, işlem" anlamlarında kullanılmaktadır. “Tekno-dindarlık” kavramı ise, teknolojik gelişimle beraber bilgisayar ortamı ile iletişim olanaklarını dini amaçlar doğrultusunda aktif bir biçimde kullanan dindar kişiler anlamında ele alınacaktır. Dindar kişiler arasındaki teknolojik yayılmanın tekno bilimsel bir sürecin toplumsal hayata temasıyla gelişmeye başladığı söylenebilir. Dini bilgi ve teknolojik bilginin bir araya gelmesiyle beraber ortaya çıkan dindarın, mekâna bağlı olmadan telefon, tablet veya bilgisayarlarından dini eğitim ve uygulamalarla dini deneyim ve bilgilerini artırdıkları gözlenmektedir. Böylece teknolojinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan dindarlıkla, dinselilik, günümüzde farklı bir toplumsal boyut kazanmıştır.

Tekno-dindar kişilerin teknolojiyle karşılaşp dini yaşamlarında meydana gelen teknolojik temaslar doğrultusunda teknolojiyi gündelik ritüellerine dâhil etmesiyle başlar. Dini mecradaki bu teknolojik işlerlik dindar kişilere teknolojik alternatifler sunmaktadır. Teknoloji ile sosyalleşen tekno-dindar kişiler çoğu zaman teknoloji üzerinden dini bilgiye ulaşmayı uygun görmektedir. Böylece tekno-dindarlar, dindarlığın toplumsal alandaki teknolojik değişimi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Teknolojide meydana gelen gelişmeler, gündelik hayatı kolaylaştıracak etkide bulunurken, dinle de yakın temas halinde olmasını sağlayacak gelişmeler ortaya koymuştur. Çünkü ortaya konulan gelişmeler, dini hayatı kolaylaştırdığını söyleyerek ortaya çıkmaktadır. Bilişim teknolojilerinin dini pratiklere yönelik sunduğu aletler ve uygulamalar, teknolojinin kendini dindar olarak tanımlayan insanların gündelik dini hayatına daha hızlı ve sistematik bir şekilde girmesini sağlamıştır.

Dindar kişilerin hayatındaki teknolojik anlamlandırmaların ve kullanımların boyutu gün geçtikçe değişime uğramaktadır. Bu değişim elbette ki toplumsal dönüşüm ve gelişmeler ışığında olmaktadır. Teknolojik dünya ile dindar kişilerin deneyimleri dindar kişilerin dini kurum ve görevlilerle olan ilişkilerine yeni bir boyut katmaktadır. İnsanlar Kur'an okuyan kalem, besmele çeken bardak, konuşan tesbih, zikirmatik, namaz kıldırın kıblegah seccade gibi dini teknolojik aletleri ibadetlerinde yardımcı veya kolaylaştırıcı bir araç olarak kullanarak bilindik dini toplumsallaşma ve dini ilişkiler kabından çıkmaktadırlar.

Görüldüğü üzere sosyal değişimler dini yaşayan insanları etkileyebilmektedir. "Dine göre hayat maddi ve manevi boyutuyla bir bütündür. Bir hayat nizamı olarak din kişiden hayatını bu bütünlüğünü göz önüne alarak yaşamasını istemektedir. Bunun karşılığında ona manevi bir kurtuluş ve ebedi bir mutluluk vaat etmektedir" (Öztürk, 2010: 308). Bu maddi ve manevi bütünlüğü sağlamak açısından toplumsal teknolojik gelişmeler ışığında tekno-dindarlık, maneviyatın maddi olarak dışa vurumudur. Bu aletlerin dindarlar tarafından bizzat kullanılması ibadetler açısından teknolojinin araçsallaştırılmasını sağlamıştır. Dini pratiklerdeki teknolojik dolaşıma odaklanmak dini deneyim ve pratiklerdeki değişimin sosyolojik önemini gözler önüne sermektedir.

Tekno-dindarlar, ibadet teknolojisinin (dini mobil uygulamalar ve aletler) taşıyıcısıdır. Dindar teknolojiyle iliştilmiş dini eylem biçimlerinin yanı sıra, dünyaya dair işlerini yerine getirirken öte dünyaya dair işlerini de ihmal etmemek için teknolojiyi adeta bir uyarıcı görevinde kullanmış oldukları gözlemlenmiştir. Böylece dini yaşayışlarına yerleştirdikleri sistemli teknolojik araçlarla dini alışkanlıklarını sürdürür oldukları analiz edilmiştir. Çünkü teknoloji, dini alana ait her şeyin el altında ve anında olmasını sağlamaktadır. Tüm bu teknolojik yansımalar, metafizik alana ait yakınlaşmaların olduğunu göstermektedir. Teknoloji görme, dokunma, duyularıyla birlikte işitme duyusunu da işin içine dâhil etme imkânına sahip olduğu için birey açısından teşvik edicidir. Teknolojinin sunduğu hem kişisellik hem de aktiflik bireye fail olabildiği bir alan sağlamaktadır (Maigret,

2014: 328). Bu durumda dindar kişilerin dini hayatlarına bu imkânları dâhil etmeleri teknolojinin teşvik edici özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tekno-dindar, teknolojiyle yakın takip halinde olup teknolojik imkânları kullanarak dini buyruklarını yerine getirmeye çalışır. Burada dinsel bilgi ve teknolojik idrak bir araya gelerek inşa edilen tekno-dindarlık, dinsel alanda teknolojik temasın meydana gelmesinde adeta lehim (birbirine yapışmasını sağlayacak yöntem) görevindedir. Sürekli olarak "Bilgi ile imanı, tekno-bilim ile dinsel inancı, hesap ile kutsalı sürekli olarak birlikte, ama başka şekilde düşünmeye çalışıyoruz. Bu sulara sürekli olarak ister kutsal olsun ister olmasın, hesaplanabilir ile hesaplanamaz olanın ittifakıyla karşılaştık" (Derrida&Vattimo, 2011: 63). Aslında tekno-dindarlık kavramıyla bu paradoks yıkılmakta böylece dinin teknolojiyle kurmuş olduğu uyum gün yüzüne çıkmaktadır.

Tekno-dindarlık, burada teknoloji üzerinden tanrısal alana katılımı temsil ederken, teknoloji içinde teknolojik çerçevede dini ödevlerini yerine getiren bir temsil haline gelir.

Tekno-dindarlık teknoloji ve dini tecrübelerin iç içeliğinin yansımasıdır. Teknolojik alanın ve tanrısal alanın kesişen bir sureti olarak ortaya çıkan tekno-dindarlık, teknoloji aracılığıyla dünyevi alan içinden metafizik tezahürlere ulaşma gayreti içinde oldukları gözlemlenmiştir. Din ve teknolojinin entegrasyonu ile kutsalın algılanışının ve tecrübesinin kipi değişmekte dijital bir kipe evrilmektedir. Teknoloji üzerinden tanrısal alan ile ilişki içerisine giren tekno-dindarlar, bu etkileşim sürecinde baş aktör pozisyonundadırlar. Burada tekno-dindarlar, toplumda teknolojik alanda meydana gelen değişikliklerle kendini güncelleyen dünya tasavvuruna dair bir vurgudur. Tekno-dindarlar için dinsellikler toplumsal şartlara göre kendini teknoloji üzerinden kurgulayarak bir birliktelik tezahürü sunar. Böylece toplumsal mecrada din ve teknik gelişmelerin iç içeliği ortaya çıkmaktadır.

Tekno-dindarların dini teknolojik uygulamalar ve aletler üzerinden teknolojiye temasları yönünden bakıldığında tekno-dindarların değişim ve dönüşüme açık oldukları anlamı çıkarılabilir. Tekno-dindar kişinin tercih ettiği ibadet teknolojisi bireysel ilgi, ihtiyaç ve tercihler doğrultusunda şekillenmektedir. Böylece

tekno-dindar kişi teknoloji karşısında tutum ve davranışlarını bu gelişmelere uygun formlara dnüştüre bilmektedir. Burada tekno-dindarlık kavramıyla sosyolojik bir tiptlemenin tahlili yerine toplumsal zeminde teknoloji ve dindarlığın ilişkisel ve araşsal olarak değişim ve dönüşümüne vurgu söz konusudur. “Dinler sadece belli bir tasavvur ve düşüncelerden ibaret bir inanç sistemi değildir. Onun ibadete karşılık gelen ameli bir boyutu vardır ki dindarlık denklemin burasına oturur. Her din getirmiş olduğu iman ve inanç esaslarının yanında bunların ne şekilde ve sıklıkta tatbik edilebileceğini belirten bir ibadet sistemine sahiptir. Bu bütün dinlerin ortak bir hususiyetidir. Bir insanın dindar olması demek onun sadece belli bir dine inanması değil bu inancın gereklerine uygun olarak yaşamını sürdürmesi ya da en azından bu yönde bir hassasiyetinin olması demektir.” (Öztürk, 2010: 75) İnancın gereklerine uygun olarak tekno-dindarlık sosyal süreçte meydana gelen teknolojik değişimlerin bir tezahürüdür.

2.7. Tekno- Dindar Pratiklerin Tecrübe Boyutu Olarak İbadet Teknolojisi

Teknolojik gelişmeler toplumsal dokuda var olan birçok ortam ve olguyu da etkilemektedir. Tekno-dindarlığın teknolojiyle içli bir hal aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Burada ibadet teknolojisiyle dini alana yönelik teknolojik temsiller söz konusudur “Aslında modern toplumsal yaşamdaki yapıların çoğunda din, günlük yaşam üzerinde yaygın bir etki sağlamasına izin verilmeyecek şekilde, açık bir uygunsuzlukla gündeme getirilmektedir” (Subaşı, 2002: 245). Dine uyumlu ve faydalı teknolojik aletlerin varlığı ibadet teknolojisinin doğmasını ve işlevsel bir mekanizma olarak var olmasını sağlar. Bu durumda dindarlar için teknolojiyi dini toplumsallaşma makinesi olarak da görebiliriz.

İbadet teknolojisi kavramıyla teknolojinin ibadetlerde kolaylık ve süreklilik sağlama iddiasıyla ortaya çıkan dini vasıflı teknolojik aletlerle beraber, bu doğrultuda oluşan dini teknolojik aletlerin pazar piyasası da anlaşılmaktadır. İbadet teknolojisi dinsel alanın teknolojik olarak ivme kazandığının göstergesidir. Bu teknolojik aletlerin genel olarak, dindar kişinin inandığı din ile pratik olarak ilişki kurup manevi istikameti arttırmaya dönük kullanım değerı vardır. Dini aktivitelerin planlanması ve düzenli ya da en az kusurla uygulama hususunda yerine getirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu aletlere erişim noktasında ekonomik özellikler farklılık gösterebilmektedir.

Teknolojik gelişmeler ışığında ortaya çıkan ibadet teknolojisi, gündelik hayat içinde var olan din pratiklerinin toplumsal değişme ve gelişmeyle uyumlu olduğunun göstergesidir. Bu durumda, ibadet teknolojisi, teknolojinin dindarların dini pratiklerini yerine getirmesine yönelik üretmiş olduğu teknolojik bir yansımadır. İbadet teknolojisi dinin zihinsel ve bedensel boyutta performansını arttırmasında önemli bir rol oynayabilmektedir.

İbadet teknolojisine bakıldığında arz merkezli bir talep tüketim toplumunda, siber sosyolojide önce talep gelmektedir önce arz gelmemektedir. Bu durum ibadet teknolojisinin arz temelli bir yapısının olduğunu göstermektedir.

Sosyolojik bir kurum olarak din insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Max Weber insanların dünyada olup bitenleri tanrısal sebeplere bağlamasını büyülü dünya diye tabir eder. Tanrısal sebepler ve anlamlandırmalar üzerinden var olan büyülü dünyada insanlar gündelik yaşamdaki eylemlerini belirleyen tanrı olduğu bir çerçeveye içinde hareket eder. Geleneksel toplumlarda dindar kişi ve din arasında ontolojik koşullanma üzerinden bir yönelim vardır. Burada dindar kişi direkt kutsal kitap ve dini kitaplar üzerinden bağlanma yaşar. Yani dini algı ve pratiğe yönelik nesilden nesile belli bir perspektiften bakış vardır. Sanayi toplumu ve beraberinde getirmiş olduğu yeni ilişkiler ağı seküler¹ yaşantıyı ortaya çıkarmıştır. “İnsanların gündelik hayatın koşturmacasına dalıp dini kaygılardan uzaklaşmaları anlamına gelen sekülerleşme aslında bir tür dindarlıktan uzaklaşma anlamına geliyor” (Aktay, 2015: 133).Modernleşmenin bu evresinde din ve dindarlıktan uzak bir toplumsal kabul ve tahayyülü söz konusudur². Bu durum ile dinin gündelik hayat içindeki

¹Modern Türkiye'nin siyasal politikaları, gündelik hayatta seküler bir emeli pekiştirmeye yöneliktir. Laiklik denilince, genellikle din devlet ilişkileri, yani devletin laikliği ön plana çıkarılırken, sekülerleşme ile daha çok, dinin toplumdaki yerine vurgu yapılmaktadır. Din ve devletin ayrımıyla başlayan laiklik siyasal örüntülerine, hayatın önce bireysel ve kamusal diye ikiye, daha sonra da farklı alt alanlara ayrılmasını öngören modern/ seküler söylemin ürünüdür (Mert, 1994: 17-100).

²Modernliğin gündelik hayatın örüntülerini yeniden üreten doğası dindarlık algısını da kökten değiştirmiştir. Bireyle Tanrı arasındaki ilişkinin yine ancak Tanrı tarafından bilinebileceğine ilişkin geleneksel kabuller zayıflamış, artık dinsel de dindarlık da pozitif araştırmaların konusu olmaya başlamıştır. Sonuçta ampirik aktiviteler yardımıyla yine modern tasavvurun gözlem ve kabulüne açık bir dindarlık oranının tespit edilebileceği varsayılmıştır. Bu anlamda gerçek dindarın kim olduğuna ilişkin kanaatler, sekülerleşme sorunlarının yarattığı bir perspektif içinde yeniden tanımlanarak incelemeye alınmaktadır.

örüntülerini yıkıp iş hayatındaki maddi düzenlemeler ve genişlemeler söz konusudur. Fakat teknolojik uygulamalar ve aletler belli bir anlayış ve pratiği de beraberinde getirmiştir. Böylece dindar kişi ve din arasındaki ilişkinin teknolojik hareketler ve uyarıcılar aracılığıyla farklı şekiller ve araçlar ile (Kur'an okuyan kalem, konuşan tesbih, zikirmatik, namaz kıldırın kıblegah seccade, besmele çeken bardak ve dini mobil uygulamalar) yönelimine ve inşasına şahitlik etmekteyiz. Burada dindar kişi ve din arasında teknolojik koşullanma üzerinden bir yönelim vardır. Din sosyolojisinin ortaya çıktığı ilk zamanlar dine dair bir gelecek öngörülüyordu.

“İletişim teknolojilerindeki gelişmeler bilginin doğasıyla birlikte dinsel ilişkilerin doğasını değiştirip dönüştürmüştür. Dini bilgilerin yeniden üretilip yayılması işlemleri ve bu işlemler dolayısıyla oluşan ilişkilerde radikal bir dönüşüm yaşanmış, halen de yaşanmaktadır” (Aktay, 2015: 180). Din olgusunun ilerleyen dönemlerle yok olacağı öngörülmüyordu. Yani bilim ve teknik ilerledikçe din olgusu gerileyecek hatta yok olacaktı. Sosyolojik bir kurum olan din, teknoloji tarafından dini öğretilerin nesilden nesile aktarılmasında değişim rolünü üstlenirken ürettiği dini uygulamalar ve aletlerle bunun yeniden üretimini gündeme getirmektedir. Var olan dini teknolojik yaşam tarzı dinin geleneksel dünyaya ait olduğu savını bozar niteliktedir. İbadet teknolojisi ile dindarların dine yönelme isteğinin ve bu husustaki pratiklerinin gündelik hayat içine yerleşmesi açısından davranışlarının disipline edilmesi için önemli bir araçtır. Bu durum toplumda var olan dini yaşantıların nasıl değiştiğini anlama konusunda bizlere bir yaklaşım sunmaktadır.

Böylece teknoloji, ibadet teknolojisi ile dindar insanlar için işlevsel hale gelmektedir. Burada dinin teknolojik görünümü ibadet teknolojisidir. Bu teknoloji dinin kendi sürekliliğini sağlayabilmesi için de önem arz etmektedir denilebilir.

Teknolojinin ağırlıklı olarak kullanıldığı değişime her an hazır bir topluma geçişle beraber ortaya çıkan ibadet teknolojisi, aslında bize "din ile akıl birlikte gelişir" (Derrida&Vattimo, 2011: 37) savını kanıtlar nitelikte bir bulgu sunar. Derrida, bu savı ile teknolojinin dini alanı desteklediği (taşıdığı), böylece dinin ve tekno-bilimin akıl üzerinden birbirine nasıl bulaşıp geliştiği üzerine bir analiz

Modernlik öncesi geleneksel toplumların en belirgin özelliklerinden biri, sembolik bütünleşmelerin din yoluyla gerçekleştirilmesidir (Subaşı, 2002: 245-247).

yapar. Bu bağlamdan hareketle ibadet teknolojisi adı altında; Kur'an okuyan kalemi, konuşan tesbihi, zikirmatik, namaz kıldırın kıblegâh seccade ve dini mobil uygulamalar ele alınacaktır.

Teknoloji evreni ve bu evrendeki dini objelerin (namaz kıldırın kıblegâh seccade, zikirmatik, Kur'an okuyan kalem, Besmele çeken bardak vb.) kullanım amacı bize tekno-dindarlık konusu ile ilgili araştırma zemini sunmaktadır. Böylece dindar kişilerin teknolojiyle sarmal bir ilişki haline girdikleri veya girmeye başladıkları bilgisine ulaşılmaktadır. Burada dindar kişiler dinsel pratiklerini teknoloji üzerinden doğrudan veya dolaylı yaşayarak yansıtmaktadırlar. İbadet teknolojisi başlığı ile ibadet teknolojisinin toplumsal alanda emilimi ve toplumsal alanla aralarındaki ilişki anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

2.7.1. Namaz Kıldırın Kıblegâh Seccade

İbadet teknolojisi adı altında namaz kıldırın kıblegâh seccade, namaz kılmayı teşvik veya namaz kılmayı bilmeyenlere namaz öğretmek amacıyla satışa sunulmaktadır. Hangi vaktin namazı kılınacaksa, kişi o vaktin kayıtlı olduğu düğmeye tıklayarak namazını kılar. Namaz kıldırın kıblegâh seccade, namazı hatasız ve kolayca kıldırma ile ön plana çıkar. Seccadenin kıblegâh özelliğinde ise, “nerede olursanız olun kıblenizi bulmada yardımcı olur” söylemi ön plandadır. Burada namaz kıldırın seccadenin, namaz kılmayı bilmeyen insanlar tarafından namazı öğrenmek için de satın aldıkları gözlemlenmiştir. Böylece teknoloji, dini formlarını kıblegâh seccade gibi araçlarla dışa vurur. Ayrıca kıblegâh seccadenin, gündelik hayatın içine dini olanın yer edinmesinde yardımcı olduğu gözlemlenmektedir.

Milliyet gazetesinin 25.10.2013 tarihli, Eylem Türk'ün haberinde namaz kıldırın kıblegâh seccadenin ilk üreticisi olan Nursace Tekstil'in Yönetim Kurulu Başkanı İsmail Bayezıt'ın seccadeyle inovasyonu birleştirdiği yazılmıştır. Haberde İsmail Bayezıt'ın şu sözlerine de yer verilmiştir: “Bu ürüne özellikle Avrupa'dan çok talep var. Bu projede seccadede yer alan bir müzik çalar ile farklı dillerde namazın nasıl kılınacağı anlatılacak. Üzerinde 5 vakit namaz tuşu bulunacak. Namaz kılmayı bilmeyenler için rehber olarak tasarladığımız bu alet bir nevi dijital imamlık yapacak.” Burada namaz kıldırın seccadenin dijital imam olarak kullanılacağına ve kullanım fonksiyonlarına vurgu yapılmıştır.

Fotoğraf 1. 1.

<https://urun.gittigidiyor.com/ev-bahce/kulakli-namaz-ogreten-seccade-pusulali-sesli-konusan-seccade-363996314>

Akıllı seccadelerin, namazı öğretmesi, kullanımının kolay olması, namaza teşvik etmesi gibi nedenlerle ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu yüzden akıllı imam olarak da adlandırılan bu seccadeler, teknoloji ve dindarlık bileşkesinde inovatif bir alet olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.7.2. Zikirmatik

Zikirmatik ise, dijital göstergeler, hatasız, kolayca tesbih çekme ve her an her yerde söylemiyle ön plana çıkmaktadır. Parmaklara yüzük şeklinde takılıp kullanılan bu cihazın üstündeki düğmeyle kaç tesbih çekildiği hesaplanmakta ve adeta bir sayaç vazifesi görmektedir. Böylece tekno-dindar, dini ibadetlerine dair hedeflerini dini motifli teknolojik işleyişe sahip bu uygulama sayesinde yerine getirmektedir. Burada dindar, sayı göstergeleri ile görünür olan üzerinden taşıp maneviyatını sayısallaştırmaktadır. Bu tür dijital göstergeler, dindarlığın keyfiyetine yönelik işlevler ve iyileştirmeler sunarak, dindar kişinin dini yaşantısında bir düzen tahsis edip dijital göstergeler ile kişinin sayısal veriler üzerinden motivasyonunu arttırabilmektedir. Böylece kullanışı da kolay olan bu

araçla dini söylemlerini gündelik hayatının içinde bir rutin haline getirmesinde yardımcı olmaktadır.

TRT Haber'in 25.08.2011 tarihli haberinde zikirmatığın telefon uygulamaları için yeni bir ara yüz geliştirildiği yazılmıştır. “Gaziantep Üniversitesi Fizik Mühendisliği bölümünde okuyan Mustafa Tülü, iPhone telefonlar için zikirmatik uygulaması geliştirdi. Genç mucidin uygulama ile ilgili olarak Apple'a yaptığı başvuru da kabul edildi. Zikrin, sadece dini günlerde değil, işyerinde veya otobüste bile kolayca çekilmesini sağlayacak olan bu uygulamanın kullanımı da oldukça basit. Kelimeyi hafızaya giren ve dokunmatik ekran sayesinde de hedefini belirleyen kullanıcı, zikri bittiğinde titreşimle uyarılacak. Bu uygulama sayesinde, Müslümanların, hayatın her alanında zikir çekmesini kolaylaştırmayı amaçlayan öğrenci, sonunda amacına da ulaştı.” Zikirmatığın, ibadetleri kolaylaştırıcı olması ve basit kullanımlı olması söylemleri ön plana çıkmaktadır. Burada dijital göstergelerin kolay takip ve kayıt sistemi sayesinde dini yaşantıda bir düzen tahsis edilebilmektedir. Bununla beraber zikirmatığın ibadet teknolojisinde son yıllarda ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. 2015 yılı verilerine göre 20 milyon satılan ve çokça tercih edilen bir dini teknolojik alet olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda zikirmatığın, “ikame” dijital bir aparat olarak, tekno-kültürde akışkan modern hayatın koşullarında, mobiliteye uyum sağlaması; ibadet mekânından (cami, ev) kişiyi bağımsızlaştırarak kişinin, mekânın sınırlarının dışına çıkmasına müsaade etmesi ve eski mekan pratikleri yerine yeni pratikler getirmesi, dolayısıyla cami, imam, din görevlisi, cemaat gibi etkenlere bağlılığı azaltarak “dini öznelliğe” katkıda bulunması durumu ve bu durumun toplumsallaşmasının dinselliklere olumlu katkı sunduğu anlaşılabilmektedir.

Bir uygulama içinde de üretilen zikirmatığın günlük yaşamın her anında zikir çekmeyi kolaylaştırmak amacıyla geliştirildiği görülmektedir. Zikirmatik dijital bir gösterge ile desteklendiği için bırakılan yerden istenildiği zaman devam etme esnekliğinden dolayı hedefe ulaşmak için kolaylık sağlar. Bu yüzden tekno-dindar kişiler zikirlerini tam ve eksiksiz yapmak için zikirmatik kullanırlar. Zaman ve mekân içerisinde çeşitli amaçlarda farklı talep ve etkinlikler için kullanılabilir. Belirli bir sayı ve süre içerisinde zikirlerin çekilmesi gereken çeşitli zikirlerin var olması bu aletleri kullanmaya iten etken olarak görülebilir.

On5yirmi5.com'un 08.08.2009 tarihli haberine göre; Konya İl Müftüsü Şükrü Özbuğday, dijital ibadet ürünlerinin kullanılmasının dinen bir sakınca oluşturmadığını kaydetti. Teknolojinin hayatı kolaylaştırdığına dikkati çeken Müftü Şükrü Özbuğday: "İnsanlar günde birkaç yüz defa salavat, istiğfar okuyor. Bazı duaları binlerce kez yapıyorlar. Hepsini tek tek yazmaları ya da akıllarında tutmaları zordur. Ayrıca peygamberimiz Hz. Muhammed'in bazı hadislerinde dua etmek için sayısal ifadelerin yer aldığı biliniyor. Dua ederken teknolojik ürünleri kullanmak ibadet ruhuna aykırı değildir. Hayatı kolaylaştıran teknolojiden ibadet esnasında da yararlanılabilir. Nasıl ki ezan tek merkezden hoparlörlerle tüm camilere ulaştırılıyorsa bu tür cihazlar da ibadeti kolaylaştırıyor." açıklamasında bulundu. Buradan dinin ve din adamlarının teknolojiye kayıtsız kalmadığı ve bir tepki içine girmedikleri anlaşılmaktadır.

Teknolojik gelişmeyi dindarların yanı sıra din görevlilerinin de benimsediği ve kullanımının kolaylık sağladığı için sakınca görülmediği yönünde yorumlar yaptıkları görülmektedir. Bu durum din ve teknolojinin iç içe ve birbirini destekleyen doğrultuda ilerlediğini gözler önüne sermektedir. Zikirmatikler üzerinden kolaylık sağlanması dini olanın gündelik hayatın içinde sistemli bir şekilde var olması ve sürdürülmesi açısından önem arz etmektedir.

Fotoğraf 1. 2.

<https://mini.donanimhaber.com/bmw-m3-ve-tesbih--56055438-3>

2.7.3. Kur'an Okuyan Kalem

Kur'an okuyan kalem, Kur'an'da dokundurduğunuz harfi okumaktadır. Ayrıca sayfa üzerinde yer alan açıklama alanlarına kalemi dokundurdukça kalem konuyla ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Söylemsel olarak ise, Kur'an okuyan kalem ile kolayca, eksiksiz, kendi başınıza ve hızlı öğrenme söylemi ön plandadır. Kur'an okuyan kalem, metafizik ötesine dair izleri barındırmakla beraber dini bir gösteren haline gelmektedir.

Habertürk'ün 18. 01. 2013 tarihli haberine göre; Kur'an okuyan kalemin dünyadaki ilk üretmeye başlayan şirketin sahibi Ali Yıldız, Kalem Kur'an-ı Kerim ile tek bir tuşla bütün Kur'an ve mealinin dinlenebileceğini vurguladı, "Ayrıca kalem için özel olarak Kur'an da ürettik. Ürettiğimiz kalem istenilen sayfanın üzerine tutulduğunda otomatik olarak sayfa algılanıyor ve okunmaya başlıyor. Bunun yanında kaleimde yemek, abdest için de dualar yer alıyor" diye konuştu. Yıldız, kalem Kur'an-ı Kerim'e oldukça ilgi gösterildiğini dile getirerek, "İtiraf etmeliyiz ki halkımızın Kur'an-ı Kerim öğrenme noktasında biraz zafiyeti var. Kalem Kur'an-ı Kerim bu anlamda büyük kolaylık sağlıyor. Bu da kaleme olan ilgiyi arttırıyor" diye konuştu.

Kur'an okuyan kalemin de dindarların dini olanı daha hızlı öğrenmesini ve sürdürülebilmesini sağlaması açısından dindar kişilerin hayatlarında kolaylık ve hızlilik emaresi olarak dini sosyal yaşamın içinde varlığını devam ettirmektedir.

Fotoğraf 1. 3.

<http://www.hafizkalem.com/elfinder/elfinder/files/007ec45e32f690f12e3d9a7b685395c6.jpg>

İmkânları elde etmek, imkânların yönlendirmeleri ile imkânların ortaya koymuş olduğu yaşam biçimini de peşinden kabullenmeyi gerektirir. İmkânlar, imkân olarak kendi başlarına kalmazlar ve yeni yaşam biçimleri, yeni gerçeklik inşaaları, kendi gerçeklikleri düzleminde yeniden kurgulanır. Dolayısıyla her mekân yeni bir yaşam biçimi demektir (Çamdereli: 2014). İnsanların kendi çabalarıyla dijital bir kalem vasıtasıyla Kur'anı Kerim öğrenmeleri de yeni bir dini yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini- teknolojik aletlerin yeni pratikler getirmesi, dolayısıyla cami, imam, din görevlisi, cemaat gibi etkenlere bağlılığı azaltabildiği durumu ve bu durumun toplumsallaşmasının dinseliliklere yansıdığı gözlenebilmektedir. Bilgi ve ağ toplumunun hâkim olduğu mevcut durum, Kur'an okuyan kalem gibi aparatlarla teknoloji bazlı dinselilik tarzlarının yaygınlaşmasına etkide bulunduğu ifade edilebilmektedir.

2.7.4. Konuşan Tespih

Konuşan tespih ile hatasız ve gönül rahatlığıyla tespihlerinizi çekin söylemi ön plandadır.

İnsanlar bir başkasına ihtiyaç olmadan tespihin başındaki düğmeye basarak çeşitli tespihler okumakta böylece kişinin tekrar edip tespihini çektiği

gözlemlenmektedir. Burada bu teknolojik yansımalar öte dünyaya ait imaları barındırmaktadır.

Fotoğraf 1. 4.

<https://i.ytimg.com/vi/eSikRifxFFQ/maxresdefault.jpg>

13.12.2015 tarihli haberler. com 'un haberine göre; “Tespîhi çekerken her tanesini çektiğinizde Allah'ın 99 ismini de sırasıyla sesli olarak duyuyorsunuz. Tespihin imame kısmına konulan özel ses cihazının hafızasındaki bu bilgi 99 tespih tanesini çekerek bitirdiğinizde Allah'ın 99 ismini de sesli olarak bitirmiş oluyor. İnsanlarımız hem tespih çekiyor hem bu arada tam olarak bilmediği Allah'ın 99 ismini bu sesli metotla tekrar ediyor. Zamanla bu sayede Esmâ-ül Hüsnâ'yı ezberliyor. Bazı anne ve babalar ise çocukları için bu tespihlerden alıyor. Çocukların da dikkatini ve ilgisini çeken bu tespih sayesinde gençlerimiz, çocuklarımız Esmâ-ül Hüsnâ'yı ezberliyor.” Burada anne babaların çocuklarına konuşan tespih almaları ile bu aletin eğitici rolüne vurgu yapılmaktadır. Konuşan tespih, zikirlerin belirli ve doğru zikir ritminin söylemsel olarak yakalanması açısından dindar kişilerin hayatlarında önem arz etmektedir.

İbadet teknolojisi bağlamında ortaya çıkan konuşan tespih ve Kur'an okuyan kalem, "kendi kendine" söylemleri ile satışa sunulmaktadır. İşte tam da burada konuşan tespih ve Kur'an okuyan kalem, bireyselleşmenin işaretleri olarak karşımıza çıkabilmektedir.

2.7.5. Besmele Çeken Bardak

Besmele Çeken Bardak ile gün içerisinde herhangi bir şey içmeden önce Bismillahirrahmanirrahim içtikten sonra Elhamdulillah deme alışkanlığını kazandırma ve şükretmeyi hatırlatma söylemleri ön plandadır. Tekrar ve hatırlatma üzerinden işler olan bir dini teknolojik alettir.

Fotoğraf 1. 5.

<https://www.timeturk.com/tr/2015/04/10/besmele-ceken-bardak.html>

Timetürk'ün 04.10.2015 tarihli haberine göre; “Bu bardaklar çocuklarımızın su içmeye başlamadan önce besmeleyi ve suyu bitirdikten sonra şükrü öğrenmesi için geliştirilmiş. Çocuklar suyu buna doldurup kaldırdığında besmele ile su içmeye başlamasını öğreniyor ve bardağı indirdiği andan itibaren de 'Elhamdulillah' diyerek şükretmesini öğreniyor. Bu bardakları büyükler de kullanabilir. Bunları sadece çocuklar için dayatmak olmaz. Sadece çocukların değil, biz büyüklerin de su içerken besmele ve şükür ile sonlandırmayı bilmesi gerekir. Bazen insan su içmeye başlamadan önce besmele çekmeyi unutabilir ama bu bardak hatırlatabilir.”

Şükrün ve Bismelenin gün içindeki akışta yerini alması açısından çocuklara da yetişkinlere de kullanımı tavsiye edilen bir hatırlatıcı olarak insanların dini yaşantılarında yer almaya başlayan bir dini teknolojik alet olarak karşımıza çıkmaktadır.

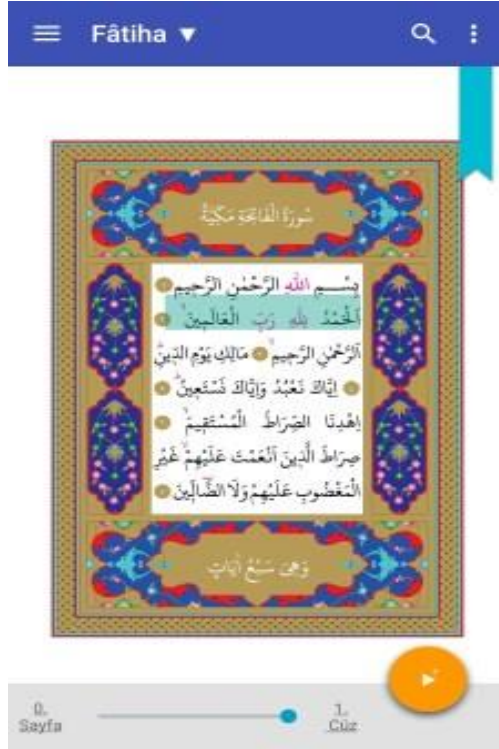
2.7.6. Dini Mobil Uygulamalar

Dinler; geçmişten günümüze geniş kitlelere mesajlarını iletebilmek için her çağın gelişen ve değişen teknolojik imkânlarından yararlanmış, dini söylem, telkin, propaganda ve dini öğreti açısından bireysel ve toplumsal hayatta derin etkiler oluşturmuştur. Nesiller boyu aktarılan dini metinler söz olarak başladığı yolculuğunda önce harflerle yazılmış, baskı makinelerinde basılmış, radyo yayınları ile evlere sesini ulaştırmış, televizyon ile görüntüsünü izleyiciye aktarmıştır. Bilgisayar ile yazı ve sesi birleştirmiş, internette bütün geçmişi ile birlikte muhataplarına ulaşmış son olarak da mobil cihazlarda yerini alarak kullanıcıyla buluşmuştur (Vardi, 2012: 87). Cep telefonlarının birçok yönden ileri teknolojiyle donanımlı hale getirilmesi, internet bağlantısı ve cepte taşınır boyutlarda olması "akıllı" denilen bu telefonların gündelik alanda çok farklı amaçlarla kullanılmasını sağlamaktadır. Akıllı telefon kullanımının yaygınlaşması gün geçtikçe çeşitli mobil uygulamalara olan talepleri de arttırmaktadır. Bu doğrultuda dijital uygulama marketleri de çeşitli taleplere yanıt verme adına namaz, Kur'an, zikirmatik, ilmihal, amel defteri gibi birçok alanda uygulamalar sunmaktadır. Ayrıca bu uygulama marketlerinde Hristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet ve hatta Hinduizm, Budizm gibi inançlara dair çeşitli dini mobil uygulamalar mevcuttur. Dini mobil uygulamaları kullanma amacıyla yükleyen dindar kişiler hedef kitleyi oluşturmaktadır. Bu uygulamaların genellikle hatim etmek ve Yasin suresini okumak için kullanıldığı görülür. Ayrıca amel defteri ara yüzüyle günlük hayat akışında meydana gelen manevi gelişmeleri tıklayarak amel defterini tutmaktadırlar. Böylece dindar kişinin günlük dini çabalarını ölçmektedirler. Manevi çizelgesinin dökümü, aylık, haftalık ve günlük olarak arşivlenmektedir.

Dini mobil uygulamalar çerçevesinde iki uygulamanın özelliği ele alınmıştır. Namaz Vakti pro ve Diyanet İşleri Başkanlığı mobil uygulaması en çok indirilen iki uygulama olduğu için çalışmada yer almaktadır.

Dini mobil uygulamalar geniş bir kitap arşivine sahiptir. Uygulamanın içinde dini ve manevi içerikli bilgiler ve kitaplar yer almaktadır. Kitaplar sesli ve görüntülüdür. Kutsal zaman dilimleri bildirimlerle kullanıcıya iletilmektedir. Dini mobil uygulamalar dini verileri dijital bir arşiv üzerinden kullanıcılarına sunma imkânı sağlamaktadır.

Fotoğraf 1. 6.

Fotoğraf 1. 7.

(<https://teknobolge.com/android-ios-mobil-uygulama/akilli-telefonlar-icin-ramazan-uygulamaları-ve-dini-uygulamalar>)

Dini mobil uygulamalar ile zamansal ve mekânsal sınırlılıklar kaldırılarak dinsel alanla olan iletişim ve bağlantı hız kazanmaktadır. Bu uygulamaların çoğunun ücretsiz veya 2 dolar gibi düşük bir ücretinin olması kullanıcılar tarafından kısa sürede benimsenmesini sağlamıştır. Günün hadisi, meal, Arapça, tecvit gibi seçimler bildirimlerle kullanıcılara iletilmektedir. Bu uygulamalarla gündelik hayatta dindar kişinin uyarıcılar üzerinden din ile derin ve sıkı bir ilişkisinin olması amaçlanmaktadır. Tüm bu durumlar teknolojik bağlanmayı arttırmaktadır.

Fotoğraf 1. 8.

Fotoğraf 1. 9.

(<https://teknobolge.com/android-ios-mobil-uygulama/akilli-telefonlar-icin-ramazan-uygulamaları-ve-dini-uygulamalar>)

Mobilize olan bireyle beraber ortaya çıkan dini uygulamalarda, kişiler, Playstore veya Appstore'den ücretli veya ücretsiz dini uygulamalara paket halinde erişebilmektedirler. Bu uygulamalarda kible pusulası, pdf halinde dini kütüphane ile birçok dilde ve farklı hafızlardan dinleme özelliğiyle Kur'an, yakın camii yol tarifi ve zikir matige aynı uygulama içinde ulaşabilir oldukları tespit edilmiştir. Bu uygulamalar içinde, kişi, Kâbe'ye canlı yayımla bağlanabilmekte, ayrıca gelen bildirimlerle bulunduğu şehrin vakitlerine göre namaz vakitleri haber verilmektedir. Kişi "kıldım" butonuna tıklamadığı müddetçe, uyarıcı ses bildirimleri gelmeye devam etmektedir. Online hatim paylaşımlarıyla hatimler yapılmakta, sahura uyandırma, Pazartesi-Perşembe oruç hatırlatma, Cuma namazı hatırlatma, sabah namazına uyandırma özellikleri ön plana çıkmaktadır. Burada, dini bilgi kümelerinin teknoloji aracılığıyla kesiştiğini gözlemlemekteyiz. Dini mesajları ileten bu araçlarla gönderen zincirleri her an her yerde bu zincirin halkalarını tamamlaması gerektiğini hatırlatır ve dini alanla gün içinde ilişkinin sürmesini sağlar.

Ramazan Rehberi:

Fotoğraf 1. 10.

Fotoğraf 1. 11.

(<https://teknobolge.com/android-ios-mobil-uygulama/akilli-telefonlar-icin-ramazan-uygulamaları-ve-dini-uygulamalar>)

Dini mobil uygulamalar ve aletler modern insanın (tekno-dindarlar) tüketim alışkanlıklarıyla uyumlu hâle getirilip etkileşim kurmaktadır.

Bu dini teknolojik mobil uygulamalar ve aletler ile değişen İslam veya İslam'ın buyrukları, ibadetleri değildir. Değişen İslam'ın buyruklarını öğrenme şekli ve öğrendikleri ibadetleri, zikirleri pratiğe dökerken bunların sürekli ve düzenli olması açısından teknolojiye başvurulmasıdır. Tabii bu teknolojik aletlerin kullanılmasında toplumsal zeminin (kültürel, coğrafi, ekonomik) uygunluğu önem arz etmektedir. Yani dinsel anlamda eksikliğini çektiğini düşündüğü bilgilere ulaşmada aracı din adamı ve kurumları değil teknolojik aletler olmaktadır. Bu aletler ve uygulamalar aracılığıyla elde edilen bilgiler içselleştirilir veya ibadetlerin gündelik hayat içinde bir düzene oturtulmasında yardımcı olur.

İbadet teknolojisi olarak karşımıza çıkan dini mobil uygulamalar gündelik hayatta dindar kişilerin ibadetlerini sistematik bir şekilde yerine getirmesinde

yardımcı oluyor gözükmektedir. Dinin teknolojik açıdan güncellenmesi ile esneyen teknolojik ilerlemeler bunlara olan talebi arttırıyor gözükmektedir. Bu dini teknolojik aletler gündelik hayatta kolaylık emaresi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ramazan Rehberi:

Fotoğraf 1. 12.

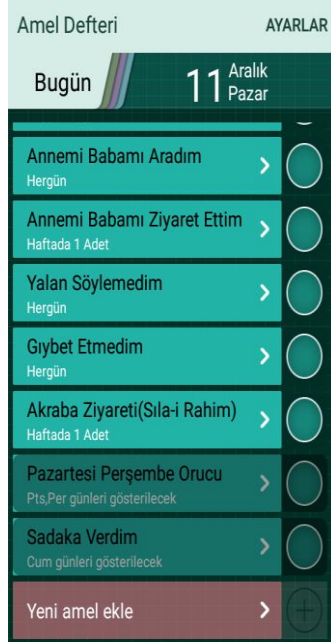
Fotoğraf 1. 13.

(<https://teknobolge.com/android-ios-mobil-uygulama/akilli-telefonlar-icin-ramazan-uygulamaları-ve-dini-uygulamalar>)

Diyanet İşleri Başkanlığı mobil uygulamasının dışında yer alan ve çok indirilen uygulamalardan olan ezan vakti pro uygulaması içinde bulunan amel defteri ara yüzü dindarlar ve teknoloji ilişkisini sosyolojik açıdan anlamlandırmamız açısından karşımıza çıkmaktadır.

Modernliğin gündelik hayatın örüntülerini yeniden üreten doğası, dindarlık algısını da kökten değiştirmiştir. Bireyle Tanrı arasındaki ilişkinin yine ancak Tanrı tarafından biline bileceğine ilişkin geleneksel kabuller zayıflamış, artık dinsel de dindarlık da pozitif araştırmaların konusu olmuştur (Subaşı, 2004: 26). Amel defteri uygulaması da aslında bizlere bu geleneksel kabullerin yani insan ve tanrı ilişkisi açısından murakabe ve muhasebe biçimlerinin teknolojikleştiğini göstermektedir.

Fotoğraf 1. 14.**Fotoğraf 1. 15.****Fotoğraf 1. 16.**

Amel defteri özelliğiyle kişiye gün sonunda gelen bildirimlerle, “bugün Allah rızası için ne yaptın?”, diye soru sorulmakta ve kişi yaptığı şeyleri orada çıkan ekranda işaretlemektedir. Daha sonra tüm bu dinsel pratiklerin grafik halinde artan veya azalan bir çizelge ile amel defteri ara yüzünde kaydedilmektedir. Burada üzerinde durmak istediğim husus, uygulamadaki amel defteri ara yüzünün tanrısal alana dair görülmeyeni görünen şekilde temsil etme arzusunun ön plana çıkmasıdır. Ayrıca kutsala ait tezahürleri anlamlandırmada ve bu anlamın sindiriminde de yardımcı olduğu gözlemlenmektedir. Amel defteri örneği, “insanların kutsal alanı somut tezahürlerle görünür kılma isteğinin bir temsilidir”, diyebiliriz. Burada teknoloji dindar, metafizik alana dair söylemleri göstergeler üzerinden somutlaştırıp anlamlandırmaya çalışmakta ve metafizik alana ve bilgiye ait karmaşık mesafeyi ulaşılabilir ve anlaşılır bir mesafeye çekmektedir. Bu, aslında dinsel dönüşümün başka bir nedenidir. Çünkü insanlar görülmeyeni aralamakta ve somut bir boyut kazandırmaktadır.

Amel defteri uygulamasıyla dindar kişi günlük dini tutarlılığını ölçüp bu doğrultuda istikrar yakalamanın kıstası hususunda bir ölçüt olarak kullanmaya çalışabilmektedir. Bu teknolojik aletler aracılığıyla gündelik hayatta, dindar kişi dini pratiklerini yerine getirmesi için kışkırtılır, uyarılır.

Günlük hayat telaşı içinde bu tarz uygulamalarla kişi bildirimlerle uyarılmakta ve ona dini buyrukları hatırlatılmaktadır. Burada kullanılan "Dinsel sembollerin dinsel motivasyon ve haleti ruhiyeye içkin bir tarzda çalıştığını" (Asad, 2015: 50) da kabul etmek gerekiyor. Dini alana ait bu uygulamalarla, dindarların ibadetleri için kullandığı argümanların el altında ve anında oluşu, kutsalın gündelik hayat içinde yansımaları olarak kestirilebilen semboller sunmaktadır. Burada ibadet teknolojisi ile dini alana ait sembollerin yansımalarının mobilize edildiği gözlemlenmektedir.

Habertürk'ün 21.06.2017 tarihli haberine göre; "GPS üzerinden konum bazlı olarak hesaplanan ezan vakitleri, farklı alarm çeşitleriyle ezan okunmadan önce ve okunurken kullanıcıya bildirimle iletiliyor. Kütüphane bölümünde Büyük İslam İlmihali, Tefsir, Namaz Sure ve duaları, Aşr-ı Şerifler, Tesbihat, Veda Hutbesi yer alırken Kur'an-ı Kerim farklı yazıtipi boyutlarıyla ve yatay ekran desteğiyle sunuluyor. Ramazan ayının sonuna yaklaştığımız şu günlerde Kur'an mukabelesinde bulunan kullanıcılar için uygulamada çeşitli araçlar bulunuyor. Farklı hafızlardan Kur'an kıraatlerine yer verilen uygulamanın iPhone sürümünde bildirimleri doğru şekilde almak için zaman zaman çalıştırmak gerekiyor. Aksi halde bildirimlerin aktarımında sıkıntı yaşanıyor. "Dini alana yönelik tüm bu teknolojik gelişmelerde, kolaylaştırma her an her yerde ve hatasız olma söylemleri vurgulanıp ön plana çıkmaktadır.

İbadet öte dünyaya yönelik ibadetlerin teknoloji suretiyle inananlar için bir yatırım imkanı sağladığı söyleminin genel olarak vurgulandığı gözlemlenmiştir. İbadet teknolojisi dini açıdan teknolojik doğrultuda parlayan yeni bir toplumsallaşma biçimidir. Burada çeşitli dini içerikli uygulamalar ve aletler ile dini ilgiyi diri tutmak amaçlanmaktadır.

İbadet teknolojisiyle beraber inandığı değerlere tekno-bilimsel araçlarla temas eden kişinin inancını günlük hayatına teknolojiyle güncelleyip temas halinde olduğu böylece daha çok motive olduğu gözlemlenir.

Burada inanç biçiminin teknolojik düzeye farklı biçimlerde teması ile beraber (dini teknolojik tasarım ve uygulamalarla) dindar kişiye, öte dünyaya dair bir geçiş faslı sunar. Bu geçiş fasıllarıyla tekno-dindar, gündelik dini rutinlerinde dünyevi

araçlar üzerinden metafizik alana yönelir. Böylece geçiş fasıllarıyla kutsal alana dünyevi alan üzerinden gidildiği gözlemlenir (Taburoğlu, 2007: 50). Teknolojik geçiş fasılları dünyevi olanı dini terminolojiyle ifade ederek tanrısal alana bağlar.

Dini alana geçiş faslı sunan ibadet teknolojisiyle beraber kutsal olanın gündelik hayata uyarlanarak ulaşılabilirliğinin ve yerinin arttığı analiz edilir. İbadet teknolojisi toplumsal alanda adeta "Hazır maneviyat nesneleri" (Taburoğlu, 2007: 52) olarak kullanılmakta ve bu nesneler dinselliğe dair gündelik hayatla bir içli dışılık sağlamaktadır. Kutsal olanın sonsuzluğu ifade eden derinliği, böylece dizginlenir ve sonlu olan üzerinden ulaşılarak anlaşılır hale getirilir.

Toplumsal alandaki teknolojik işlerlik, ibadet teknolojisiyle beraber dinsel alanda da bir işlerlik getirmektedir. İbadet teknolojisiyle tanrısal alana dair temsiller ve öğretme metotları, tekno-bilimle beraber pekiştirilmeye başlanmıştır. Böylece tekno-bilimle erişimi artıp gündelik hayatın içine daha fazla ve daha hızlı dâhil olan tanrısal söylemler gittikçe ön plana çıkmaktadır. Tekno-dindar insanların ibadet teknolojisiyle beraber tanrısal dünyaları ve teknolojik dünyalarının kesiştiği gözlemlenmektedir. Burada ibadet teknolojisinin kutsalın teknolojik formda şekillendiği ve tanrısal alana dair bir gösteren olduğu gözlenir. Dinin teknolojiyle yaklaşımın ulaşılabilirliğini arttırıp gündelik hayatın içine dâhil olarak yer edinmesinde teknoloji, bir araçtır. Böylece din, ibadet teknolojisiyle gündelik hayatın içine daha hızlı nüfuz etmektedir.

Teknoloji, örgütlendiği alan açısından farklı anlamlar kazanır. Teknolojik gelişim, dinsel alanda bilgiye ulaşılabilirliği arttırarak dinsel alanda teknolojik alt yapıya sahip bir toplumsallık üretmiştir. Burada teknik bilgi ve teknoloji ittifakıyla teknolojik alt yapıya sahip dinselliklerin üretimine şahit olmaktadır. Toplumun değişime uygun yükselen bir değeri olarak teknoloji, dindar kesimin hayatına ibadet teknolojisi ile gün geçtikçe daha fazla dâhil olmaktadır. Böylece "ibadet teknolojisi" adı altında teknolojinin kutsal alana temasıyla beraber şekillenmeye başlayan yeni toplumsal tezahürlerle karşı karşıya kalmaktayız.

Dini aktivite ve dini düşünce arasındaki bağıntı, bu iki olgu arasındaki kutsal formüllerin ibadet aracılığıyla yinelenmesiyle yakından ilgilidir (Berger, 2005: 84-85). İşte tam da burada, kutsal formüllerin ibadete döküldüğü yerde, bugün kutsal alan ve teknoloji yakın temas haline girmektedir. Burada kutsal alanın gölgesinde

gelişme gösteren ibadet teknolojisi, kendini dindar insanlara dönük teknolojik bir formda sunmaktadır.

Burada teknoloji ile mobilize olan, kendini teknolojiyle ifade eden ve dini motivasyonunu teknoloji doğrultusunda arttırmaya çalışan dindarların, kutsala dair anlam dünyalarının ve yaşayışlarının değişime uğradığı aşikârdır. Modernleşme süreciyle günlük hayat içinden uzaklaştırılan kutsal alanın (ibadetler, dini öğretiler), teknolojiyle beraber anında ve her yerde ulaşılabilir hale geldiği gözlemlenmektedir. Böylece tanrısal olanın gündelik hayatın içine hızlıca girmeye ve rutinleşmeye başladığı analiz edilmiştir. Diğer bir taraftan teknolojik dini mobil uygulamalar ve aletlerin var olduğu piyasa "dini olanın ekonomikleştirilerek günlük tüketimin bir nesnesi haline getirilmesi" (Öztürk, 2010: 5) durumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum tekno-dindarların tüketim toplumuna katılmasının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tekno-dindarlık, dindarlığa ve dinsel pratiklere dair bir değişim ve gelişim sürecini ifade etmektedir. Bu dini teknolojik aletlerle bireyselleşmenin tezahürleri de ortaya çıkabilir. Hatta Geertz' in (1993: 118-119-120) ifadelerine göre toplumsal etkinliklerin sınırı din aracılığıyla şekillenir ve kişi dini ritüeller tarafından kuşatılıp dini perspektiften sosyalleşir. Mesela dindarlık ibadethaneler üzerinden dini faaliyetlere katılım kıskacında sosyal bir faaliyettir.

Akıllı telefonlarla birlikte uygulamaların çeşitlenmesi ve de gündelik hayatın her alanında daha da fazla kullanılır hale gelmesiyle birlikte toplumsal ilişkilerin bildiğimiz geleneksel formlarının yanı sıra sanal ya da dijital formlarla sıkı ilişki içine girdiği söylenebilir (Güneş, 2017: 88). Fiziksel sınırlandırmalar olmadan dini bilgilere ulaşmak aidiyetin dini kurumlar üzerinden değil, bu dini teknolojik aletler üzerinden devşirilerek kurgulanmasını beraberinde getirebilir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mardin ve İstanbul'da ikamet eden ve teknolojiyi dini amaçlarla kullanan dindarlar ile görüşülmüştür. Böylece bu bölümde dindarlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda yorumlar yapılmıştır. Bu doğrultuda farklılaşan toplumsal koşullara karşı sosyolojik perspektifte tekno-dindarlık kavramı anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dindarların dini gündelik

yaşamında teknolojik gelişimin ve dönüşümün önemi üzerinde durulmuştur. Burada din ve teknoloji ilişkisinin gündelik hayat içindeki dönüşümü derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda anlaşılmaya çalışılmıştır.

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen niceliksel bilgiler şu şekildedir: görüşmecilerin 8'i erkek 11'i kadındır. Öğrenim düzeyleri ise: 14 lisans 5 ön lisans şeklindedir. Gelir düzeyleri ortalamaları 3.118 TL'dir. Yaş ortalamaları yirmi yedidir. On görüşmeciyle İstanbul'da görüşülürken dokuzu ile Mardin'de görüşülmüştür. Görüşmecilerin dördü öğrenciyken, on bir tanesinin mesleği kamu sektöründe, dört tanesi de özel sektörde yer almaktadır.

Derinlemesine mülakatlarda görüşmecilerin, meslek, çevre, yaş ortalaması, gelir düzeyi ortalaması, cinsiyet ve öğrenim düzeylerinin, bir standart veya ortalama yakalama amacıyla özellikle seçilmediğini sadece şartlar ve zaman tasarrufu doğrultusunda ulaşılabilen kişilerle derinlemesine mülakatların gerçekleştirildiğini belirtmekte fayda vardır. Yaklaşık olarak otuz sorudan oluşan soru formu aracılığıyla görüşmeciler tarafından ayrıntılı cevaplamalarına yönelik açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Görüşmecilere kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Görüşme yapılan 19 kişinin müsait olduğu vakitlerde ve uygun görülen yerlerde sabah veya öğleden sonra görüşülmüştür. (Kafe, ev, işyeri) Görüşmeler ortalama bir veya bir buçuk saat sürmüştür.

3.1. Görüşmecilerin Dindarlık Tanımlamaları

Sizce dindarlık nedir, dindar insan nasıl olmalıdır? Peki, siz kendinizi dindar olarak tanımlıyor musunuz? Sorusuna İstanbul'da yaşayan E.B; *"Dindarlık çok geniş kapsamlı geniş boyutlarıyla anlamı olan bir kelime. Bence dindarlık dini vazifelerini yerine getiren, dinine sıkı sıkıya bağlı, dini kurallara uyan, Allah'ın emir ve yasaklarına uyandır. Kısaca dindarlık bir yaşama şeklidir. Yani her şeyini, hayatını dine göre yönlendirip dine göre şekillendirendir. Dindar insan şöyle olmalıdır; dindar insan öncelikle neye kime inandığını bilmeli ve ona göre hareket etmeli. Dindar insan içindeki güzellikleri etrafına yayabilmelidir. Ama zorlamadan güzelce çünkü "dinde zorlama yoktur. Ayrıca dindar insan gösterişten uzak olmalıdır. Malumunuz zamanımızın modası ve vebasası gösteriş. Ben kendimi dindar olarak tanımlıyorum ya da dindar olmaya çalışıyorum diyelim. Tabii her insan dört dörtlük*

değildir. Çok şükür her zaman İslam ışığında yolumu bulmaya çalıştım. Dinimin gereklerini her zaman yerine getirmeye çalışıyorum. Dedikodu haram gibi şeyleri yaşantımdan uzak tutmaya çalışıyorum. Kimsenin hakkını yememeye çalışırım.” olarak cevaplamaktadır. İstanbul’da yaşayan B.S’ nin cevabı ; “Dindarlık dini algılayıp hayatına fitratına uygulamadır. Mesela dindar olan bi insan haramın helalin ayrımını bilip ona göre yaşamalıdır. Dinin gerektirdiği ölçüde belli çizgileri olmalıdır. Ben dini hayatıma uygulamaya çalışıyorum elimden geldiğince tam anlamıyla dindar olarak yaşamaya çalışıyorum.” şeklindedir. İstanbul’da yaşayan B.B’ nin cevabı şöyledir; “Dindarlık, sahip olduğu dini bilgileri yaşantısına yansıtmaktır. Yani sadece bir şeyleri ben biliyorum diyip kendini dindar olarak tanımlayan insanlar görüyoruz maalesef bu böyle olmaz. Dindar insan sahip olduğu dinin yasaklarından kaçınmak, buyruklarını da yerine getirmelidir yani bilgilerini davranışlarına yansıtmalı yerleştirmelidir. Dinimi, hem ibadet hem de ahlak olarak hayatıma yansıttığım için kendimi dindar olarak buluyorum.”

Mardin’de yaşayan S.Ö sorduğumuz aynı soruyu; “Din ve dindarlık kişi ve Allah arasında olan bir durumdur. Dindarlık, dini bilgileri ailemize ve kendimize aşılayıp bilgileri verdikten sonra, yapılması ve yapılmaması gereken konular ışığında Rabbimizin bize gönderdiği Kur’anı Kerimin Arapçasını bilmiyorsak ta Türkçe meallerini açıp okuyup neler yapmamız gerektiğini öğrenip öyle davranan kişidir. Dindarlığın ne olduğunu söyledim ve ben bu saydığım şeyleri çok şükür uyguluyorum bu yüzden de sanırım dindar oluyorum.” olarak yanıtlamıştır. Mardin’de yaşayan ve bir kamu kurumunda çalışan B.I; “Dindar insan, bence yaptığı tüm işlerinde sevabını ve karşılığını Rabbinden bekleyerek günün her anında Allah rızasını gözetken kişidir. Çünkü bu ahir zamanda dindar insan için en önemli şey Allah rızasını gözetmesi haramdan kaçmasıdır. Dindar insanın her anı her saniyesiyle Allah'a teslimiyettir. Ben de elimden geldiğince dindarlığın vazifelerini yerine getiriyorum elhamdülillah” olarak cevaplamıştır.

Mardin’de yaşayan A.Ç ; “Dindarlık bir yaşam tarzıdır. Dindar biri dünyevi ve uhrevi işlerini düzene koymuş olmalıdır. Kendimi dindar olarak tanımlarım. Dindarlık, inandığı dini tanımak, tamamıyla bilmek ve emredilen şeyleri hayatında uygulamaktır. Yaratıcısının emrettiklerini aksatmadan, inanarak ve samimiyetle uygulamalıdır.” Mardin’de yaşayan Ö.A “Bu soruya sondan başlayarak cevap

vermek isterim. Dindar bir insan mıyım? Evet. Çünkü zihnimdeki “dindar insan” tanımı inanmak ve inandığı ölçüde yaşamaya çalışmaktır. Bu ölçüler izaî değil; Kuran ve sünnet ekseninde belirlenmiştir. Sınırları aştığımda bunu dindarlığımdan verilen ödün olarak düşünmektense, imtihan olgusunun gerçekliğindendir şeklinde yorumlarım” olarak cevaplamıştır.

Yanıtlardan da anlaşılacağı üzere dindarlık dini buyruklar çizgisinde yaşamayı şiar edinmiş ve bu doğrultuda yaşayan insan olarak tanımlanmıştır. Derinlemesine mülakat yapılan görüşmeciler de kendini dindar olarak tanımlamakta veya dindar olmaya gayret ettiğini söylemektedirler.

Yapılan görüşmelerden elde edilen dindarlık tanımlamalarını sosyolojik anlamda ifade edecek olursak, “ibadet alışkanlıkları, kişisel davranış ve tutumlar, aile içi yaşam ve kamu düzenine yönelik tutum ve davranışlar temelinde bir dindarlık değerlendirmesi pekâlâ yapılabilir” (Çarkoğlu, Toprak 2000: 67). Bunun yanında artık dindarlık, mobil ortamdaki görsel-işitsel interaktif dini aktiviteleri yerine getirme ve maneviyatı yükselten dua etme, kutsal mekânları ziyaret etme gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesini de içermektedir (Çamdereli, Doğan, Şener, 2015: 167).

3.2. Görüşmecilerin Dini Yaşantı ve Alışkanlıkları

Dini yaşantı ve alışkanlıklarınızdan bahseder misiniz? Maneviyatınızı arttırmak için günlük hayatta neler yaparsınız? Sorusuna yirmi iki yaşında İstanbul Üsküdar’da yaşayan ve Uluslararası ilişkiler ve işletme bölümü okuyan B.A; *“Dinimizin bize vermiş olduğu görevleri gün içerisinde yapmaya çalışırım ve dini, yaşamıma yansıtırım. Namazımı kılarım, insanlarla ilişkiler ve sohbetlerimde dikkatli olup onları kırmamaya çalışıyorum. Çünkü yani ibadet yapmak tamam dinin olmazsa olmazıdır ama yani kul hakkına girmemekte önemlidir. Çünkü Allahu Teâla diyor ki: her şeyle gel, ama kul hakkıyla gelme, yani Allah katında bunun affı yoktur. Bu yüzden çok dikkatli olmalıyız. İnsanlara haksızlık etmemeliyiz, dedikodu felan maazallah yapmamalıyız öyle işte. Bunun yanında ibadetlerimi güzelce içime sindiği gibi yapmaya çalışıyorum. Mesela namaz, oruç, salavatlar bunlar benim için olmazsa olmazdır önemlidir.”* şeklindedir. M.E ise; *“Maneviyat ve din benim için çok önemli yalnızca öğretilen din kültürü gibi sadece dini kültür öğrenmek değil hayatında yaşamaktır yaşatmaktır. Bunun için dinin isteklerine harfiyen uymak gerek*

ben de namazımı beş vakit düzenli kılarım, sürekli işe gidip gelirken yürüyerek gidip geldiğim için bolca Kur'an-ı Kerim dinlerim. Bu beni manevi olarak zinde tutar.” olarak cevaplamaktadır.

Mardin’de yaşayan AÇ; *“Dini yaşantım mükemmel değil. Ama olması için gayret ediyorum. Gün içinde “dini” olarak sayabileceğim aktivitelerim: Namaz, ev işleri, dua etmek, aile bireyleriyle ilgilenme, komşuluk ilişkileri. İslam dinine dair elimden geldiğince bilgiye sahip olmaya çalışırım ve bunları uygulamaya çalışıyorum. Gün içinde “dini” olarak sayabileceğiniz aktivitelerimi şöyle sıralayabilirim: Ara sıra dini konularda araştırmalar yapmak. Kafama takılan meselelerde mesela. Biriyle iletişimdayken sert ve kırıcı konuşmamaya çalışırım. Anne ve babama karşı olan yumuşak davranışlarım da sayılabilir. Onun dışında hemen hemen her gün dua ederim. Dışarı çıkarken ya da uyumadan önce okuduğum belli sureler vardır. Zinadan uzak durmaya çalışırım. Oruç tutarım. Kılabilirdiğimce namaz kılarım. Bir tartışmada ya da olay esnasında doğru ve yanlış dinime göre yargılarım.”* Burada dini yaşantı ve alışkanlıklarından bahsederken sadece bedensel yapılan ibadetleri (namaz, oruç vb) değil kul hakkı, dedikodu, zina, dua gibi manevi hassasiyet gerektiren dini konularda dini yaşantılarını sürdürmektedirler.

Aynı konuda İstanbul’da yaşayan R.T’ nin yaklaşımı ise sadece ibadet odaklıdır; *“Benim için dini hayat, iş hayatı ve normal hayat gibi ayrımlar yoktur. İş hayatımın içinde, arada parmağıma taktığım zikirmatikle salâvat, zikir getirirken bilgisayarda inceleme raporları yazmaya devam ederim. Bu benim işimi aksatmaz aksine işime bereket ve kolaylık verir. Hayatım boyunca namazımı çok nadir aksatmışımdır. Nafle ve sünnet oruçlarını elimden geldiğince tutmaya gayret ederim. Ayrıca iki ayda bir hatim vermeye muhakkak gayret ederim.”*

Mardin’de yaşayan ve üniversite üçüncü sınıf öğrencisi olan K.Y’ nin yaklaşımı da benzerdir; *“Beş vakit namazımı düzenli kılmaya gayret ediyorum namazlarımı kaçırdığım zaman da muhakkak kazalarımı kılarım. Bu yıl Kuran-ı Kerim okumaya başladım komşumuzun dini açıdan yoğun biri olması beni Kur’an okumaya teşvik etti. Maneviyatımı arttırmak için devamlı internetten Yasin surelerini internetten açar dinlerim. Özellikle ramazan ayında gün boyu hiç durmadan tespih çekerim iç huzurum için. Çünkü Ramazan canlanma tazelenme ayıdır.”* Mardin’de yaşayan M.Y ; *“Kur'an okuyorum. 5 vakit namazımı aşkla kılmaya gayret ediyorum.*

Rabbime sığınıp bol bol dua etmeye gayret gösteririm o zaman huzur bulurum ve içim rahatlar.” şeklinde yanıt vermiştir.

3.3 Görüşmecilerin Dini Danışma Kaynakları

İnsanlar akıllarına takılan dini soruları ve konuları dini büyüklerine, hocalarına sorarlar veya ilmi halden açıp okurlardı. Şimdi bunlara ek olarak teknolojik gelişmeler bu soruların cevaplarını teknoloji üzerinden anlama yorumlama şeklini de beraberinde getirdi. Dini konularda aklınıza takılan şeyleri nereye veya kimlere danışıp öğrenirsiniz? Sorusuna İstanbul’da yaşayan E.B’ nin cevabı şu şekildedir: *“Çocukluğumdan beri dini açıdan muhafazakâr bir ailede büyüdüm. Ailem ve aile büyüklerim dini eğitimime çok önem verirdi. Küçükken aklıma takılan şeyleri işte aile büyüklerime hocalarıma soruyordum. Dini konularda aklıma takılan şeyleri genelde internetten hemen Google’da yazıp bilgilenirim. Fakat bazen Google’da bilgi kirliliği de olabiliyor. Kafam çok karışırsa anneme danışırım. Bu arada annem eski Kur’an kursu hocalarından, şu an emekli. Ama dediğim gibi çoğu zaman internet üzerinden hemencecik hallediyorum zaten. Zaman teknoloji çağı artık her şeyi en ince ayrıntısına kadar tek tıkla öğrenebiliyoruz çok şükür. Yani teknoloji de bir nimettir dini yaşamak isteyenlere.”*

İstanbul’da yaşayan B.S; *“Çok acil öğrenmem gereken bir konu varsa hemen nete yazarım. Böyle yani Nurettin Yıldız hocanın konuyla ilgili fetvalarına bakarım. Eğer internet sorunum varsa mobil uygulamadaki ilmihale bakarım ya da ilmîne bilgisine güvendiğim birisine sorarım hepsi olabilir yani.”* İstanbul’da yaşayan M.D’ nin cevabı da ; *“İlmihalden öğrenirim, camide hocaya sorarım, internetten bakınırım öyle yani sabit bir yer yok değişiyor konunun önemine göre. Hocaya sorarım eve gelip diğer hocaların yorumlarıyla netten karşılaştırırım. içime sinene kadar böyle yaparım.”* İstanbul’da yaşayan K.Y benzer bir kanaate sahiptir; *“Aklıma takılan konuya göre değişir. Cevabını hemen kesin alacağım bir konuya ilmihale teknoloji üzerinden ulaşırm ya da evdeysem direk ilmihali açıp okurum. Netten hocaların yorumlarına bakarım. Ama karmaşık ve özel bir konuya içime sinsin diye kendim giderim veya e mail üzerinden güvenilir bir hocaya sorarım.”*

Mardin’de yaşayan R.Ç’ nin yanıtı da dini danışma mekanizması olarak teknolojiye işaret etmektedir; *“Dini konuda ve diğer konularda her türlü araştırmayı*

internet üzerinden araştırırım. Hatta bazen sosyal medyada çeşitli platformlarda mesela Facebook'ta grupta Whatsapp' ta grupta tartışma konuları açarız, doğru ve içime sineni bulana kadar araştırırız tartışırız. Ayrıca bazen aile ortamında da büyüklerime danışırım onların düşüncelerini de o platformlarda konuşuruz tartışırız.” Mardin’de yaşayan M.Y; “Yani benim için aklıma takılan şeyleri sorduğum yerin veya kişinin tatmin edici mantıklı cevaplar vermesi bu internetten bir blogtan veya yorumdan okuduğum yazı da olur, imam da olur, aileden biri de olur hiç fark etmez. Okuduğum veya dinlediğim şeyden dolayı tatmin olmam önemli ve yeterlidir.” Mardin’de yaşayan B.A’ nın yaklaşımı ise, “Diyanet'in fetva hattını ararım veya yine Diyanet'in e fetvalarına bakarım. Güvendiğim hocalara sorarım. İlmihalden araştırırım internetten araştırırım ortak bir düşünce, açıklamalar doğrultusunda aklıma takılan şeylerden sıyrılırım” şeklindedir. İstanbul’da yaşayan Süleyman Bey’in cevabı da benzer çizgidedir. “Kuran’ da aklıma takılan konuyla ilgili ayetlere bakarım. İlmihal incelerim. Dini bilgisine güvendiğim bir kişiye sorarım. Aklıma takılan soruları internetten bakmak daha kolay bir yöntem olmakla birlikte güvenilirliği tartışılır. Ancak güvenilir kabul edilen kaynakların internet ortamında erişilebilir olması güvenilir bilgiye ulaşmanın kolaylaşması açısından en doğru yoldur” şeklindedir. Burada saf bir tekno-dindarlıktan bahsedemiyoruz. Dolayısıyla ideal tipleştirilen tekno-dindar kavramsallaştırması, saha araştırmasına göre, dindarlığın farklı bilgi, tecrübe, etkileşim vb. boyutlarını bütünleşmiş biçimde içermektedir. Burada dini- teknik araçların, tekno-dindar kişinin dindarlığında etkili, belirleyici olması kastedilmektedir. Tekno-dindar, dindarlığının bilgi boyutunda dini- teknik araçların dışında da farklı bilgi kaynaklarına müracaat etmektedir. Bazı görüşmeciler, teknik-dini araçlar, siber mecralar veya hocalara müracaat etmesi arasında fark gözetmezken, bazı görüşmeciler, internetteki bilginin güvenilirliği hakkında şüpheyi düşüğünde güvendiği hocalara veya aile bireylerine sormakta; bazı görüşmeciler de pek çok kaynağa sorarak birbirini teyit eden cevaplarla tatmin arayışına girmektedirler.

Burada insanlar tercih yapma durumunda kalmaktan ziyade günlük yaşamları içinde kullandıkları teknolojiye dini yaşantılarında da yer verdikleri ayrıca teknolojik aletleri danışma veya araştırma mekanizması olarak kullanmaya başladıkları görülmektedir. “Dini amaçla kullanılan teknoloji toplumsal mecrada dini yetkinliğe

sahip kişi ve kurumların iktidarını aşındırıyor mu?” sorusu akıllara gelebiliyor. Çünkü bu durumda insanlar dini vasfıyla ön plana çıkan dini kanaat önderleriyle (imam, hacı hoca vb.) meydana gelen etkileşimlerin (fetva almak, soru sormak vb.) etkisinin azalabileceğı veya tekno-dindarın, herhangi birine ihtiyaç duymadan sadece teknoloji vasıtasıyla dini alana yönelik öğrenmek istedikleri birçok şeyi öğrenebilecekleri gözlenmektedir.

Görüldüğü üzere, din varlığını teknolojiyle beraber perçinleyip sürdürmektedir. Bunun yanında Milliyet Gazetesi’nin 16.11.2015 tarihli haberine göre, “ABD, Arnavutluk, Belçika, Fransa, İngiltere, Cezayir, Kenya, Kuveyt, Ürdün, Tunus ve ülkemizden toplam 150 akademisyen ve uzmanın katıldığı Uluslararası Engelliler Din Eğitimi, Metot ve Hizmetleri Çalıştayı Sonuç Bildirgesi’nde engellilerin din öğretimini ve ibadet etmelerini kolaylaştırmak açısından önemli tavsiyelere yer verildi. Engelli bireylerin din eğitimi konusunda teknolojik imkânlardan faydalanması gerektiğı vurgulanan bildiride, akıllı telefon, tablet gibi taşınabilir cihazlar için uygulamalar tasarlanması gerektiğı belirtildi.” Engelli kişilerin dini eğitimi konusu göz önüne alındığında ise dini kişilerin veya kurumların işini kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Dini kişi ve kurumların da teknolojiyi aktif kullandığı bu sayede daha geniş kitlelere teknoloji üzerinden ulaşmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır. Dindar kişiler de ilk etapta meraklarını gidermek için öncelikle teknoloji üzerinden bilgiye ulaşmaya çalıştıkları fakat bilgi kirliliğı ve güvenilir bilgi sorununun göz önüne alınması gerektiğı gözlenmektedir. Bu durumdan anlaşılaacağı üzere görsel ve işitsel teknolojilerin gelişim süreciyle beraber bilginin ulaşımı ve dağıtımı kolaylaşmıştır. Ancak bu gelişim süreci bilginin sunulması problemini de tartışılır hale getirmiştir. Özellikle dini sorulara ilişkin çözümler, kafa karışıklığına sebebiyet veren, dini kaynaklara ve literatüre aykırı bilgilerin takdimi, modern zaman insanların problemlerinden biri olmuştur. (Çamdereli, Doğan, Şener, 2015: 166) Bununla beraber danışma mekanizması olarak kullanılan teknolojinin bilgi kirliliğinden ve doğruluğundan şüphe edildiğı bu yüzden ikinci adım olarak hocalara danışmayı da göz önüne aldıkları anlaşılmaktadır.

İbadet teknolojisi, dini bilginin elde edişindeki bir dönüşüme vurgudur. Foucault'un deyişiyile bilgi iktidardır. Burada bilgi bilişim teknolojilerinin iktidarına girebilmektedir. İbadet teknolojileri tekno-dindar kişinin aşkın bir alemi içselleştirmesinde başat rol oynar. Burada dini bilgiye ulaşma ve bunu pratiğe dökme hallerinde kullanılan araçlar değişime uğrayabilmektedir. Böylece dinsel teknoloji ile yeniden kurgulanmaktadır. Teknolojinin, dindarın dini bilgiye ulaşmasında ve uygulamasında dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

3.4. Tekno- Dindarların Teknoloji İle İlgili Düşünceleri

Teknolojiyle aranız nasıl? Sizce teknoloji dindarlığı nasıl etkiliyor? Teknoloji kullanan bir dindar daha çok mu dini yaşar yoksa dini amaçla kullanılan teknoloji ihlası bozar mı? Sorusuna İstanbul'da yaşayan E.B şu şekilde yanıt vermiştir: *“Teknolojiyle aram çok iyi. Hayat çok hızlı ilerliyor. Yani din hakkında sorulan soruları gidip hemen hacıya hocaya soramayabiliyoruz. Bu yüzden çat çat çat internetten bakıyoruz hemen. O yüzden teknoloji dindarlığı olumlu yönden etkiliyor. Kafaya takılan şey anında halloluyor. O yüzden bi çok yönden olumlu etkiliyor. Hatta teknoloji kullanan dindar dini daha hızlı yaşar. Çünkü kimsenin bilmediği şeyleri veya bilmekte, cevaplamakta zorlandığı şeyleri hemen teknoloji aracılığıyla öğrenir. Teknolojinin dine ve dindarlığa faydası yadsınamaz.”* Bu yanıtı ile E.B, teknolojinin gündelik yaşamına getirmiş olduğu hıza vurgu yapmaktadır.

İstanbul'da yaşayan B.S; *“Teknolojiyle aram normal derecelerde. Teknoloji dindarlığı çoğu zaman olumsuzluyor gibi gösteriliyor ama inan gün içinde insan doğru kullanırsa çok işine yarar. Bir insan teknolojiyi kötü amaçlarla kullanır ona bi şey diyemeyiz ama dini amaçla iyi niyetle kullanmak normal bi şey bence. Çünkü bu teknoloji insanoğluna sunulan bir nimet. Fakat kullanırken insanın uhuvviyetini veya ihlasını iyi yönde etkiliyorsa teknolojiye yönelmek gerekir. Yani kullanan kişinin niyetine ve ameline göre değişir tabii. İyi yönde kullanılıyorsa ve iyi yönde etkileri varsa ihlâsı bozmaz aksine arttırır.”* Teknolojinin hangi niyetle kullanıldığının önemine vurgu yapmaktadır. İstanbul'da yaşayan R.T de aynı soruya benzer bir yorum getirmektedir: *“Teknolojiyle aram fena değil. Teknoloji dindarlığı veya dini geliştiriyor ulaşımını kolaylaştırıyor yani olumlu etkiliyor. Bugün mikrofon hoparlör gibi aletler icat edilmeseydi camiide insan kalabalığından dolayı birbirimizin sesini*

bile duymazdık. Bu teknolojinin dini dolayısıyla da dindarlığı iyi yönde etkilediğini gösteriyor. Teknoloji kullanan bir dindar bilgiye ve istediği dini şeylere daha çabuk ulaştığı için dini daha çok yaşar diyebiliriz. Dini amaçla kullanılan değil teknoloji hiçbir şey ihlâsı bozmaz. Çünkü ameller niyetlere göredir. Tabii ki teknolojinin kötü amaçlarla kullanıldığı oluyor ama bir insan dini bilgisini arttırmak için teknoloji kullanıyorsa bu ihlası niye bozsun ki?”

3.5. Teknoloji ve Dindarlığın Tecrübe Boyutu: Gösterişçi Dindarlık

Toplumsal hayatta insanın tanrısal alanla olan etkileşimin biçimlerinde ve konumlarında dönem dönem farklılıklar olmaktadır. Kişilerin farklı tecrübeler üzerinden tanrısal alana ulaştığı aşıkardır. İbadetlerini, teknolojiden sağladıkları bilgi ışığında deneyimleyen tekno-dindarlar, teknoloji odaklı bu uygulamalar üzerinden dini pratiklerin yeniden üretimini gerçekleştirmenin yanında günlük hayatın olağan akışı içinde dini yaşantı ve iç huzuru sağlama gayesinde oldukları anlaşılmaktadır. Dijital ortamla dinin teması gün geçtikçe artarken dini teknolojik aletlerin dini yaşantılara getirdiği pratiklik, hızlilik ve eğiticilik ön plana çıkabilmektedir.

Araştırma konumuzun aktörleri olan tekno-dindarların dini yaşantı ve alışkanlıkları hakkında genel bir tablo çizme adına alınan cevaplardan hareketle, dini yaşantı ve alışkanlıklarının kişinin içinde bulunduğu durumlara göre dini yaşantıda maneviyatın temasını ve derinliğini etkilemekte ve öznel bir yapıya sahip olduğunu anlamaktayız.

İstanbul’da yaşayan M.E; “Teknolojiyle aram iyidir. Teknolojinin dindarlar için can simidi olduğunu söyleyebilirim. Can simidi demek hayat kurtarıcı demek bu yüzden teknoloji dindarlar için hayati bir konumda. Teknoloji kullanan kişinin ihlasını bozmaz aksine artması için yardımcı olur. Ama bazen tuhaf durumlara da yol açabiliyor. Ben bir ara da konfeksiyonda çalıştım, orada bir adam vardı otuz beş yaşlarındaydı, bu dini uygulamaları yüklemiş sesini de hiç kısmıyordu, kendini dindar olarak gösterip patronun gözüne girmeye çalışıyordu. Çünkü patron böyle dini şeylere çok önem veriyordu. Yani öyle tuhaf durumlar da olabiliyor.”

Teknolojinin dini yaşantıda hayati bir boyutta olduğuna vurgu yapılırken gösteriş boyutunun da göz ardı edilmemesine vurgu yapılır. “Dinin çarpıcı ve güncel

olarak tüketilmeye uygun olan taraflarının ön plana çıkarılması popüler ve gösterişçi bir dindarlığa yol açmaktadır. Kişi psikolojik doyum sağlamak ve sosyal kabul görmek için dindar olduğunu kendisine ve çevresine ispat etmeye ve gösterişe yönelmektedir.” (Öztürk, 2010: 119). Konfeksiyondaki örnekte sosyal kabul görmek için teknoloji aracı olarak kullanılmaktadır.

Mardin’de yaşayan R.Ç; *“Teknolojiyle aram iyi sayılır. Teknoloji din ve dindarlar için geniş bir imkânlar ağı sağlıyor. Bunun yanında toplumdaki yaşlılar engelliler teknoloji aracılığıyla dine daha hızlı ve zahmetsiz ulaşır öğrenir. Teknolojiyi kullanan daha çok dini yaşar Kur’an okumasını bilmeyen teknoloji ile rahatlıkla kimsenin yardımı olmadan rahatlıkla öğrenebilir ve ulaşabilir. Bu durumları göz önüne aldığımızda teknoloji ihlâsı bozmaz üstüne bir de ihlâsı arttırır.”* Teknolojik aletlerin dini eğitimde önemine vurgu yapılmaktadır. Mardin’de yaşayan A.Ç; *“Teknoloji ile aram orta şekerlidir. Teknoloji kullanımına göre değişir. Teknolojiyle neredeyse her gün temas kurarım. Genelde eğlence amaçlı kullanırım. Ama tamamen değil. Eğlence amacı dışında da İletişim, bilgi edinme, ödev için kullanırım. Bence teknoloji insanın dinini etkiler. İnternet sayesinde dini hakkında daha çok bilgi edinir. Dünyanın bir ucundaki insanın bildiğini biz de kolayca bilebiliyoruz. Ama olumsuz yanı da vardır. Eğlence dünyası insana dinini unutturabilir. Diğer taraftan hatırlatabilir de tabi. Onu dindarlığın hizmetine verirse ihlâsı da artar imanı da yani tabi ki daha faydalı hale getirmiş olur. Ama oyun sitelerinde saatlerce vakit harcıyorsa iş başka.”*

Dindar kişinin, teknolojiyi kullanım amacının iyi yönde olmasının dini yaşantıdaki önemini arttırdığına değinilmektedir. Buna benzer bir yorumu Mardin’de yaşayan Ö.A yapmaktadır: *“Teknolojiden kastımızın ne olduğuna bağlı olarak irdelememiz gereken bir soru. Gelişen teknoloji, insan hayatı kolaylaştırmaya yönelik bir değişimi kapsamaktadır. Tıbbi gelişmeler, uzay bilimleri... Bunların dünyayı ve içindekileri anlamaya yönelik olmasının dindarlığı olumlu anlamda beslediğini düşünüyorum. Çünkü bilimin geleceği son nokta Allah’tır ve buna gören göz ve duyan kulağın şahit olması “Yaratıcı” tasavvurunu besleyecektir. Ancak teknoloji olarak nitelendirdiğimiz elimizdeki telefonlar ya da ceplerimizdeki bilgisayarlar da bunlar ne yazık ki bilgi aktarımından çok eğlencenin kolay ulaşılır olması sonucunu doğuruyor. İslam, bu dünyanın bir oyun ve eğlence yeri olmadığını*

vurguluyor. Öyleyse ilim almadığımız ve fayda gütmekten kullandığımız her teknoloji dindarlığımızı olumsuz yönde etkileyecektir.”

Tekno-dindarların teknolojiyi kullanım amacı olarak; teknolojik aletlerin dini eğitimdeki önemi, teknolojinin dini gösteriş boyutunun göz ardı edilmemesi gerektiği ve teknolojinin hangi niyetle kullanıldığının önemine vurgu yapılarak teknolojinin dini yaşantıdaki öneminin arttığı gözlenmektedir.

3.6. Dindarlığın Teknolojik Dini Duygu Boyutu

Teknolojinin dini yaşantılarımıza etkisi nelerdir? Mesela mushaftan Kur'an okunduğunda ne hissedersiniz veya telefonda Kur'an okunduğunda ne hissedersiniz? Sizce ikisi arasında fark var mı? Sorusuna İstanbul'da yaşayan B.S; *“Bi şeyi araştırdığımda teknoloji aracılığıyla onu bulabiliyorum veya ulaşabiliyorum bu büyük nimet. Tabii ki ikisi arasında fark var. Mushafı eline alıp okumak kokusunu içine çekmek daha farklı hissettirip ayrı bi huzur verir diye düşünüyorum ben. Ama mushafı hep taşıyamıyorum yanımda. Fakat uygulama olarak indirip okumak daha pratik oluyor çünkü istediğim zaman istediğim yerde hemen açıp okuyabiliyorum. Mushaftan da okurum yani telefonda da ikisi arasında çok fark yoktur sadece his farkı vardır. Sonuçta Kur'an dini bir kitap ve peygamberimiz sallallahualehi ve sellem zamanında kitap olarak indirildi ve öyle okundu o devri ve peygamberimizi hissetme açısından mushaftan okuyunca maneviyatıma etkisi daha fazla olabiliyor.”* şeklinde yanıtlamaktadır. Benzer şekilde Mardin'de yaşayan B.I' nın yorumu; *“Mushaftan okumayı tercih ederim. Ne bileyim yani telefonda tabletten de okuduğum oluyor tabii aynı hissiyatla okurum aynı huzuru bulurum bazen boş vakit oluyo ama mushaf yanımda yok diyelim tabletten telefonda okurum ama mushaf varsa ondan okumaya gayret ederim çünkü telefonda tabletten sosyal medya bildirimleri felan geliyor ya da biri arıyor o yüzden dikkatim dağılmasın diye tedbiren mushaftan okumaya gayret ederim”* şeklindedir.

Mardin' de yaşayan T.Ç de aynı soruya paralel bir cevap vermektedir: *“Telefonumda Kuran uygulaması var. Hem Arapçası hem Türkçe mealı mevcut. Bazen dinlerken Kuran üzerinden takip ederim. Bazen sadece dinlerim. Mushaf ve telefonda okumak arasında fark vardır elbette. Kuran'ı kendim okuduğumda daha iyi hissedirim ama yavaş ilerlerim. Telefonda açarak dinlediğimde daha hızlı ilerliyorum. Hem de hatasız, doğrusuyla okumuş ve dinlemiş oluyorum. Ama yine de*

kendi kendime okumanın daha faydalı olduğunu düşünüyorum. Telefonda dinlemek daha ruhsuz geliyor niyeyse. İnsan Kuran'ı her okuduğunda farklı bir ruh halinde olur. Her seferinde yeni duygular taşır. Ama Kur'an okumamızı sesli takip yapıyorsak telefondaki ses, tek bir kere okunmuş, kaydedilmiştir. Bu bana biraz soğuk geliyor. Sevdiğiniz birinin "günaydın" mesajını, her gün tek bir kayıttan tekrar tekrar dinlemekle, her gün kendi sesinden canlı dinlemek farklı şeylerdir nihayetinde." Mardin' de yaşayan A.Ç' nin yorumu da benzerdir; "Kuran sayfalarından okuduğum zaman daha iyi hissediyorum. Kuran'ı elimde tuttuğumda daha iyi hissediyorum. Onu sevdiğim birisiymiş gibi elimde hissetmek, tensel temasta bulunmak okuduklarımı daha iyi anlamama vesile oluyor. Telefonda ya da bilgisayarda aynı sıcaklığı hissedemiyorum. Bu aslında biriyle görüntülü konuşmayla yüz yüze konuşma gibi de düşünebiliriz. Birinde direk insanın yüzüne bakarken diğerinde dijital bir ortamda karşıdaki kişinin sıcaklığını hissetmeden konuşulur."

Görüşmecilerden alınan bu yanıtlardan hareketle maneviyat açısından mushaftan okumanın ruha daha çok sirayet ettiği ama teorik olarak mushaf ve teknolojik uygulamalardaki Kur' anı Kerim'in aynı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Teknolojik evrenin görsel, belirsiz, gerçek olmayan karakteri, manevi dünyadan uzaklaşma sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden doğrudan dini içeriklerle donatılmış bir sanal dünyada yaşamak, gezinmek, dindarlığı her zaman derinleştirici bir yönelim anlamına gelmemektedir (Yılmaz, 2014:89). Bu durumda teknoloji kullanan tekno-dindarların teknolojiyi ibadetlerinin her kısmında veya doğrudan almadıkları da anlaşılmaktadır.

İstanbul'da yaşayan B.B' nin cevabı da şu şekildedir; *"Teknoloji, insanın kullanım şekline göre dini etkiler. Örneğin günümüz insanı telefon bağımlısı gibi bir şey yani. Ne bileyim teknoloji gün içinde yapmamız gereken ibadetlere odaklanmamızı sağlar bu kişinin faydasına olur. Mushafta okumak daha güzel tabii ama gel görün ki mushafın hem boyutunun büyük olması hem de göğüsten yukarı yükseklikte olması dolayısıyla hep yanımızda taşıyamıyoruz maalesef. Bu yüzden Kur' anı daha çok, telefonda okuduğum oluyor. Ama sevabı falan aynıdır bence çok değişen bir şey yoktur nasıl ki bir kitabın pdf' si okunurken aynı kitabı okumak*

aynıysa bu da böyle bir şey. Sadece madden elinde olmuyor insanın o maneviyatı hissetmek isteyen insana fark etmez dijital ortam veya mushaf olması”.

İstanbul’da yaşayan M.Y’ nin cevabı ise; “İnsan nefsi olan ve insani bir duygu olan tembellik zaafına zaman zaman düşebilir. Yani tembellikte unutkanlığa neden olan bir şey sonuçta. Yani samimi olarak söylüyorum teknoloji dini hayatıma bir kolaylık sağlıyor. Bu yüzden benim dini yaşantıma etkisi iyi de yönde. Az önce de dediğim gibi bu bize sunulan bir nimet ve biz bundan istifade etmeliyiz. Mushaf’tan okumak daha iyi insan somut şeyleri eliyle tuttuğu hissettiği şeyleri daha çok sever. Telefondan okuyunca elinde telefon olduğunu fakat kutsal manevi bir şey okuduğu için insan yine de aynı manevi şeyleri hissediyor. Benim için ikisi de aynı hissi veriyor çünkü orda yazılan şey aynı okunan şey de aynı sonuçta” şeklindedir.

İstanbul’da yaşayan A.A’ nın cevabı da şu şekildedir; “Tabii teknolojiyi kötü amaçlarla kullanan insanlar vardır ne bileyim casus yazılımlar para kaçırmalar insanların özel hayatını deşifre etmeler vesaire. Ama siz dini yaşantı dediniz tabii teknoloji dini yaşantımda kolaylıklar sağlıyor. Mushaf ve telefon dediniz ya kolaylığı onun üzerinden ele alalım ben şantiyeye gidiyorum bazen günün yarısını orada geçiriyorum. Arabamda muhakkak küçük Mushaf Kur’ anı Kerim bulunur bazen kardeşim alır arabamı o zaman açarım telefondan okurum bir Yasin bir Fetih hem işimiz bereketlensin hem Rabbim işçilerimizi muhafaza buyursun diye. Ben bunu mushaftan okuyunca da aynı hissiyatla okurum telefondan okuyunca da aynı hissiyatla okurum o yüzden ikisi arasında fark görmüyorum.” İstanbul’da yaşayan K.Y aynı soruyu şu şekilde cevaplamaktadır; “Dindar insanların dini yaşantısına etkisi iyi yönde ki bu aletler her geçen gün çeşitlenmektedir. Benim için mushaftan da okumak aynı telefondan da applicationdan da çünkü okurken benim hislerim hepsinde aynı ben uhrevi alanla trans bir ilişkiye geçiyorsam bunda araçlar vardır sadece benim hislerim samimiyetim daha önemlidir.”

Mardin’de yaşayan Ö.A ise ; “Kur’ anı Kerim-i mushaftan da okusam telefondan da aynı hissiyatı yakalarım çünkü okuduğumda iç dünyamda kendimi manevi ve uhrevi alana yoğunlaştırırım o yüzden benim hislerim sağlam olduğu için nereden ve nerede okuduğumun bir olmazsa olmazı yok.” Şeklinde yanıtlamaktadır. Mardin’ de yaşayan A.Ç ; “İkisi arasında bir fark yoktur. Kitabın yapraklarına dokunmanın, kokusunu almanın nostaljik bir güzelliği vardır, elektronik ortamda

okumanın da her yerde yanında taşıyabilmek gibi bir pratikliği vardır. Evimde mashaftan okurum, dışarıda telefonumdan. Yeter ki okuyayım” olarak yanıtlamaktadır.

Verilen yanıtlardan yola çıkarak teknolojinin dindarların günlük hayatındaki önemine ulaşılabilir. Örneğin İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Kur'anı ilk olarak insanlar ezberleyerek hafızalarında tutarlardı. Daha sonra kitap haline getirilen Kur'an-ı Kerimin ezbere olarak akıllarda tutulduğu ve kitap haline getirildiği dönemlerdeki varoluş biçimindeki farkın elbette onu okuyan insanın şartlarındaki değişimin yarattığı anlam kaymasından kaynaklandığı aşikârdır (Bostancı, 2004: 64). İbadet teknolojilerinin dindar kişiler için manevi enerjilerini tüketebildikleri ve yeniden üretebildikleri bir alan olduğu yani uyarıcı ve öğretici olarak kullanılarak ibadet teknolojisi araçlarıyla bir döngü halinde manevi enerjilerini arttırıp maneviyatlarını yaşadıkları gözlemlenirken dini alandaki bu teknolojik sıçramalar beraberinde kafa karışıklığı getirebilmektedir. Burada tekno-dindarlar, ibadetleri için dini teknolojik aletleri enerji kaynağı olarak görüp anlam vermeye çalışmaktadırlar. Bu aletler dini iletişim ve sosyalleşme alanı olmaktadır. Yani bu aletler tekno-dindarlığı temsil eden aletlerdir denilebilir.

3.7. Tekno-Dindarların İbadet Teknolojisi Hakkındaki Yorumları

Dini amaçla üretilen teknolojik aletler ve uygulamalar (namaz kıldırıcı kıblegah seccade, zikirmatik, Kur'an okuyan kalem, Konuşan tesbih, besmele çeken bardak, telefona yüklenen namaz hatırlatan ve sure okunan uygulamalar) hakkında ne düşünüyorsunuz? Sorusuna İstanbul'da yaşayan B.B; *“Telefon uygulamalarındaki dini içerikler ibadetlerimizdeki verimliliği arttırır. Dini amaçla kullandığımız teknolojik aletler ve mobil uygulamalar insana kolaylık sağlar. İmanı arttırmak etkisinin yanı sıra gün içinde Allah'ı hatırlamamıza yardımcı olur. İmanı arttırırken takılıp şarj gibi iman doldurmak değil kastettiğim. İbadetleri yaparken o ibadeti yapmamızı kolaylaştırıyor ya da hatırlatıyor. Böylece ibadet eden insanın da ister istemez imanı artar diye düşünüyorum. Çünkü bu teknolojik şeyleri kimse kimseye zorla vermiyo insanın içinden namaz kılmak geliyor ki gidip konuşan seccade alıyor namaz kılmayı öğreniyor ya da daha düzgün kılmak için kullanıyor bu vesileyle. Dine dair içinde bir sevgi var bir istek var ki bu aleti kullanarak içten bir*

namaz kılmak istiyor içten bir namaz kılmakta imanı arttırmaz mı zaten?” şeklinde yanıtlamaktadır.

İstanbul’da yaşayan M.Y ise aynı soruya; “Beşer şaşar ve beşer unutkan bir mahlûkattır. Bu yüzden bu teknolojik aletler iyi ki üretilmiş yani bazıları diyor efendim Peygamberimiz zamanında bu teknolojik aletler mi vardı? Efendim neden bu aletleri kullanıyorsunuz tarzında konuşuyorlar. Bu yanlış bir konuşma tarzı bu aletler devrin nimetleri bunlardan istifade edilmeli. Teknolojinin dini yaşantıya ve insanın maneviyat dolmasına çok tesiri vardır. Biz çalışan insanlarız sonuçta aklımız bir işe bir çocuklara bir kardeşlerimize arkadaşlara gündeme felan derken dünyaya kapılıp gidiyoruz. Bizi dini olarak diri tutacak teknolojiye yönelmek iyi bir şey ben bu üretilen teknolojik aletlerin biz dindarlar için bu koşuşturma içinde bir fırsat olduğunu düşünüyorum.” şeklinde yanıt vermektedir. Görüşmecilerden alınan yanıtlardan hareketle ibadet teknolojisi, dindarların dine yönelme isteğinin ve bu husustaki pratiklerinin gündelik hayat içine yerleşmesi için dini davranışlarının disipline edilmesi açısından önemli bir araç olabilmektedir.

İstanbul’da yaşayan R.T aynı soruya; “Bence bu aletler iyi ki üretilmiş. Allah her zorluğun yanında bir de kolaylık veriyor çok şükür. Bu devirde dini yaşamak hele ki bir Metropol hayatında İstanbul gibi bir yerde dini yaşamak çoğu zaman güçleşebiliyor. Çünkü biz inanın gün içinde çok fazla dünyevi şeylere kendimizi kaptırıyoruz. Bazen o kadar çok koşturuyoruz ki gerek ev işleri gerek iş hayatı bazen zamanın bile nasıl geçtiğini anlamıyoruz. Bu koşuşturma dolayısıyla da bir çok şeyi unutuyoruz. İşte bu dini teknolojik alet diye tabir ettiğiniz şeyler imdadımıza yetişiyor. Bu aletler çoğu zaman dini hayatımız açısından emniyet sübabı vazifesi görüyor.” Şeklinde cevap vermektedir.

Mardin’de yaşayan S.Ö ise; “Günümüzde insanlar rahatlığa alıştığı için her şeyi teknoloji üzerinden yapıyorlar. Çünkü gün içinde koşuşturmaca çok fazla maalesef. Bu yüzden insan oturduğu yerden bilgiye ulaşmak istiyor dini bilgi için de bu durum aynı. Bu saydığınız dini aletler sayesinde insanlar bilgiye daha hızlı daha rahat ulaşıyor ve bu dini bilgiyi pekiştirmek için de yine bu aletlere yöneliyor. Çünkü bu aletler öğreticiliğinin yanında bir de dini buyrukları hatırlatıyor hatta amel

defterimizi bile tutuyor. Amel defteri uygulaması aslında bütün programlarda yok ama bu uygulama insanın dünya ve ahiret arasında bir yarış halinde olduğunu hatırlatıyor. Ne kadar sağlıklı bir uygulama tartışılır elbette ama insanlar manevi açıdan ne seviyede tartmak için merak edip kullanıyor.” şeklinde cevaplamaktadır.

Bu yanıtlardan hareketle, dindar kişilerin gün içinde bir hatırlatıcıya ihtiyaç duyması, dindar kişi ve teknolojinin yollarının kesişmesini de beraberinde getirebilmektedir. Aynı soruya Mardin’de yaşayan M.Y şu şekilde cevap vermektedir; *“Dini amaçla üretilen teknolojik aletler dini öğrenmemizi daha kolay hale getirir. Benim kuzenlerim var mesela küçükler, anne ve babaları da çalışıyor çocukların dini eğitimi için gerekli ve yeterli vakti ayıramadığı zamanlar oluyor. Erkek çocuk 10 yaşında namaz öğrenmesi gerek nineler dedeler felan başka şehirde yaşıyor mecburen besmele çeken bardakla besmele alışkanlığı şükür alışkanlığı kazandırılıyor çünkü anne baba gün boyu çocukla birlikte değil mecburen dini amaçla üretilen dini teknolojik aletler aracılığıyla çeşitli dini alışkanlıklar kazandırılıyor. Diğer taraftan sesli tesbih Kur'an okuyan kalem namaz kıldırın kıblegâh seccade de aynı işlevi görüyor insanlar artık güvenip bir yerlere de yollayamıyor çocuğunu. (Cemaatlere güvenin azaldığı vasatta dini-teknik araçlar bir “ikame” işlevi yükleniyor) Diyanetin de daha çok ve genelde yaz tatillerinde daha çok oluyor kursları veya zamanlar günler uyumuyor o yüzden Diyanetinkine de bu zaman uyumsuzluğu nedeniyle düzenli olarak yollanamıyor çocuklar. E napılacak normal olarak bu aletler aracılığıyla çocuklara çeşitli dini alışkanlıklar ve eğitimler öğretilabiliyor. Maşallah günümüz çocukları da zehir gibi teknoloji çocukları, hemen kapıyorlar verileni o yüzden faydalı oluyor yani.”* Mardin’de yaşayan S.A ise aynı soruyu; *“Eğer dini vecibelerimizi yerine getirmekte bize fayda sağlayacaksa olumludur. Yok eğer bunlar benim yerime ibadeti o yapacaksa (konuşan tesbih, besmele çeken bardak) o zaman olumsuzdur.”* olarak cevaplamaktadır.

Öncelikle kullanılan ibadet teknolojisi kullanımının her katılımcıda aynı seviyede ve çeşitlilikte olmadığını söylemekte fayda vardır. Ayrıca insani bir aracı olmadan bir dini eğitim söz konusu olabildiği, yüz yüze olan eğitim ve iletişim yerine dini mobil uygulamalar ve ibadet teknolojisinin kullanılabilirdiği çıkarımında

bulunabilmekteyiz. Günümüzde bir kitle iletişim aracı olmanın ötesinde, günlük hayatın bir parçası haline gelen mobil uygulamalar rahat erişimi, basit kullanımı ve interaktif yapısıyla dini bilgiye ulaşmada pratiklik sağlamıştır (Çamdereli, Doğan, Şener, 2015: 152). Kolay kullanılabilir olması, erişiminin kolay olması ve pratik olması dini mobil uygulamalara olan talebin artmasını sağlamıştır. Bu dini teknolojik mobil uygulamalar ve aletler ile değişen İslam veya İslam'ın buyrukları, ibadetleri değildir. İslam'ın buyruklarını öğrenme şekli ve öğrendikleri ibadetleri, zikirleri pratiğe dökerken bunların sürekli ve düzenli olması açısından teknolojiye başvurulmasıdır. Tabii bu teknolojik aletlerin kullanılmasında toplumsal zeminin (kültürel, coğrafi, ekonomik) uygunluğu önem arz etmektedir. Yani dinsel anlamda eksikliğini çektğini düşündüğü bilgilere ulaşmada aracı din adamı ve kurumları değil teknolojik aletler olmaktadır. Bu aletler ve uygulamalar aracılığıyla elde edilen bilgiler içselleştirilir veya ibadetlerin gündelik hayat içinde bir düzene oturtulmasında yardımcı olur. Yani burada tekno- dindarların İbadet Teknolojisi Hakkındaki Yorumlarına bakarak dini bilgiye ulaşma ve bunu pratiğe dökme hallerinde kullanılan araçlar değişime uğramaktadır. Buna göre dini bilginin elde edişindeki bir dönüşüme vurgu söz konusudur.

3.8. Görüşmecilerin Kullandığı Dini Teknolojik Aletler

Günlük hayatta dini amaçla kullandığınız teknolojik aletler veya uygulamalar var mıdır? (Namaz kıldıran kıblegah seccade, zikirmatik, Kur'an okuyan kalem, Konuşan tesbih, besmele çeken bardak, telefona yüklenen namaz hatırlatan ve sure okunan uygulamalar). Bu aletleri kullanıyorsanız ne amaçla kullanıyorsunuz? Sizce bu aletler imana etki eden veya imanı arttıran aletler midir? Bu dini teknolojik aletler dışında kullandığınız dini teknolojik aletler var mı? Bu aletleri günlük hayatta kullanma sıklığınız nedir? Namaz, oruç, Kur'an okuma, zikir veya salavat çekme gibi ibadetlerinizde bu aletlerin size etkisi nedir? Bu aletleri kullandıktan sonra ne hissedersiniz? (Daha mı huzurlu daha mı ahlaklı? Daha mı imanlı? Daha mı dindar hissedersiniz? Vb.)

İstanbul'da yaşayan B.E; *"İş yerinde olsun evde olsun sürekli sürekli kullandığım "Besmele çeken bardağım "var. Su içerken sürekli besmele çeken bitince*

de her zaman " Elhamdülillah" diyen bir insanım. Bunu az önce de dediğim gibi işimin telaşına kapılıp arada bir unuttuğum oluyor. Ben de vicdanen çok rahatsız oluyorum bu durumdan. Hatta bunu alışkanlık olarak anneannem kazandırmıştı. Bana hep bir şeyler yiyip içerken "Bismillahirrahmanirrahim", bitirince de Elhamdülillah söylememi yoksa insi ve cinsi varlıkların benimle yiyip içeceğini bunun bedenim ve maneviyatım için olumsuz etki yapacağını söylerdi. Yani kazandığım bir alışkanlığı sürdürmek için çok yardımcı oluyor. Bunlar bilirsiniz ki Müslüman olan her birey için gerekli şeyler. Yani en azından ben öyle düşünüyorum. Günlük hayatta maneviyatımı arttırmak için kullandığım bir diğer elektronik eşya "Namaz kıldırır seccade" çok yoğun bir iş tempom var. Allah affetsin namazı eksik kılmamak, tam anlamıyla kılmak için kullanıyorum. Hayatıma birçok katkısı oldu. Hepimizin dini açıdan eksikleri vardır, benim de var elbette. Bilmediğim veya unuttuğum kimi namaz sureleri vardı. Onları namaz kıldırır seccade sayesinde öğrendim. Bu yüzden bunu çok faydalı buluyorum. Yani onca işin içinde manevi bir şeyler öğrenmek gerçekten beni mutlu ediyor. Yoğun iş tempom arasında Allah'ı hatırlamak bana huzur veriyor ve motive ediyor. Namaz kıldırır seccade namazımı dosdoğru ve eksiksiz kılıyorum. Hani sanki camide cemaatle imam eşliğinde kılıyormuşuz gibi oluyor. O huşuyu yakalayabiliyorum iş hengâme arasında bir kaç dakika huşuya dalmak inanılmaz iyi geliyor bana. Ayrıca "Mobil uygulamalarda kullanıyorum mesela ezan vakti saatinde hani duymayabiliyoruz okunan ezanı. O anda telefonumdan bildirim geliyor. Namaz kılma saatimi kaçırmıyorum en azından. Uygulamanın içinde Kur'an oku alanı var bi de. O da faydalı oluyor vaktim olunca anında açıp okuyabiliyorum." Gündelik hayat koşuşturmacası içinde ibadet teknolojisi, dindarlar tarafından günlük hayata karşı bir savunma mekanizması olarak kullanılmaktadır. Burada besmele çeken bardak, namaz kıldırır seccade ve mobil uygulamaların kullanılması ile şükürün ve ibadetlerin devamlılığının sağlanması amaçlanmaktadır.

Aynı soruya İstanbul'da yaşayan B.S' nin cevabı şu şekildedir; "Dini kullandığımız alete göre şekillendirmek yerine ondan olumlu anlamda faydalanabilmek en güzeli. Gösteriş amacıyla kullanmaktan da çekinmek gerekir. Bunlarla zikir çekip çekmemeye göre iman artmaz zaten. Önemli olan o zikri ruha

işleyip hissedebilmektedir. Tabii mesela 1000 ihlas okumam gerek bunun kabul olmasını istediğim duamdan önce nadir okurum ama tam bin tane ne eksik ne fazla olması için zikirmatik kullanmak gerekir. Ya da ne bileyim kızım mesela Teog' a girecek sınava girmeden önce kırk bir fetih okudum bunu tesbihle ya da yazınca çoğu zaman karıştırıyorum maalesef. O yüzden zikirmatik kullanıyorum. Çünkü tespihi hep taşıyamıyor veya karıştırabiliyorum o yüzden zikirmatik bu durumda kurtarıcı oluyor. Bu aleti kullanınca zikirlerimi eksiksiz çektığım için de huzurlu hissederim”.

İstanbul’da yaşayan B.B ise ; “Dini amaçla kullandığımız teknolojik aletler ve mobil uygulamalar insana kolaylık sağlar. Gün içerisinde daima Allah’ı hatırlamamıza yardımcı olur. Ben konuşan seccadeyi namaz kılmayı bilmediğim ama kılmayı da çok istediğim bir zaman da arkadaşım hediye etmişti. Böylece öğrenmiştim o zamanlar. Düzgün adabında şaşırmadan kılmak için şimdi halen de kullanıyorum ben. Zikirmatik hep parmağıma takılıdır. Zikirmatiği parmağımda gördükçe düğmesine basıp zikir çekerim. Kuran okumayı da kuran okuyan kalem aracılığıyla öğrenmiştim tabii vaktim olmadığı için yavaş yavaş ve bir yıl gibi bir süre de öğrendim. Bu aletleri kullandıktan sonra manevi bütünlüğümü sağlıyorum bu da beni mutlu ediyor. Benim ailem dini konular da çok duyarsız olduğu için birçok şeyi çok sonradan öğrendim diyebilirim.” olarak yanıtlamaktadır. İstanbul’da yaşayan M.Y’ nin cevabı; “Mesela mobil uygulama kullanıyorum birçok şeyi hatırlatıyor insanız yani her şeyi bilmiyoruz bazen önemli günleri hatırlatıyor ben de o gün de oruç tutuyorum. Zilhicce' nin ilk üç gününü hatırlatmasaydı ben hatırlamayacaktım ve hatırlatmasa orucu kaçırdım oruç tutmasaydım da inanın çok üzülürdüm. Bazen namaz da öyle oluyor insan dalabiliyor hemen bildirim geliyor hatırlatıyor insan çok mutlu oluyor namazını kaçırmadığı için. Ya da boş vakitlerde yanımda okuyacağım bir şeyler yoksa biraz tefekküre dalmak için uygulamada indirdiğim dini kitapların pdfsini okurum. Namaz kıldırın kiblegah seccadeyi elimden geldiğince gün içinde kullanırım özellikle her öğlen arası muhakkak işyerinde kullanıyorum. Ben imamın kıldıracağı namazlara katılınca daha fazla huşu içinde kılıyorum. Çalıştığım yere ve eve yakın camii yok maalesef ki o huşuyu yakalamak için namaz kıldırın kiblegah seccadeyi kullanıyorum. Kiblegah özelliği daha çok pikniklerde veya dışarda gezmeye gittiğim zaman mescitlerde tam kibleyi

öğrenemiyor insan işte o zaman kullanıyorum. Zaten incecik bir şey çantamda hep bulunur. Vesvese edip aklıma takılmasındansa serip kibleyi anında bulamak içimi rahatlatıyor. Yani insanın ibadetini istediği gibi içine sinerek yerine getirmesi içine huzur verir. Bence içine sinerek huzurla yapması imanını arttırır. Yani dolayısıyla buna vesile olan bu aletler aracılığıyla imanını arttırır” şeklindedir.

İstanbul’da yaşayan A.A ise; “Kur'an okuyan kalemi çok kullandım. Telefona yüklenen dini uygulamaları da kullanıyorum. Ben Kur'an okuyan kalemi Kur 'anı kerimi öğrenmek maksadıyla alıp kullanmıştım. Bunlar benim dini inanışımı ve maneviyatımı pekiştirdiği için imanımı da arttırır diye düşünüyorum. Mobil uygulamayı günde beş vakit namaz hatırlatma ve dini kitapların pdfsinden yararlanmak için kullanırım. Uygulamaya bakarım veya uygulamadan bildirim gelir ve bana hatırlatır işimi ona göre ayarlar veya namazıma göre ayarlarım. Bunun sonrasında ibadetimi güzeltene yerine getirdiğim için huzurlu hissederim çünkü manevi heybemi doldurmak bana huzur verir.” olarak cevaplamaktadır.

Bu durumda dindarların zor durumda kalınca kibleyi kolayca bulma, namazı huşu içinde kılma adına namaz kıldırان kiblegah seccadeyi kullandıkları görölmektedir. Gün içinde besmele çekmeyi ve şükür etmeyi hatırlamak için veya bunu alışkanlık haline getirmek için besmele çeken bardağı kullandıkları anlaşılmaktadır. Dini mobil uygulamaları; hatırlatma, kolaylık, pdf’ si olduğu için kolayca ve istediği yerde ilmihal veya Kur’ anı Kerim okumak, amel defterini tutmak gibi nedenlerle kullandıkları belirtilmektedir. Zikirlerini sayısallaştırdığı ve görünürlüğü üzerinden takibini kolaylaştırdığı için zikirmatik kullandıkları; vakitleri olmadığı veya kimseye güvenemedikleri için Kur’an okuyan kalemi kullanarak Kur’anı kendi başlarına okumayı öğrendikleri anlaşılmaktadır.

Bu aletleri dini hayatlarına sağladığı olumlu katkılardan ve kolaylıklardan dolayı kullanan dindar insanların; kendilerini daha dindar, daha imanlı veya daha huzurlu hissettikleri belirtilmektedir.

3.9. Tekno- Dindarlığın Bilgi ve Tecrübe Boyutu

İstanbul'da yaşayan M.D; *“Ben telaffuz konusunda kötüyümdür. Yani başka bir dil sonuçta. Bu telaffuz yüzünden ibadetlerimi yanlış olarak yerine getirmek istemem. Bu yüzden konuşan teşbihi çok kullandım ama öğrenene kadar her namazdan sonra tesbih çektikçe dilim buna alışana kadar. Kur'an okuyan kalem de doğru telafuz için kullanırım. Ben okumayı biliyorum zaten edebiyatçı olduğum için Osmanlıca da varama Arapça telaffuz çok ayrı bir şey. Her Kur'an'ı Kerim okuduğum da yanlış okumamak ve yanlış telaffuz etmemek için kontrol kalem olarak kullanıyorum diyebilirim. Bu içimi rahatlatıyor mutlu oluyorum. İbadetimi yerine istediğim gibi getirdiğim için kendimi daha huzurlu dolayısıyla da daha imanlı hissedirim.”* şeklinde yanıtlamaktadır.

İstanbul'da yaşayan K.Y; *“Uygulamaları aktif olarak kullanıyorum hatta yaklaşık beş yıldır telefonuma yüklü. Bazı arkadaşlarım bu uygulamaların insanları tembelleştirdiğini söylüyor ama bu uygulama bana bildirim yollaya yollaya kendimi törpüleyip çeşitli dini alışkanlıklar kazanmamı özellikle namaz kılma alışkanlığı kazanmamı sağladı. Namaz kılmanın imanımı arttırdığını düşünüyorum ve bu aletler buna vesile olduğu için bu alet imanı arttırmış diyebiliriz. Günde beş vakit kullanıyorum hatta içindeki kütüphaneyi de kullanınca günde altı yedi defa bu uygulama işime yarıyor. Özellikle sabah namazlarında çok işime yarıyor. Bunun dışında zikirmatik kullanıyorum. Yani dille ve kalben çekmek sayıya bakmak sayısını bilmek beni motive ediyor mutlu oluyorum. Namazdan sonra 33 Lailaheillallah, Suphanallah, Allahuekber, Elhamdülillah çekilir. Ben eksik çekmek istemem fazladan da çekmek güzel oluyor. Ama eksik çekmiş miyim çekmemiş miyim? Demek içimi huzursuz eder. Zikirmatik ve dini uygulamalar aletleri vesilesiyle ibadetlerimi yerine getirdiğim için de içim huzur dolar.”* Şeklinde yanıtlamaktadır.

İstanbul'da yaşayan M.E; *“Mobil uygulama kullanıyorum. Bu uygulama gün içinde maneviyatımın dağılmasını önüyor. Dini hayatımı sistemli şekilde düzene koyuyor. Çünkü İstanbul'un yaşamı enerjimi emiyor. Kendi işlerimi bile unuttuğum birbirine karıştırdığım oluyor. Burdan gelen bildirimler beni dediğim gibi diri tutuyor. Son zamanlarda Kur'an okuyan kalem de kullanıyorum. İştten eve gelince bi*

yarım saat bir şeyler öğrenmeye çalışıyorum. İnşallah en kısa sürede öğrenip hatmederim çocuklarıma örnek olacam bu yüzden kendimi dini olarak yetiştirmem çok önemli. Dinin kapalı devre işlemesine gerek yok yani her şey gibi kolayca ulaşılır oldu olsun da zaten. Tüm bunlar kolaylık olarak görülebilir. Ezan seslerini bazen duyamıyoruz uygulama uyarıyor. Ya da din adamları da insan sonuçta bazı yerlerde şaşırabiliyor. Bu yüzden teknoloji kullanışlı oluyor. Bu yüzden bu aletler dini amaç veya gayelerime ulaşmada yardımcı oluyo hem de Hak yoluna gitmemde yardımcı oluyor. Dini vazifemi yerine getirdiğim için de huzurlu hissediyorum.” olarak yanıt vermektedir. Dindar kişilerin gün içinde bir hatırlatıcıya ihtiyaç duyması, dindar kişi ve teknolojinin yollarının kesişmesini de beraberinde getirmektedir.

Aynı soruya İstanbul’da yaşayan M.Y şu şekilde cevap vermektedir; *“Uygulama yükledim telefona hep bildirim yolluyor bu iyi oluyor çünkü namaz saatlerini işe dalıp unutmuyayım diye yükledim. Çünkü namazlarımı eksiksiz yerine getirebilmek için bildirimleri iyi oluyor. Ya da bazen seminerlerimiz oluyor şehir dışında namaz saatini o şehre göre ayarlıyorum namaz vakitlerini karıştırmaktan kurtuluyorum batıda bir şehir bir saat fark ediyor yani bu uygulamanın uyarıcı özelliği bu karışıklığı önüyor. Diğer kullandığım teknolojik araç ise besmele çeken bardak ama onu kızıma almıştım alışkanlık kazansın diye sonra ben de işyerinde kullanmaya başladım. Çünkü bu benim dışımda diğer arkadaşlarıma da yüksek sesle tebliğ gibi bir şey yapmamı sağlıyor ben kullanırken diğer arkadaşlarımda duya duya bu alışkanlığı kazanacak inşallah ben bu amaçla kullanıyorum açıkçası. Dini olarak iyi hissettiriyor. İyi hissettirmesi insanın içini huzurla doldurması imanla ilişkilidir yani arttırıyordur imanı.”*

Mardin’de yaşayan S.Ö ise; *“Telefonumda ezan vakti uygulaması var. Bu uygulama gerçekten de çok iyi oluyor. Günlük yaşantımızda yaptığımız işin yoğunluğundan dolayı saatin nasıl geçtiğini anlamıyoruz. Telefona yüklediğim uygulama sayesinde mesela namaza 45 dakika kaldığı bilgisi geliyor bu sayede işimizi ona göre ayarlayıp ona göre abdest alma süremizi ayarlıyoruz. Şeklinde yanıt vermektedir. Mardin’de yaşayan M.Y’ nin yanıtı şu şekildedir; “Bazı insanlar teknolojik aletlerin teknoloji kullanan bizlerin dini açıdan kolayla kaçtığını*

düşünüyor fakat zorlaştırmayın kolaylaştırın, İslam kolaylık dinidir gibi mesajlar çok açık değil midir? Tamam, bizler zor olana talibiz bu devirde Müslümanca yaşamaya gayret ediyoruz. Bu zor devirde Müslümanca yaşamaya gayret ederken teknolojiden faydalanıyoruz bunda kötü bir maksat veya kolayca kaçmak gibi art bir niyet yoktur asıl kolayca kaçmak Müslümanca yaşamaya gayret etmemektir.”

Mardin’de yaşayan B.I’ nın cevabı şu şekildedir; *“Namaz uygulamalarını kullanıyorum. Bu uygulama gerçekten çok faydalı dini yaşantımı kontrol altına almamı sağlıyor. Evet, yani amel defteri diye geçiyor ama ben fazla anlam yüklemiyorum adına bakıp, sadece dini yaşantının istatistiğini tutmama yardımcı oluyor bunu bildirimlerle uyarılarla insana ne yapması gerektiğini hatırlatıyor eksiklerini görüyor insan.”* Mardin’de yaşayan T.Ç’nin cevabı şu şekildedir; *“Zikir çekerken, onu saymak için basit bir robot teknolojisini kullanmak zararsızdır. Bu kişinin motive olup daha çok zikir çekmesini sağlayabilir.”* Mardin’de yaşayan S.A ise ; *“Kağıttan üretilmiş bir kitabı elinde bir süre tuttuktan sonra kendini daha mı kültürlü hissedersin? Metal bir kaşıkla yemek yedikten sonra daha mı iyi doyarsın? Önemli olan alet değil, senin onunla ne yaptığındır. Kuran okuduktan sonra dinim için bir şeyler yapmış olmak kendimi daha huzurlu hissetmeme sebep olur. Tabletten okumak da bana pratik bir fayda sağlamışsa onun için ayrı mutlu olurum.”* Şeklinde yanıt vermektedir.

Dini amaçlı teknolojik aletler kullanıcılarına tanrısal alana ulaşmada farklılık gösterir bu farklılıklar zamansal ve mekânsal olabilmektedir. Dini hafızada dini bilgiye ulaşma dini mekân ve din adamı üzerinden ulaşılırken ibadet teknolojisi ile beraber teknoloji bazlı bir dinselilik var olmaktadır. Kutsallık atfedilen, dini eğitim ve ibadetleri öğrenme şekli değişime uğrar. Farklı deneyimler üzerinden ortaya çıkan bu aletler dini motivasyonlarını tazelemekte ve heyecanlarını arttırmaktadır. Bunun yanında teknolojinin dini alandaki uygulanabilirliğinin artması ve çeşitlenmesi gündelik hayatta dindar kişinin ibadet teknolojisinin kullanımı arttırmasında bir etken olmuştur. Dindar için dini hayatta bu aletler adeta dini teknolojik asistan olarak kullanılmaktadır. Böylece yardımcı olarak teknoloji, dini pratiklerin rutin bir hal almasında yardımcı rol oynayabilmektedir.

3.10. Görüşmecilerin Dini Teknolojik Aletlerde Aradıkları Özellikler

Dini teknolojik aletlerde aradığımız özellikler nelerdir? (Kullanışlı, pratik, ucuz, kusursuz, öğretici, hatırlatıcı olması mı? vb.) Sorusuna İstanbul'da yaşayan B.S' nin cevabı; *"Hatırlatıcı, kullanışlı, pratik olması, öğretici olması bu özellikler gün içinde işime yaradığı için bu özellikleri ararım. Hatta hepsinin bir arada olması daha güzel olur. Çünkü gün içinde bizi dürtten bir hatırlatıcının kullanışlı olması onun pratik olduğunu da gösterir ki bu insanın da çok işine yarar. Hele öğretici olması inanılmaz bir şey düşünsenize eskiden bir şey öğrenmek için cilt cilt kitap okumak gerekti. Ama devir değişti ve teknoloji bize bence bu yaşam hengamesinin içinde bir lütf bir nimet olarak gönderildi. Bunun kıymeti harbiyesini bilip şükretmek en güzel şeydir."* Şeklinde. İstanbul'da yaşayan R.T ise; *"Öğretici, hatırlatıcı ve kullanışlı olması benim için çok çok önemlidir. Kullandığım mobil uygulama bana bir şeyler öğretirken namazımı da bana hatırlatır ve istediğim yerde kullanmamda onun kullanışlı olduğunu gösterir. Zikirmatikte, hatırlatıcı ve kullanışlı, kiblegah seccade de öğretici ve kullanışlı olmaları sayesinde bu özellikleri bu aletleri kullanmaya sevk ediyor insanı."* olarak cevaplamaktadır.

İstanbul'da yaşayan A.A' nın cevabı şu şekildedir; *"Kullanışlı, pratik, öğretici, hatırlatıcı olması benim için önemlidir. Kullanışlı olmayan bir şey insanın işine yaramaz aynı şekilde pratik olmayan bir şey de. Teknolojinin ürettiği bu aletler öğretici olduğu ve hatırlatıcı olduğu için rağbet görüyor ki zaten."* İstanbul'da yaşayan M.D' nin cevabı; *"Kullanışlı olması çok önemli. Sesli tesbihte başındaki düğmeye basınca hemen zikirler sesli olarak söylenmeye başlıyor bu onun pratik olduğunu da gösteriyor. Ben bunları yaparken telafuzu öğreniyorum. Bu yüzden öğretici olması da önemli bir husustur. Aynı şekilde bu Kur'an okuyan kalem için de önemli kalemin başındaki düğmeye basınca hemen üzerinde gezindiğim harfleri sesli olarak söylenmeye başlıyor bu onun pratik olduğunu da gösteriyor. Ben bunları da yaparken telafuzu öğreniyorum. Aslında ikisinin kullanımı ve işme yarama nedenleri de aynıymış."* Şeklinde. İstanbul'da yaşayan M.Y ise; *"Beni motive edecek özellikte olmalı bu yüzden kusursuzluğu hatırlatıcı ve öğretici olması önemlidir benim için"* Olarak cevaplamaktadır. Mardin'de yaşayan S.Ö 'nin cevabı şu şekildedir; *"Öğretici ve hatırlatıcı olması maneviyatım açısından önemli hususlardır. Çünkü sadece öğrenmek yetmez öğrendiğini hatırlatıp devam ettirmesi gerekir."*

Mardin’ de yaşayan B.I’ nin cevabı şu şekildedir; *“Kullanımının kolay ve kolay anlaşılır olması benim dikkat ettiğim noktalardır. Basit kullanımı olmalı çok karmaşık olursa karıştırmam bu da benim için faydalı olmaz ne bir şey öğrenebilirim ne de faydalı olur bana.”* Mardin’de yaşayan T.Ç ise; *“En önemlisi gerçeği yansıtması ve kaliteli olması. Ucuz olması gerekmez bence. Değeri neyse fiyatı o olmalı. Yeter ki faydalı olsun. İnsanları Kuran’ın işaret ettiği doğru yol üzerinden başka yollara çekmesin. Ya da soğutmasın.”* Şeklinde yanıt vermektedir. Mardin’de yaşayan S.A ’nın cevabı da şu şekildedir; *“Kullanışlı olması önemlidir. Dikkatimi asıl yapmam gereken şeyden uzaklaştırmaması gereklidir. Namaz hatırlatmak için telefona bildirim geldikten sonra namaz kılmak yerine telefonla oynamaya dalmak abes olur. Kütüphaneler dolusu kaynağı bir tablette taşıyabilirim, istediğim zaman yanımda olur. Yani pratik ve ulaşılabilir olması da önemlidir. Ayrıca bu tarz şeyler din için yapıldığından dolayı çok pahalı olmaması gerekli tabi ki. Dini kullanarak para kazanma amacı gütmek doğru değil bence. Olacaksa din hakkında aklımızı karıştıran bir şey olduğu zaman, o sorunu o uygulamada arayalım ve her türlü cevabı bulabilelim.”*

Dindar insanın gün içinde tanrısal alanla (dinle) arasına mesafe girmesini önlemek için bu uygulamalar, bir uyarıcı olarak da kullanılabilir. Teknoloji dindarlık üzerinde uyarıcı, yönlendirici ve eğitici bir etkiye sahiptir. Böylece dinsellik teknoloji ile yeniden şekillenebilmektedir.

3.11. Tekno-Dindarların İlk Dini Bilgi Kaynakları

Sahip olduğunuz dini bilgilerinizi nerelerden öğrendiniz? (Aileden mi? Camiden mi? Dini vasıflı kişilerden mi? Teknolojik aletlerden mi?) Sorusuna İstanbul’ da yaşayan E.B’ nin cevabı şu şekildedir; *“Sahip olduğum dini bilgileri, hem ailemden hem hocalarımın hem de yeri geldi mi teknolojik aletlerden öğrendim.”* İstanbul’da yaşayan B.B ’nin cevabı şu şekildedir; *“ İlk önce dini bilgilerimi, ilmihal Kur’ anı Kerim üzerinden kendi kendime öğrendim yani daha temel şeyleri işte. Sonra bu teknolojik aletler aracılığıyla günlük bir saat bazen de daha fazla zaman ayırarak öğrendim. Üniversite kazandıktan sonra tanıştığım arkadaşlar aracılığıyla gittiğim dini vakıflarda da dini bilgilerimi pekiştirdim. Tüm bunlara vesile olan insanlardan Allah ebeden razı olsun.”* İstanbul’da yaşayan M.E

ise; “Arkadaş ve aile çevremın etkisiyle çeşitli vakıflara veya derneklere giderdim ama çok sık değil arada. Bu ister istemez bir temel oluşturdu dini olarak. Daha sonra teknolojiyle dini bilgiye daha hızlı ulaşma ve daha sık camiye gitme derken kendimce dini olarak bir kıvam kazandım. “Şeklinde cevap vermektedir.

Mardin’de yaşayan R.Ç ’nin cevabı şu şekildedir; “Genel bilgilerimi ailemden öğrendim zaten dedem eski imamlardan olduğu için helali haramı ilgilendiren genel kısmı ondan annemden öğrendim. Ama şimdi dini açıdan, ailevi konular ikili ilişkiler gibi daha özel bilgileri, teknolojiyle daha içli dışlı olduğumuz için direk hiç çekinmeden oradan öğreniyorum.” Mardin’de yaşayan S.S ise; “Kimden öğrenirim, malum teknoloji çağındayız öncelikle teknoloji aracılığıyla hemen merakımı gidermeye çalışırım. Daha sonra ailemle konuşurum hacılara hocalara danışırım yani sadece teknoloji üzerinden öğrendiklerimle tatmin olmam iyice içime sinene kadar sorarım ve araştırırım.” Şeklinde cevap vermektedir. Mardin’de yaşayan Ö.A ’nın cevabı şu şekildedir; “İslamiyet’i tanıma evresinde ailem ilk basamaktı. Babam ilmimi arttırmam konusunda hala baş sırada. Ancak teknoloji yardımıyla ilme ulaşarak dini bilgilerimi her geçen gün arttırıyorum.”

Yapılan görüşmelerde alınan yanıtlardan hareketle Bellah' ın belirttiği gibi modern dünyada din bireysel bir değer olarak tezahür etmektedir. Belki de bu durum yeni dini formların bireysel nitelikte olmasını doğurmaktadır (Arslan, 2011:9). Burada tekno-dindarlığın anlam sistemini açıklamak ve canlı tutmak üzere; ibadet teknolojisi ve tekno-dindarlık kavramları önem arz etmektedir. “Popüler kültürün eşitlikçi ve demokratik katılımcı doğası dolayısıyla yüksek kültür ürünlerinin en alt düzeye ulaşımını da sağlayan bir yanı vardır ki, bu post modern denilen dünyada dinin daha da güçlenmesine yol açan bir ortam sağlamaktadır” (Aktay, 2015: 139). Böylece yapılan derinlemesine görüşmeler ile dindarlar kişilerin teknolojiyle dini olguların, anlamlarını ve tanımlarını öğrenmeye çalışırken dini yaşayışlarında teknolojik etkileri olumlu karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Burada dindarlar dine sadakatlerini teknoloji üzerinden daha kolay ve daha hızlı perçinlediklerini düşünmektedirler. Bu durum dinin teknolojik tezahürlerinin etkileridir. İbadet teknolojisi, dini uygulamaları (ritüelleri) bir arada yerine getirilip kaynaştırılması için önemli bir metafordur. “Bugün bilgi toplumun gelişimi ve kitle iletişiminin sunduğu yeni imkân ve alanların dini bilginin mahiyetini de büyük

ölçüde değiştirmiş olduğunu söylemek mümkün. Bu etkiler çok yönlüdür. Bunları dini bilginin mahiyetinin dönüşümü, dini otoritenin demokratikleşmesi bireyselleşme ve dini bilginin metalaşması ve tüketim konusu haline gelmesi gibi süreçler olarak özetleyebiliriz” (Aktay, 2015:135-136).Dini yaşam alanlarında kullanılan ibadet teknolojisi, incelediğimiz toplumda var olan dinin teknolojik göstergelerinin veya formlarının izdüşümlerinden bir tanesidir. Böylece “dindarlığın özel hayata ilişkin bir deneyim olduğu yönündeki genel geçer kanaatler artık sorgusuz bir şekilde kabul edilmektedir” (Subaşı, 20002: 34). Burada teknolojik bağlar doğal insani bağlara karşıt bir tavır mı sergiliyor veya bu bağları aşındırıyor mu bunu zaman içinde göreceğiz.

Din olgusu yeni iletişim ortamında yerini almış, dinler kendilerini temsil eden kitle iletişim araçları aracılığıyla vizyon ve misyonlarını kitlelere ulaştırma imkanı elde etmişlerdir (Haberli, 2013-860). Burada teknolojinin gündelik hayatta din ve dindarlar için bir fırsat sunduğu anlaşılabilmektedir.

Yapılan mülakatlardan hareketle dindarlığın ibadet boyutunda bir düzenlilik, hızlılık, hatırlatma gibi işlevleri olduğu bulgusuna ulaşılabilmektedir. İnanç boyutunda ise dindar insanların inancını arttıran bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini olarak etkileşimine bakıldığında cami cemaatinden bir uzaklaşmayı da getirebilmektedir. Örneğin insanlar Kur 'an-ı Kerimi camide hocalar aracılığıyla öğrenmek yerine Kur'an okuyan kalem aracılığıyla öğrenebilmektedirler. Yapılan mülakatlarla dindarlığın inanç ibadet ve etkileşim boyutunun çeşitli şekillerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Böylece yapılan görüşmelerden çıkarılan bulgulara göre tekno-dindar kişi kent hayatında iş yoğunluğu ve meşguliyeti fazla olan, dini gruplardan veya din görevlisinden etkileşim ve his açısından uzak kalmak durumunda olan kişi olabilmektedir.

İbadet teknolojisinin ibadeti tamamlayıcı bir öge olabildiği etkileşime geçen insanın mekân algısını değiştirebildiği gözlemlenmektedir. İbadet teknolojisi ile ibadet tarzının değişmediği kolaylaştırıcı ve kent hayatı ile dini yaşamı uyumlu hale getirebildiği söylenebilmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi ibadet sistemi içinde ibadetleri yerine getirme sıklığı ve bu yönde bir hassasiyet olması dindarlık kavramsallaştırılması açısından oldukça önemlidir. Tekno-dindar kişiler de ibadetlerini belli sıklıklarla yerine

getirmeyi unutmama daha kusursuzca öğrenme ve yapma gibi hassasiyetlerinden dolayı teknolojiye başvurabilmektedir.

İnsanın duygusal ve sosyal yönü göz önüne alındığında (Sosyal yaşamın çeşitlenmesi, iş yükünün artması gibi faktörleri de göz önüne almak gerekir.) dini yaşayışında da hatasız bir makine gibi çalışması söz konusu olamayabiliyor. Bu hususta dini yaşayışını istikrara taşımak isteyen ve sürdürmek isteyen dindar kişiler dini teknolojik aletlere ilgi gösterebilmektedir.

Teknoloji üzerinden dini alana dair temas artmakta, ulaşılmazlık mesafesinin ise azalmakta olduğu analiz edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada teknolojinin hız kazanmaya başladığı bir dünyada dindar insanların tercihlerini, tavırlarını, temsil ve eğilimlerini anlamaya çalıştık. Burada teknolojik alanın dini alana sarktığı ve böylece teknolojik araçların kutsallıkla yoğrulup insanın gündelik hayatının içine daha hızlı girdiği gözlemlenmektedir. Tekno-dindarlar, belirli bir zaman ve mekândan çeşitli formlara girerek zaman ve mekan ötesine, yani manevi alana ulaşmaya çalışmaktadırlar. Maddi alanı temsilen tekno-bilim ve tanrısal alanı temsile dair din, birbirine sıçrayıp bulaşarak öte dünyaya dair bir geçiş faslı sunmaktadırlar. Tekno-dindar, bu geçiş faslını eyleyen kişidir. Teknoloji ve dindarlar arasındaki bu salınım, tekno-dindarlığın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir husustur. Böylece dindarların, kendilerini teknoloji üzerinden nasıl konumlandıkları tespit edilmiştir.

İbadet teknolojisi yüz yüze dini eğitimin yerini almaya mı başlayacak gibi sorular sosyal bilimciler açısından merakla beklenen bir konu olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin dindarların dini yaşantılarında görünürlüğü ve kullanımı artış göstermeye başlamıştır. Bu durum teknoloji ve din arasında tekno-dindar pratikler denilen yeni bir ilişki biçiminin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Teknoloji ışığında farklı bir boyut kazanan dindarlık olgusu sosyal mecrada değişim ve dönüşümün örneği olmaktadır. Bilişim teknolojileri bağlamında dindarlığın dini bilgiye ulaşırken nasıl etkelediği ve bir değişim geçirdiği veya bunun toplumsal tezahürü içerisindeki tespitleri sosyolojik açıdan önem kazanmaktadır. Alan araştırması esnasında elde ettiğimiz bilgilere göre sosyal boyutu göz önüne alındığında teknolojik aletler üzerinden dine yöneliş vardır. Toplumsal koşullar ve gündelik yaşayış farklı boyutlarıyla kendini dindar insanlara dayattığı için teknoloji üzerinden alternatif dini tutuculara yönelmektedir. Böylece ibadet teknolojisi gündelik hayatta dindarların dini alanla ilişkisinde bir canlanma getirmektedir.

Dinsel olanın tecrübesine ve dolayısıyla dinsel olanın algısına, teknolojinin sirayet ettiğini gözlemlemekteyiz. Teknolojinin üretmiş olduğu dini materyallerle dini alanın teması, dini deneyimin yaşandığı bir düzleme dair yeni kutsal bilgiler sunmaktadır. Teknolojik yüzeyde öte dünya izlerinin var olmaya başlamasıyla, teknobilim kutsallığa ulaşmada geçiş faslı sunarak dünyevi olandan tanrısal olana ulaşmada köprü görevi görmektedir. Teknolojinin dini formları, bu araçlarla dışa

vurulmakta ve bu araçlar, gündelik hayatın içine dini formların yerleştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Değişen toplumsal koşullar ışığında, din ile teknoloji arasındaki karşılıklı ilişkiyi iyi kavramak gerekir. Burada din ve teknolojinin etkileşimiyle beraber yeni bir anlam dünyasıyla karşı karşıyayız. Bu toplumsal değişimle beraber teknoloji dinin dinamizmini arttırmaktadır. Teknoloji işe yararlığı hasebiyle yüceltilmekte, bunun sonucunda dinsel ilişkinin yapısında dijital bir dönüşüm olmaktadır. Yani bugün din, sistematikliğini ve kolaylaştırıcılığını sağladığı iddiasıyla ortaya çıkan teknolojiyle birlikte bir dönüşüm/gelişim göstermektedir.

Değişim ve dönüşüm halinde olan çağımızda, bugün teknoloji-din ittifakında ortaya çıkan tekno-dindarlar, dini buyruklar ışığında sıkça ibadet teknolojilerine yönelmektedirler. Değişen şartlar ve ihtiyaçlar karşısında dinin teknolojik formu, dinsel alışkanlıkların ve kavrayışların formu dijital alana evirilmeye başlamaktadır. Böylece teknolojik gelişmeler, insanın dinle ilişkisini ve iletişimini dönüştürmeye devam etmektedir.

İnsanların inançlarındaki ibadetlerine yönelik teknolojik gelişmelerle beraber kutsallığın teknolojik görünümü tezahür etmeye başlamıştır. Burada insanlar akıl erdiremediği tanrısal söylemi biçimlendirerek kutsal esintiler eşliğinde somutlaştırmakta ve anlamlandırmaktadır. Böylece teknolojik biçimlemeyle dinsellikler kendini gösterebilir, duyurabilir ve erişilebilir temsiller haline getirilmektedirler. Teknolojik alandaki dini mevcudiyetin ibadet teknolojisiyle düzenlendiği gözlemlenmektedir.

Teknolojiyle beraber kutsala dair imgeler ve formların dış dünyaya ait çizgileri genişlemekte, hatta buharlaştığı gözlemlenmektedir. Dini alandaki bu teknolojik üslup ve ölçü dindar insanları bireysel noktalara taşımakla beraber, bu, metafizik alana dair bir büyü bozumu olarak da düşünülmemelidir. Toplumsal alan içinde var olan din, teknolojik değişim ve gelişmelerle insanların ibadet alışkanlıkları üzerinde de değişimi beraberinde getirmektedir. Örneğin; Kur'an okuyan kaleminden Kur'an okunması, Namaz kıldıran kıblegah seccadeden namaz kılmayı öğrenme veya huşu içinde kılmak için onunla kılınması, Zikirlerin dijital göstergeleri olan zikirmatikle çekilmesi vb. Bu durumda, teknolojiyle beraber din, gündelik hayatın içine daha fazla dâhil olmaktadır ve kutsalla teması artmaktadır.

Böylece teknoloji tanrısal alanın düşünsel tahayyülünü de kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmayı ilgilendiren boyutuyla bakıldığında ibadet teknolojilerinde (dini mobil uygulamalar ve aletlerin) kolaylaştırıcılık ve kusursuzluk gibi söylemlerin ön plana çıktığı söylenebilir.

Dinsel alan için kullanılan teknolojinin dini faaliyetlerin tanıtılması farklı ve geniş kitlelere tanıtılıp yayılması için bir imkân olarak da görülebilir. Din ve teknoloji üzerine yapılan bu çalışma esasen iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tekno-dindarlık kavramı üzerinden kullanılan dini teknolojik aletlerle ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde tekno-dindarlarla derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. İbadet teknolojisi kusursuzluk göstergesini ön plana çıkarmaktadır. Adeta dürtükleyen bir hayaleti anımsatarak kişileri gün içinde dindar insanları dini amaçları doğrultusunda yönlendirmektedir.

Tekno-dindarlık kavramı ile sabit bir çizgisi olan ideal bir anlama sahip bir kavramdan söz etmek mümkün değildir. Diğer taraftan dini sembolleri taşıdığı için makbul olan alanlarda kendini dindar olarak gösterme isteğini de beraberinde getirebilmektedir. Burada teknolojik mekanizmaların toplumsalın çeşitli boyutlarına sirayet etmesiyle beraber dini kodlar içeren bu teknolojik aletlerin sembolleşerek ibadetleri (dini olanı) anlamını kaybeden bir gösteriye dönüştürebilme ihtimali göz ardı edilmemelidir. Çeşitli dini teknolojik nesnelerin ulaşılabilir olması ile birlikte tekno-dindarlık uyarıcı ve kolaylaştırıcılığının yanında tamamen teknolojik aletlerin egemenliği altına girecek mi? Veya bu mümkün mü? Bunu zaman içinde göreceğiz.

Yaptığımız derinlemesine mülakatlarda kurduğumuz bağlantıların tekno-dindarların dinsel duyuş ve pratiklerinde kullanma öncesi ve sonrası değişiklikler meydana getirdiği gözlenmektedir. Örneğin ibadet teknolojisini kullanan kişiler ibadetlerini sistemli bir şekilde yerine getirdikleri için daha huzurlu veya daha dindar olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. Dini amaçla üretilen teknolojik aletler ibadet için bir araya gelmeyi gereksiz kılan bir şey olarak değil ibadetleri günlük yaşam içinde daha sistemli hale getirmek için bir uyarıcı, öğretici ve danışman rolünde kullandıkları anlaşılmaktadır. Yani hocaya-şeyhe başvurmaya olumsuz etkilemiyor. Yapılan mülakatlarda insanların teknoloji aracılığıyla hocaların yorumlarına videolarına ulaşp bilgilendiği, teknolojik uygulamalar aracılığıyla da bilgiye ulaştıkları ve teknolojiyi bir aracı olarak kullandıkları gözlenmektedir.

Modernleşme süreci ile sekülerleşme arasında pozitif bir kolerasyon kuran toplum bilimciler, 1960 ve 1970'li yıllara kadar modernleşmeyle birlikte dinin toplumsal alandan silineceği ve önemini yitireceği iddiasını tekrarlıyorlardı. (Çamdereli, Doğan, Şener, 2015: 153) Yaptığımız alan araştırmasının bulguları, bu öngörüyü doğrulamamış aksine, Küçükcan'ın (2004: 212) da ifade ettiği gibi, teknolojik gelişmelerle beraber dini değerler modern dünyada tekrar keşfedilmeye başlanmış ve toplumsal hayatın önemli aktörlerinden biri olmuştur. Dini mobil uygulamalar ve aletler modern insanın (tekno dindarlar) tüketim alışkanlıklarıyla uyumlu hâle getirilip etkileşim olmaktadır. Bu durumda dindarlık, içe dönük bireysel bir mevzuya dönüşebilir ama bu bireyselleşme İslami açıdan düşünsel bir farklılık getirmeyebilir. Çünkü dindarlık, kişinin toplumsal hayattan kendini tecrit ettiği bir bireysellik mevzusu olarak tezahür etmemekte, dinsel özelleşmesi olarak tezahür edebilmektedir. Yani mekânsal bir topluluktan kopuş (camii) dini kurumlarla (camii, diyanet, fetva) kurulan ilişkinin şekil değiştirmesini beraberinde getirebilir. Çünkü “Teknolojiler yalnızca insanların kullandığı icatlar değildir, insanları yeniden icat eden araçlardır” (Altay, 2005: 16) Görüldüğü üzere yeni teknolojiler dinsel alanda değişimler meydana getirirken, dinsellik de varlığını sürdürmektedir, bu durumdan hareketle mevzu dinin buharlaşması değildir, çalışmanın ana temasını oluşturan başka türlü bir dinsellik biçiminin şekillenmekte olduğudur.

EK.1.

Derinlemesine Görüşme Soruları:

“Tekno Dindarlık” başlıklı tez araştırmasında kullanmak üzere hazırlanmış olan derinlemesine görüşme sorularıdır

(Tekno dindarların teknolojiyi nasıl kullandığı ve kullanmaya iten faktörleri, kendini dindar olarak tanımlayan insanların kullanmış olduğu ibadet teknolojisinin ne ifade ettiğini anlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca ibadet teknolojisiyle dini yaşayıştaki teknoloji dolayımı dönüşüm anlamlandırılmaya çalışılacaktır.)

BÜŞRA DOĞAN

Mardin Artuklu Üniversitesi – Sosyoloji ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

- ❖ Kendinizle ilgili bilgi verir misiniz? (Yaşadığı yer, yaş, cinsiyet, meslek, gelir düzeyi, öğrenim düzeyi, vb.)
- ❖ Dini yaşantı ve alışkanlıklarınızdan bahseder misiniz? Maneviyatınızı arttırmak için günlük hayatta neler yaparsınız?
- ❖ Dini konularda aklınıza takılan şeyleri nereye veya kimlere danışıp öğrenirsiniz?
- ❖ Sizce dindarlık nedir, dindar insan nasıl olmalıdır? Peki siz kendinizi dindar olarak tanımlıyor musunuz?
- ❖ Teknolojiyle aranız nasıl? Sizce teknoloji dindarlığı nasıl etkiliyor? Teknoloji kullanan bir dindar daha çok mu dini yaşar yoksa dini amaçla kullanılan teknoloji ihlâsı bozar mı?
- ❖ Dini amaçla üretilen teknolojik aletler ve uygulamalar (namaz kıldırıcı kıblegah seccade, zikirmatik, Kur'an okuyan kalem, Konuşan tesbih, besmele çeken bardak, telefona yüklenen namaz hatırlatan ve sure okunan uygulamalar) hakkında ne düşünüyorsunuz?
- ❖ Teknolojinin dini yaşantılarınıza etkisi nelerdir? Mesela mushaftan Kur'an okuduğunda ne hissedersiniz veya telefondan Kur'an okuduğunda ne hissedersiniz? Sizce ikisi arasında fark var mı?
- ❖ Günlük hayatta dini amaçla kullandığınız teknolojik aletler veya uygulamalar var mıdır? (Namaz kıldırıcı kıblegah seccade, zikirmatik, Kur'an okuyan kalem, Konuşan tesbih, besmele çeken bardak, telefona yüklenen namaz

hatırlatan ve sure okunan uygulamalar). Bu aletleri kullanıyorsanız ne amaçla kullanıyorsunuz? Sizce bu aletler imana etki eden veya imanı arttıran aletler midir? Bu dini teknolojik aletler dışında kullandığınız dini teknolojik aletler var mı? Bu aletleri günlük hayatta kullanma sıklığınız nedir? Namaz, oruç, Kur'an okuma, zikir veya salâvat çekme gibi ibadetlerinizde bu aletlerin size etkisi nedir? Bu aletleri kullandıktan sonra ne hissedersiniz? (Daha mı huzurlu daha mı ahlaklı? Daha mı imanlı? Daha mı dindar hissedersiniz? Vb.)

- ❖ Dini teknolojik aletlerde aradığınız özellikler nelerdir? (Kullanışlı, pratik, ucuz, kusursuz, öğretici, hatırlatıcı olması mı? Vb.)
- ❖ Sahip olduğunuz dini bilgilerinizi nerelerden öğrendiniz? (Aileden mi? Camiden mi? Dini vasıflı kişilerden mi? Teknolojik aletlerden mi?)

KAYNAKÇA

Adanır, O. (2000). *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*. İzmir: Dokuz Eylül Yay.

Aktay, Y. ve Köktaş M. E. (1998). *Din Sosyolojisi*. 2. Baskı. Ankara: Vadi Yay.

Ali, Y. ve H. Şimşek. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.

Altay, D. (2005). *Küresel Köyün Medyatik Mimarı Marshall*. M. N. Rigel. G. Yücedoğan, B. Çoban (Dü). İstanbul: Su Yay.

Aron, R. (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çev: K. Alemdar. İstanbul: Bilgi Yay.

Arslan, M. (2002). *Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı: Faktör Analitik Bir Çalışma*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi. Cilt 2, Sayı: 4.

Arslan, M. (2006). *Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: Yeniçağ İnanışları Örneği*. Değerler Eğitimi Dergisi. Cilt 4, Sayı: 11.

Arslantürk, Z. (2004). *Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri. Dindarlık Olgusu*. İstanbul: Kurav Yay.

Aydoğdu, H. (2018). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Haziran. Cilt 2, Sayı: 22.

Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. Çev: H. Deliceçaylı ve F. Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Baudrillard, J. (2004). *Tam Ekran*. Çev: B. Gülmez. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Baudrillard, J. (2005). *İmkansız Takas*. Çev: A. Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Baudrillard, J. (2006). *Kusursuz Cinayet*. Çev: N. Sevil. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Baudrillard, J. (2011). *Simülakr ve Simülasyon*. Çev: O. Adanır. Ankara: Doğu Batı Yay.

- Baudrillard, J. (2015). *Tüketim Toplumu*. Çev: H. Deliceçaylı ve F. Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var Mı?* Çev: F. Çoban ve İ. Katırcı. Ankara: De Ki Basım Yay.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. Çev: E. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bayındır, A. (2004). *Kur'an'da Dindarlık, Dindarlık Olgusu*. (Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri). İstanbul: Kurav Yay.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. Çev: A. Coşkun. İstanbul: Rağbet Yay.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar Yay.
- Bostancı, M. (2004). *Televizyon Dilindeki İslam*. Ankara: Odak Yay.
- Castells, M. (1996). *Ağ Toplumunun Yükselişi – Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Çev: E. Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Üçüncü Cilt. *Kimliğin Gücü*. Çev: E. Kılınç. 2.basım. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Coşkun, A. (2005). *Din, Toplum ve Kültür -Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*. Ankara: İz Yayıncılık
- Çalışkan, B. (2016). *Ağ Toplumunda Bilgi Sızıntılarının Gazeteciliğe Etkisi: Redhack Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çamdereli, M. (2014). <https://islamvemedya.com/roportajlar/314-prof-dr-mete-camdereli-ile.html> (20.06.2018)
- Çamdereli, M. Doğan, O. B. ve Şener, K.N. (2015) *Medya ve Din*. İstanbul: Köprü Yay.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2000). *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: Tesev Yay.
- Dalmış, L. (2009). *Dindarlık Düzeyi ile Dini Pratiklerin İlişkisi (Ankara Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Derrida J. ve Vattimo G. (2011). *Din*. İstanbul: Dost Yay.

- Durkheim, E. (2011). *İntihar*. Çev: Ö. Ozankaya. 2. Basım. İstanbul: Cem Yay.
- Ferhat, S. (2016). *Dijital Dünyanın Gerçekliği, Gerçek Dünyanın Sanallığı, Bir Dijital Medya Ürünü Olarak Sanal Gerçeklik*. TRT Akademi Hakemli Dergi. 724746. ISSN 2149-9446 Cilt 1, Sayı: 2.
- Garfinkel, H. (2014). *Etnometodolojide Çalışmalar*. Çev: Ü. Tatlıcan. Ankara: Heretik Yay.
- Geertz C. (2011). *Gerçeğin Ardından*. Ankara: Dipnot Yay.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. Çev: E. Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Çev: B. Cezar. İstanbul: Metis Yay.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yay. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 12
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitabevi
- Günay, Ü. (2000). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yay.
- Günay, Ü. (2006). *Dindarlığın Sosyolojisi, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Ü. Günay. C. Çelik. (Dü). Adana: Karahan Kitabevi Yay.
- Güneş, A. Z. N. (2017). *Dijital Sosyoloji Ve Metodoloji: “Ne Kadar Yeni, Ne Kadar Tanıdık? Sosyoloji Divanı Dergisi*. Sayı: 9. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Haberli, M. (2013). *Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller*. Akademik Araştırmalar Dergisi. Cilt: 57.
- Haberli, M. (2014). *Sanal Din: Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Habermas, J. (1962). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yay.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yay.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2018). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları (SultanbeyliÖrneği)*, İstanbul: İletişimYay.
- Kayıklık, H. (2006). *Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi*. İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:19, Sayı:3.

- Kızılg   it, M. (2015). *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık  zerine Psiko-Sosyal Bir  alışma*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye'de Dini Hayat, İzmir  rneği*. İstanbul: İşaret Yay.
- Kumar, R. (2015). *Araştırma Probleminin Oluşturulması. Araştırma Yöntemleri-Yeni Başlayanlar İçin Adım Adım Araştırma Rehberi*.  ev: G. şekercioğlu. Ankara: Edge Akademi. 3. Baskı.
- Kurt, A. (2008). *Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu*. Uludağ Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2.
- Kurt, A. (2009). *Dindarlığı Etkileyen Faktörler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı: 18.
- K  ukcan, T. (2004). *Dini Yayıncılıkta İnternet (Sanal Dini İletişim Açısından Yeni Alanlar ve Yeni Stratejiler)*. 2. Uluslararası Dini yayınlar Kongresi (211-220). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*.  ev:  . Tatlıcan. İstanbul: Küre Yay.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Günlük Hayat*.  ev. Işın Gürbüz, İstanbul: Metis Yay.
- Macionis, John J. (2012). *Sosyoloji*.  ev: V. Akan. Ankara: Nobel Yay.
- Maigret, E. (2014). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*.  ev: H. Yüksel. 4. Baskı. İstanbul: İletisim Yay.
- Marcuse, H. (1986). *Tek Boyutlu İnsan*. İstanbul: İdea Yay.
- Mardin, ř. (2008). *Din ve ideoloji*, İstanbul: İletişim Yay.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*.  ev: O. Akınhay- D. Kömürcü. İstanbul: Bilim ve Sanat Yay.
- Marx, K. (1993). *Kapital I. Cilt*.  ev: A. Bilgi. 4. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Yabancılaşma*.  ev: B. Erdost. 4. Baskı. Ankara: Sol Yay.

- Mehmet A. (2004). *Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi - Konya Huzurevi Örneği*. Ankara: Dini Araştırmalar Dergisi. Cilt 19, Sayı: 7.
- Mert, N. (1994). *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*. İstanbul: Bağlam Yay.
- Ocak, A. Y. (1999). *Türkler, Türkiye ve İslam-Yaklaşım, Yöntem ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: İletişim Yay.
- Okumuş, E. (2002). *Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık. İslamiyât Dergisi*. Cilt 5, Sayı: 4.
- Öztürk, M. (2010). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü Ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, İ. H. (2016). *Dijital-Siber-Sosyal; Yeni Bir Medyadan Yeni Bir Yaşam Alanına Dönüşüm. TRT Akademi Hakemli Dergi*. ISSN 2149-9446. Cilt 1, Sayı: 2.
- Poloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev: H. Erbaş. Ankara: Gündoğan Yay.
- Ponty, M. M. (1983). *İnsan İlimleri ve Felsefe* Çev: K. Gürsoy. Ankara: Lotus Yay.
- Punch. K.F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi: Ankara
- Ritzer, G. (2013). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Çev: H. Hülür. Ankara: De Ki Yay.
- Ross, A. (1995). *Tuhaf Hava, Sınırlar Çağında Kültür, Bilim ve Teknoloji*. Çev: Kamil Durand. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sardar, Z. (1998). *Introducing Cultural Studies*, New York: Totem Books.
- Sayar, K. (2016). *Dijital Toplum. TRT Akademi Hakemli Dergi*. ISSN 21499446.
- Sennett, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev: S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması*. Çev: B. Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yay.

- Slattery, M. (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*. 4. Basım. İstanbul: Sentez Yay.
- Subaşı, N. (2002). *Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler*. Cilt: 5 Sayı: 4 İstanbul: İslamiyat Dergisi.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yay.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev: O. Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Taburoğlu, Ö. (2007). *Dünyevi ve Kutsal*. İstanbul: Metis Yay.
- Tayfun A. (2004). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Tekin, M. (2002). *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, İstanbul: Kurav Yay.
- Tekin, M. (2011). *Kutsal Sekülerizm*. İstanbul: Açılım Kitap
- Tınaz, N. (2012). Sanal Alemde Kardeşlik. Kutlu Doğum Haftası. "Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı Ve Kardeşlik Hukuku" Sempozyumu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Toplamacıoğlu, M. (1962). "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet Ve Mesafeyi Üzerine" Ankara: *A.Ü.İ F Dergisi*.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı: Bilişim Teknolojileri Temelinde Haber Medyasının Yeniden Biçimlenişi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Turner, B. S. (2014). *Klasik Sosyoloji*. Çev: İ. Çetin. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yay.
- Vardi, R. (2012). *İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Weber, M. (1998). *Din Sosyolojisi*. Çev: M. Ayyıldızoğlu Ankara: Vadi Yay.
- Yılmaz, H. (2014). *Din ve Dindarlık*. İstanbul: Hikmetevi Yay.
- Yurdigül, Y. ve Elitaş, T. (2017). *Voyörizm ve Teşhircilik Bağlamında Sosyal Medyanın Mahremiyet Sorunu: Instagram ve Periscope Örneği*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- <http://www.hafizkalem.com/elfinder/elfinder/files/007ec45e32f690f12e3d9a7b685395c6.jpg>

<http://www.milliyet.com.tr/engellilere-akilli-telefon-ve-gundem-2148744/>

16.11.2015

<http://www.milliyet.com.tr/seccade-akilli-imam>

<http://www.on5yirmi5.com/haber/inanc/dinler/8232/ibadetlerde-teknolojik-devir.html>)

[http://www.milliyet.com.tr/seccade-akilli-imam-](http://www.milliyet.com.tr/seccade-akilli-imam-dijital/ekonomi/detay/1782048/default.htm)

[dijital/ekonomi/detay/1782048/default.htm](http://www.milliyet.com.tr/seccade-akilli-imam-dijital/ekonomi/detay/1782048/default.htm)(25.10.2013)

[http://www.on5yirmi5.com/haber/inanc/dinler/8232/ibadetlerde-teknolojik-](http://www.on5yirmi5.com/haber/inanc/dinler/8232/ibadetlerde-teknolojik-devir.html)

[devir.html](http://www.on5yirmi5.com/haber/inanc/dinler/8232/ibadetlerde-teknolojik-devir.html)

<https://mini.donanimhaber.com/bmw-m3-ve-tesbih--56055438-3>

<https://teknobolge.com/android-ios-mobil-uygulama/akilli-telefonlar-icin-ramazan-uygulamaları-ve-dini-uygulamalar>

<https://urun.gittigidiyor.com/ev-bahce/kulakli-namaz-ogreten-seccade-pusulali-sesli-konusan-seccade-363996314>

<https://www.haberler.com/allah-in-99-ismini-zikreden-sesli-tespih-uretildi-7964621-haberi/> 13.12.2015

<https://www.haberler.com/allah-in-99-ismini-zikreden-sesli-tespih-uretildi-7964621-haberi/>

<https://www.haberturk.com/ekonomi/teknoloji/haber/1509189-muslumanların-hayatini-kolaylastiran-iphone-uygulamaları>

<https://www.haberturk.com/ekonomi/teknoloji/haber/1509189-muslumanların-hayatini-kolaylastiran-iphone-uygulamaları> (21.06.2017)

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/812567-kuranin-tamamini-okuyan-hafiz-kalem-uretildi>

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/812567-kuranin-tamamini-okuyan-hafiz-kalem-uretildi> (18.01.2013)

<https://www.timeturk.com/tr/2015/04/10/besmele-ceken-bardak.html>
04.10.2015

<https://www.timeturk.com/tr/2015/04/10/besmele-ceken-bardak.html>

<https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknik/iphone-icin-zikirmatik-gelistirdi-7116.html>25.08.2011

<https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknik/iphone-icin-zikirmatik-gelistirdi-7116.html>

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi ve Yeri: 02.03.1992 Mardin

Okuduğu Lise: Mardin Hatuniye Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi/ Mardin

Lisans: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNTİHAL RAPORU

TEZ BAŞLIĞI: DİNDARLARIN DİNİ TEKNOLOJİK ALETLERLE ETKİLEŞİMİ: TEKNO-DİNDAR PRATİKLER

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 98 sayfalık kısmına ilişkin 09.10.2018 tarihinde tez danışmanım tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı alıntılar dahil % 6'dır.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça dahil

Alıntılar dahil

Açıklamalar:

Mardin Artuklu Üniversitesi "Turnitin" adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Büşra DOĞAN

Öğrenci No: 15761019

Programı: Sosyoloji

Statüsü: Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

17.12.2018

Büşra Doğan

Danışman Onayı

Dr. Öğr. Üy. Sıtkı KARADENİZ

Sıtkı Karadeniz

A.B.D. Başkanı Onayı

Doç. Dr. Zülküf KARA

Zülküf Kara